

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій

СОЦІОЛОГІЯ. ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

*Збірка наукових праць студентів –
членів проблемних груп
Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій*

Випуск 7

Київ
2014

УДК 316+159.9](082)

ББК 60.5я4+88я4

С 69

*Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій
НПУ імені М.П. Драгоманова
(Протокол № 6 від 15 квітня 2014 року)*

Редакційна колегія:

- Євтух В. Б.* директор Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України (*головний редактор*).
- Андрущенко Т. В.* завідувач кафедри політико-психологічних проблем суспільного розвитку, доктор політичних наук, професор.
- Булах І. С.* завідувач кафедри теоретичної та консультативної психології, доктор психологічних наук, професор.
- Зайчикова Т. В.* кандидат психологічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).
- Мозгова Г. П.* завідувач кафедри практичної психології та психосоматики, доктор психологічних наук, професор.
- Ставицька С. О.* завідувач кафедри соціальної психології та психотерапії, доктор психологічних наук, професор.
- Степико В. П.* професор кафедри соціології, кандидат філософських наук, доцент (*науковий редактор*).
- Сюсель Ю. В.* викладач кафедри соціології (*відповідальний секретар*).
- Штена С. О.* завідувач кафедри соціальних та публічних комунікацій, кандидат політичних наук, професор.

С 69 Соціологія. Психологія. Соціальні комунікації : збірка наукових праць студентів – членів проблемних груп Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій / гол. ред. В. Б. Євтух. – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. 7. – 200 с.

Збірка презентує результати наукових досліджень студентів – членів проблемних груп Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій.

Статті рекомендовано всім, хто цікавиться питаннями соціології та психології.

© Автори статей, 2014

© НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

<i>Бондаренко А. Б.</i>	
Трансформація шлюбно-сімейних орієнтацій сучасної української молоді.....	6
<i>Бугаєнко А. А.</i>	
Трансформація соціальної структури українського суспільства.....	11
<i>Васильчук І. В.</i>	
Вплив засобів масової інформації на молодь.....	14
<i>Дмитренко Х. Ю.</i>	
Ритуал як об'єкт наукового дослідження.....	19
<i>Заблоцька Н. М.</i>	
Реклама в українському суспільстві: соціологічний аспект.....	22
<i>Золотухін О. О.</i>	
До питання про правопорушення іноземців і осіб без громадянства.....	25
<i>Коваль О. М.</i>	
В'єтнамська громада в Україні: соціологічний аналіз інтеграційного процесу....	30
<i>Метлашевська О. О.</i>	
Інтернет-залежність молоді як соціальне явище сучасного суспільства.....	33
<i>Остапенко Л. С.</i>	
Особливості розвитку молодіжного руху в сучасній Україні.....	37
<i>Полюхович Г. П.</i>	
Шляхи та умови подолання сімейних конфліктів.....	42
<i>Тулюлюк А. С.</i>	
Посилення гендерної рівності в українській владі: стратегія впливу.....	46

ПСИХОЛОГІЯ

<i>Бець Н. О.</i>	
Особливості мислення учнів початкової школи та їх врахування у навчальному процесі.....	52
<i>Бочкарьова І. А.</i>	
Народна лялька як універсальний об'єкт у психотерапевтичній роботі з жінкою.....	58
<i>Браницька О. В.</i>	
Психологічні особливості асоціальної поведінки молоді.....	64
<i>Бурдуза Е. Е.</i>	
Психологічні особливості вольових якостей студентської молоді.....	74

<i>Вовчук Т. М.</i> Особливості психологічної готовності студентської молоді до подружнього життя	81
<i>Гетманова М. М.</i> Психологічні умови адаптації дітей до дошкільного закладу	85
<i>Гладишко М. С.</i> Особливості виникнення сімейних конфліктів у молодих сім'ях.....	88
<i>Гойко Г.</i> Особливості особистісного розвитку підлітків із неблагополучних сімей.....	96
<i>Дремлюга Н. В.</i> Психологічні особливості професійного Я-образу майбутніх психологів.....	101
<i>Закарчевна В. С.</i> Синдром емоційного вигорання як специфічний вид професійного деформування спеціаліста	107
<i>Іваницька І. М.</i> Ціннісні орієнтації як чинник психологічної готовності до шлюбу сучасної молоді	114
<i>Іванченко М. М.</i> Психологічні особливості виникнення конфліктів у підлітків.....	119
<i>Козирєва М. В.</i> Психологічний аналіз особливостей прояву особистісної відповідальності.....	121
<i>Кондратюк В. Б.</i> Психологічні особливості внутрішніх конфліктів особистості.....	130
<i>Крат Д. А.</i> Особливості прояву агресивної поведінки у підлітковому віці	134
<i>Пономар В. І.</i> Теоретичні аспекти Інтернет-залежності	142
<i>Свищо Н. Д.</i> Психологічні особливості розвитку уяви дошкільників	149
<i>Сиризінська М.</i> Розвиток самоактуалізації як чинника психологічного благополуччя майбутнього психолога.....	155
<i>Тимко А. В.</i> Розвиток емоційного інтелекту як складової успішної міжособистісної взаємодії.....	159
<i>Ткачук Т. О.</i> Нестійкий психологічний клімат сім'ї як чинник виникнення конфліктів.....	163

<i>Тупчієнко М.</i>	
Психологічні передумови виникнення та розвитку тривожності у дітей молодшого шкільного віку.....	168
<i>Чубчик К. Д.</i>	
Психологічні особливості становлення самооцінки в юнацькому віці.....	172
<i>Чумак О. О.</i>	
Сенсорна інтеграція у дітей з РДА.....	179
<i>Юфа М. М.</i>	
Психологічні особливості копінг-поведінки у студентському віці.....	183
<i>Юфа М. М.</i>	
Поняття комунікативної компетентності особистості в сучасній психології.....	191

СОЦІОЛОГІЯ

А. Б. Бондаренко

(науковий керівник – В. П. Стетико)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Сучасне українське суспільство переживає ряд трансформаційних процесів, які відбуваються на соціальному, політичному, культурному та економічному рівнях. Звичайно ж, ці зміни також стосуються й одного з найважливіших соціальних інститутів – інституту сім'ї. Сім'я є надзвичайно важливим соціальним інститутом як для становлення окремого індивіда, так і життєдіяльності суспільства в цілому. В умовах бурхливих суспільних перетворень сім'я виконує функції підтримуючого середовища та захисту. Проте від впливом об'єктивних суспільних перетворень та трансформаційних змін інститут сім'ї та шлюбу нерідко втрачає свою соціальну привабливість.

Дослідженнями сутності, функцій сім'ї та проблем шлюбу займалися багато представників соціологічної науки. Так, дослідниками цієї проблематики у США є У.Гуд, І.Най, Дж.Хілл; у Німеччині – Р.Кенінг; в Англії – Р.Флетчер; у Франції – Л.Руссель, Ф.Мішель. У сучасній Росії проблеми родини та шлюбу досліджували А. Антонов, О. Здравомислова, А. Харчев, В. Солодовніков. В Україні дану проблематику розробляли Н. Лавриненко, С. Оксамитна, В. Піча, О. Цимбалюк, Г. Ковтун.

Але, не зважаючи на активне дослідження щодо проблематики сучасної сім'ї та шлюбу, залишилося ще багато аспектів, які потребують детального вивчення. Зокрема, це неоднозначність впливу соціокультурних трансформацій на інститут сім'ї, зміна шлюбних орієнтацій та репродуктивної поведінки сучасної української молоді, а також проблема соціальної легітимізації цивільного шлюбу [8, 110].

Найбільш серйозних трансформацій сім'я та шлюб зазнали упродовж ХХ століття. Як справедливо зазначає Т. Буленко: «Починаючи з 20-х років, орієнтація на сім'ю вступає в суперечність із нормативними ідеалами, які перебували на верхівці піраміди соціальних цінностей. Виявившись неконкурентоспроможною, цінність сім'ї та шлюбу в реальному житті почала падати, хоча одночасно декларативно «розквітала» [4, 47]. Скорочення вільного часу різко зменшило час сімейного спілкування як у подружжя, так і в батьків з дітьми. «Повноцінне сімейне виховання було замінене «державним конвеєром» (ясла – дитячий садок - школа з групами продовженого дня). У цих умовах виросло кілька поколінь,

відчужених від батьківського дому, від родинних стосунків» [4, 49]. Крім того, були порушені також традиційні християнські засади та цінність шлюбу.

Маючи спектр змін, у сучасному суспільстві спостерігається тенденція нового сприйняття шлюбу та сім'ї і формування нових сімейно-шлюбних орієнтацій молоді. За оцінками українських соціологів, демографів, психологів сучасний стан функціонування сім'ї можна оцінити як критичний. Показниками такого стану виступають: катастрофічні погіршення матеріального стану сім'ї, відсутність нормальних умов для її життєдіяльності, зниження народжуваності, підвищення рівня розлучень, дисфункційний розвиток сім'ї, який проявляються у зростанні соціальної напруги в сім'ї, незадоволеності стосунками в подружній парі, подавлені почуттів, співзалежності [2, 47].

Дані ряду соціологічних досліджень проведених українськими соціологами з даної проблематики дозволили виділити і описати тенденції у функціонуванні української сім'ї:

- зміна дошлюбної поведінки молоді, яка характеризується активними сексуальними пробами на фоні недостатньої сексуальної обізнаності, а також завищеними вимогами до партнера і до шлюбу в цілому;

- зміна мотивів вступу у шлюб, серед яких превалюють раціональні та матеріальні розрахунки;

- зміна якісних показників сім'ї, які характеризується закритістю та дисгармонійністю;

- незахищеність членів сім'ї перед зовнішніми факторами;

- дезінтегрованність установок на лідерство і керівництво: значна частина чоловіків вважають, що головою сім'ї має бути чоловік, натомість жінки орієнтована на демократичну сім'ю. Причому на практиці багато молодих жінок у сімейному житті виявляють тенденцію до домінування і маніпуляції партнером, дітьми;

- збільшення скарг подружжя на сексуальні дисфункції, які детерміновані психологічними фактори;

- погіршення батьківсько-дитячих відносин [1, 17].

Як наслідок прояву цих тенденцій є те що, на даний момент в Україні, як і в ряді інших країн, простежується тенденція щодо зростання числа незареєстрованих шлюбів. За даними Всеукраїнського перепису населення у незареєстрованому шлюбі перебуває 25,3 % чоловіків та 19,2% жінок віком від 18 до 25 років [7, 16]. В науковій літературі даний вид шлюбу має назву цивільного і окреслюється як «більш-менш тривалий союз між неодруженим чоловіком та незаміжною жінкою, що характеризується веденням спільного побуту, в якому передбачається вірність партнерів, спільна турбота про дітей, можливість матеріального забезпечення одного партнера іншим» [7, 15]

Найбільшого визнання цивільний шлюб набув серед молоді, що сприймають його як такий, що задовольняє шлюбних партнерів своєю нібито полегшеною формою взаємозобов'язань. Але це не єдина причина обрання такого виду шлюбу. Його також обирають особистості, що характеризуються автономністю, відкритістю, відповідальністю та зрілістю. В цілому, цивільний шлюб сприймається як експериментальний етап, що передує одруженню. Адже багато молодих людей ставить в пріоритеті сформуванню підґрунтя для створення сім'ї, що пов'язано з отриманням освіти, реалізації себе як особистості, а також в створенні належної матеріальної забезпеченості.

Стан взаємин між партнерами яскраво характеризує мотиви того, чому чоловік або жінка вирішили не реєструвати свій шлюб. Причому ці мотиви різняться у молодих людей з різних типів сім'ї – повної чи неповної.

Для членів повних сімей, які проживають у незареєстрованому шлюбі, більш характерне те, що їх цілком влаштовує існуюче становище, представники цих сімей задоволені своїми взаєминами і не бачать доцільності в офіційній реєстрації шлюбу, яка, на їхню думку, аж ніяк не вплине на їхні стосунки. Отже, представники повних сімей не прагнуть реєструвати шлюб перш за все в ситуації, коли зовнішні примуси або сподівання стосовно реєстрації відсутні, а внутрішня ситуація, тобто взаємини з партнером, цілком задовольняє [6].

Інші мотиви небажання укладати шлюб пов'язані з усвідомленням відповідальності за майбутнє сім'ї. Чоловік і жінка не поспішають укладати шлюб, якщо мають місце перешкоди для успішного сімейного життя - незадовільне матеріальне становище, незавершене навчання, а також коли вони прагнуть поближче пізнати одне одного. Така позиція свідчить про відповідальне ставлення до шлюбу, до майбутнього сімейного життя.

У чоловіків і жінок із неповних сімей домінують інші фактори. Головною причиною того, що не відбулася реєстрація шлюбу, ця категорія респондентів називає небажання партнера (головним чином - чоловіка) або батьків. Тобто мало місце неблагополуччя стосунків з близькими людьми, що стають на перешкоді не тільки офіційній реєстрації, але й самого сімейного життя.

Взагалі лояльність до цивільного шлюбу в Україні - цілком європейський показник [1, 16]. З тією лише різницею, що подібне ставлення до цивільних шлюбів на Заході прийшла з прийняттям законів, які надають рівні права дітям, що народилися як у шлюбі, так і поза ним. У зв'язку з тим, що український закон реально не здатний захистити ні тих, ні інших дітей, цивільний шлюб в Україні є досить проблематичним видом альтернативного шлюбу.

За обставин невлаштованості молоді, зміни ціннісних орієнтацій у бік матеріального комфорту, успішної кар'єри, цікавого дозвілля, послаблення їх установок на укладення шлюбу відбувається зменшення частки приросту молодих подружніх пар та зменшення кількості дітей (або навіть їх відсутність) у молодих

сім'ях. За даними Інституту соціології НАН України за останні 12 років кількість сімей з трьома дітьми в Україні зменшилася на 42%, сімей з чотирма дітьми – на 37%, сімей з п'ятьма і більше дітьми – на 40 %. Для поліпшення ж подібної ситуації необхідна соціальна та економічна підтримка багатодітних сімей, які в умовах демографічної кризи певною мірою гальмують процес депопуляції [4, 48].

Однією з складних і актуальних проблем трансформацій сімейно-шлюбних орієнтацій є нестабільність шлюбних відносин та високий рівень розлучень шлюбних пар, який сформувався ще у 70-ті роки минулого століття [3, 53]. Найвищого значення загальний коефіцієнт розлучень (кількість розлучень в розрахунку на 1000 осіб) досягнув у 1992-1993 рр. – 4,3%. Хоча з 1995 р. і спостерігається певна тенденція до зменшення кількості розлучень, вона не є стійкою. За даними 2012 р. коефіцієнт розлучень знову підвищився до 3,8%. Взагалі, за рівнем загального коефіцієнта розлучень Україна поряд із Росією лідирує в Європі. Головними ж причинами стають проблеми, що виникають у морально-психологічних, емоційних відносинах членів подружжя, які посилюються через матеріальні труднощі.

Подібні тенденції, врешті-решт, призводять до того, що більшість подружніх пар є не схильними до співробітництва, пошуку шляхів стабілізації відносин, у них не сформовані соціально-психологічні уміння вирішувати міжособистісні проблеми. Внаслідок цього у молодих людей формується установка на розлучення як на засіб вирішення конфліктів і напруги, а деякі взагалі відмовляються від створення сім'ї, реалізуючи себе лише у професійній сфері.

Тим не менш, крім негативних тенденцій, спостерігається також стійка настанова щодо того, що сім'я є однією з найважливіших цінностей у житті людини. Це підтверджують результати соціологічного дослідження молоді України, проведеного в межах Європейського дослідження "EUROPEAN VALUES SURVEY" проведеного в 2012 р., під час якого було опитано 1207 респондентів віком від 18 років [9, 38].

Відповідаючи на запитання анкети «Наскільки Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з наступним твердженням: «Шлюб чи тривалі постійні стосунки необхідні, щоб бути щасливим»», переважна більшість респондентів (73%) надали перевагу шлюбу. Незважаючи на певне невдоволення сімейними турботами, які з'являються після укладення шлюбу, лише 17% населення погодилося з тим, що «шлюб – це застарілий спосіб організації сім'ї», а 77% категорично не підтримують такої думки, ще 6% вагаються.

Цінність родини у свідомості сучасної молоді продовжує залишатися пріоритетною впродовж останніх років [7, 13]. Зокрема, дані соціологічного дослідження, проведеного Державним інститутом проблем сім'ї та молоді (загальна кількість опитаних становить 997 повних сімей (1994 респондентів) і 202 неповні сім'ї (202 респонденти)), показують, що у шкалі загальнолюдських

цінностей для переважної більшості молодих людей на першому місці стоїть «хороша сім'я» (88% респондентів). Серед інших найбільш важливих цінностей для молоді є: здоров'я (85%), діти (82%), матеріальне забезпечення (78%), кохання (72%). Названі цінності безпосередньо пов'язані з родиною, її життєдіяльністю, оскільки реалізувати їх можна передусім у сім'ї.

Також варто відзначити, що порівняно з установками молоді радянського часу щодо створення сім'ї і народження дітей орієнтації сучасної молоді наявна відсутність якої-небудь надзвичайної різниці в ціннісних установках і життєвих планах чоловіків і жінок. Саме ця обставина дозволяє виразити надію на те, що створення необхідних умов для саморозвитку сім'ї може сприяти збільшенню народжуваності дітей в молодих сім'ях [5, 55].

Отже, тенденції сучасного розвитку шлюбно-сімейних відносин є досить суперечливими. З одного боку, наявні певні негативні явища функціонування інституту сім'ї, серед яких збільшення рівня розлучень та орієнтація молоді на малодітну сім'ю. З іншого боку, молодь все ж визначає сім'ю як одну з найважливіших цінностей у житті людини та орієнтується на вступ до шлюбу та формування сім'ї. Проте значна частина молодих людей проявляють бажання спочатку пожити в цивільному шлюбі та сформуванню власне матеріальне підґрунтя. При цьому, не зважаючи на критичне ставлення деяких дослідників сім'ї, сам по собі цивільний шлюб не є причиною зниження дитородної активності. Набагато вагомішим чинником є стабільність і міцність шлюбного союзу. Отже, в цілому, незважаючи на кризовий стан інституту сім'ї, традиції сімейного способу життя в Україні є актуальними.

Для зменшення ж впливу негативних трансформаційних процесів, притаманних для інституту сім'ї в Україні, потрібно, щоб одним із найважливіших завдань соціально-демографічної політики стало зниження рівня розлучень, а також зміцнення шлюбу та підвищення його стабільності. У сучасних умовах необхідне зменшення акценту з кількісних на якісні показники сім'ї, а також здійснення такої стратегії соціально-економічного розвитку, яка передбачала б посилення демографічної спрямованості всіх сфер суспільного життя.

Література:

1. Башир Б.Х. Модернизация системы функций семьи как субъекта переходного общества: методология анализа и оценка // Федеративно научно-практический журнал СОЦИС: социальные технологии, и исследования. - 2008, - №3. С. 12-25.
2. Берова Ф.Ж. Тенденции демографического облика на 2000-2015 гг. // Ориентир, 2000, декабрь. С.46-53.
3. Бестужев-Лада И.В. Будущее семьи и семья будущего в проблематике социального прогнозирования//Деятельность семьи: вчера, сегодня, завтра. М., 1986. С. 51-60.
4. Буленко Т.В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної студентської сім'ї // Науковий вісник ВДУ – Луцьк: Вежа, 1998. - № 9. С. 46-53.
5. Захарченко В.Г. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя // Український соціум. - 2004. - № 1. С. 54-61.

6. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества [Электронный ресурс] / Р. Инглхарт. – Режим доступа: <http://www.sociology.mephi.ru/docs/polit/html/ingl.htm>
7. Кляпець О.І. Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу. / Автореферат. – К., 2004 – 93 с.
8. Маркова О.Ю. Гендерные измерения современного общества // Отчуждение человека в перспективе глобализации мира. Сб. статей. Выпуск I / Под ред. Маркова Б.В., Солонина Ю.Н., Парцвания В.В. – СПб.: Изд-во «Петрополис», 2001. – С. 100-236.
9. Ноур А.М. Особливості становлення та розвитку молодих сімей в Україні // Український соціум. - 2003. - № 1. – С. 34-40.

А. А. Бугаєнко

(науковий керівник – Л. В. Черній)

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У процесі розвитку демократичних і ринкових реформ соціальна стратифікація українського суспільства зазнала значної трансформації. По-перше, докорінно змінився сам характер стратифікаційних системи. Якщо в радянському суспільстві переважали риси етакратичної системи, побудованої на владних ієрархіях і формальних рангах, то в сучасному українському суспільстві формування стратифікаційних системи відбувається на економічній основі, коли головними критеріями стають рівень доходів, володіння власністю і можливість здійснювати самостійну господарську діяльність. По-друге, склався досить численний підприємницький прошарок, вищі представники якого не тільки складають істотну частину господарсько-економічної еліти, а й у ряді випадків входять в політичну еліту країни.

Трансформація соціальної структури передбачає зміну, перетворення її істотних рис. Для з'ясування особливостей трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві необхідно зіставити їх з попереднім станом суспільства. Без цього неможливо використовувати основні тенденції розвитку й елементи соціальної структури, що відіграють у ньому провідну роль [1, 37].

Відомо, що в Радянському Союзі існувала структура тоталітарного суспільства, яка не допускала інших форм власності, крім державної та панувала єдина комуністична ідеологія. Усе це ешелонувало вертикаль ієрархічних відносин, за яких володіння владою передбачало право розпоряджатися власністю і брати участь у її розподілі. У такому суспільстві відсутні класи через відсутність економічних основ їх існування.

Соціальна структура тоталітарного суспільства жорстко детермінована: жодні впливи не можуть зруйнувати головної соціальної межі — між правлячою елітою (вищих верств господарської, партійної, державної номенклатури) та рештою суспільства. З роками в радянському суспільстві склався механізм

самовідтворення еліти (номенклатури), сформувалися внутрішні горизонтальні та вертикальні зв'язки: неписані правила апаратної гри зумовлювали визначений тип поведінки; належність до владної еліти відкривала доступ до привілеїв. Кастовість і корпоративізм робили еліту замкненою стратою, ротація кадрів здійснювалася за суворо визначеними правилами, унеможливаючи появу в її рядах «випадкових» осіб [4, 35].

Частина суспільства, що не належала до еліти, була соціально слабо диференційована та через відчуження від власності та влади не могла ефективно впливати на суспільні процеси. Соціальні переміщення в такій частині суспільства могли бути тільки горизонтальними, стосуючись професії, а не зміни соціальної позиції в суспільній ієрархії, позаяк реально соціальні позиції робітника, селянина, інтелігента відрізнялися мало. Слабка вертикальна мобільність підривала стимули до соціальної і трудової активності, консервувала низькі життєві стандарти переважної більшості суспільства.

Повне відчуження від власності нівелювало принципову різницю між двома декларованими класами — робітниками і колгоспниками та соціальною верствою — інтелігенцією. Попри деякі розбіжності в характері та змісті праці, освіти й психології, ці соціальні групи являли собою масу найманих працівників, слабо структуровану за доходами, доступом до прийняття рішень, ціннісно-ідеологічними настановами [3, 111].

Соціальна структура сучасного українського суспільства залежить від спрямування сутності соціальних трансформацій, суть яких — у зміні функціональних зв'язків у суспільстві. Її основу становлять:

1. Зміна суспільної форми всіх основних соціальних інститутів — економічних, політичних (передусім інститутів власності), освітніх, культурних; глибокий суспільний переворот і реформування тих соціальних засад і регуляторів, що формують соціальну структуру.

2. Трансформація соціальної природи основних компонентів соціальної структури — класів, груп і спільнот; відновлення їх як суб'єктів власності й влади; поява економічних класів, верств і страт з відповідною системою соціальних конфліктів і суперечностей.

3. Ослаблення існуючих у суспільстві стратифікаційних обмежень. Поява нових каналів підвищення статусів, посилення горизонтальної та вертикальної мобільності українців.

4. Активізація процесів маргіналізації.

Маргіналізація (лат. *margo* — край, межа) — втрата особистістю належності до певної соціальної групи, норм і цінностей відповідної субкультури без входження до іншої.

Це процес зміни суб'єктом одного соціально-економічного статусу на інший. В українському суспільстві на рубежі ХХ-ХХІ ст. вона характеризується переходом

переважно в нижчі верстви населення (феномен «нових бідних», соціальні групи військовослужбовців, інтелігенції).

5. Зміна порівняльної ролі компонентів соціального статусу. Якщо в стратифікації радянського суспільства домінував адміністративно-посадовий критерій, пов'язаний з місцем у системі влади та управління, то в нинішньому вирішальним є критерій власності й доходів. Раніше політичний статус визначав матеріальне становище, тепер величина капіталу визначає політичну вагу.

6. Підвищення соціального престижу освіти і кваліфікації, посилення ролі культурного фактора у формуванні високостатусних груп. Зумовлено це становленням ринку праці. Але це стосується спеціальностей, які користуються попитом на ринку, насамперед — економічної, юридичної та управлінської.

7. Зміна якісних і кількісних параметрів соціальної структури. Відомо, що чим прогресивніша статевовікова структура, тим більшими можливостями розвитку вона наділена, тим стійкіший соціальний (трудовий, інтелектуальний, культурний) потенціал населення. Внаслідок негативних демографічних тенденцій населення України щорічно зменшується в середньому на 400 тис. осіб, на тлі загальної депопуляції населення (кожна п'ята українська родина не має дітей) знижується рівень народжуваності, скорочується середня тривалість життя (якщо на початку 90-х років ХХ ст. за показниками здоров'я Україна посідала 40-ве місце у світі, то через десять років вона перемістилася у другу сотню).

8. Поглиблення соціальної поляризації суспільства. Майновий чинник є стрижнем трансформацій. Економічний статус і спосіб життя еліт, вищої верстви різко зросли, а у більшості населення — різко знизилися. Розширилися межі зубожіння і бідності, виокремилосся соціальне «дно» — жебраки, безпритульні, декласовані елементи [2, 167]. Структура українського суспільства, зазнавши помітних змін порівняно з радянським часом, досі зберігає багато його рис. Для її істотної трансформації необхідне системне перетворення інститутів власності й влади, що триватиме багато років. Стратифікація суспільства буде й надалі втрачати стабільність і однозначність. Межі між групами і верствами стануть прозорішими, виникне безліч маргінальних груп. На перший погляд, ця тенденція нагадує розмивання соціально-класової структури в сучасних західних суспільствах, але, на думку дослідників, ця подібність формальна. Поява відносно однорідних «суспільств середнього класу» характерна для постіндустріального суспільства, а пострадянські країни не тільки не переросли індустріальної стадії, а й переживають найважчу соціальну кризу, яка відкинула їх економіку далеко назад. За цих умов соціально-класові розбіжності стають особливо значущими.

Література:

1. Головаха Е. И. Изменение социальной структуры и формирование среднего класса в Украине // Социологический журнал. – 1997. - №4. – С. 37-42
2. Коваліско Н.В. Основи соціальної стратифікації: Навчальний посібник. – Львів: «Магнолія 2006», 2009. – 328с.

3. Паніна Н. В. Українське суспільство 1994- 2005: соціологічний моніторинг. – К.: ТОВ «Видавництво Софія», 2005. – 160с.
4. Якуба О. О. Соціологія. Навчальний посібник для студентів. – Харків: Константа, 1996. – 340с.

І. В. Васильчук

(науковий керівник – О. М. Дікова-Фаворська)

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА МОЛОДЬ

У статті характеризуються мас-медіа та їхні основні функції у сучасному суспільстві; висвітлюються особливості впливу засобів масової комунікації на молодь, позитивні та негативні сторони сприймання інформації через ЗМІ; наголошується на необхідності формування критичного ставлення до інформації та установки недостовірності побаченого чи почутого зі ЗМІ.

Ключові слова: мас-медіа, вплив засобів масової комунікації, ЗМІ, молодь.

In the article we have characterized mass media and their main functions in contemporary society; shown the peculiarities of mass media influence on youth, positive and negative aspects of information perception through mass media; emphasised the necessity of forming a critical attitude to information and unreliability of what is seen or heard from the screen.

Keywords: mass media, the influence of mass media, youth.

Актуальність. Суспільство не може існувати, не маючи багатосторонньої, точної інформації про дійсність, у тому числі про сферу соціальних відносин. Відчуваючи потребу в одержанні регулярної інформації, воно утворює спеціальні інститути, які постачають йому цю інформацію. З іншого боку, ці інститути використовують силу інформації з метою впливу на суспільство. Вплив ЗМІ вже далеко вийшов за межі простого інформування населення про ті чи інші події у країні і світі. З журнальних і газетних шпальт, екранів телевізорів нас переконують, закликають, нам розтлумачують, радять.

Відбувається кардинальне переосмислення ролі та завдань мас-медіа, виокремлення пріоритетів, пошук нових тенденцій діяльності. ЗМІ – особливий вид соціального спілкування, через який кристалізується світогляд та ціннісні орієнтації суспільства. Засоби масової інформації сьогодні мають стати «гарантом демократичної правової країни, де поважають права людей, зокрема, доступ до своєчасної та об'єктивної інформації» [1]. Це невід'ємний елемент середовища, у якому функціонує людина. Їхнього впливу уникнути неможливо.

Мета статті – проаналізувати особливості впливу мас-медіа на молодь, визначити позитивні та негативні сторони сприймання інформації через ЗМІ.

Основний зміст. Засоби масової інформації (ЗМІ) – спеціальні соціальні

інститути, які займаються збором, обробкою, розповсюдженням та збереженням інформації. До них (мас-медіа (Mass media)) відносять пресу (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет-видання, кінематограф, звукозаписи і відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити і панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку. ЗМІ притаманні якості, що їх об'єднують – звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний зміст виробництва і розповсюдження інформації [9, 123].

За допомогою мас-медіа набувають тиражування духовні моральні цінності та соціальні норми, які в систематизованому вигляді відбивають панівні світоглядні уявлення, суспільний настрій. Розповсюдження інформації за допомогою масової комунікації є засобом політичного, економічного та інших впливів на свідомість (мислення) і діяльність (поведінку) людей [2, 145].

Зміст повідомлень, одержуваних через засоби масової інформації, формується з урахуванням особливостей та закономірностей психологічного впливу в діапазоні від звичайного інформування до навчання, переконання та навіювання. Багато хто сьогодні погоджується з тим, що ЗМІ служать не тільки носіями культури, але і засобом маніпуляції, тобто непомітного для того, на кого впливають, спонукання до певних дій, настроїв [9, 134].

Отже, за нашими уявленнями та за даними соціології, журналістики, які базуються на вивченні масової аудиторії, функції ЗМІ сьогодні такі: інформаційно-пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, комунікативно-естетична, соціально-організаторська та функція психологічної регуляції [9, 136]. Окремі дослідники визначають ще такі функції, як пропагандистська, виховна, гедоністична. Можемо стверджувати, що сучасні мас-медіа одночасно є інститутами виховання. Вони мають значний вплив на утвердження цінностей суспільного життя та моделей індивідуальної поведінки людини. Тому їхня діяльність в Україні регулюється законами «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про рекламу», «Про телебачення та радіомовлення» та низкою інших. ЗМІ (програми ТБ, радіо, конкретні газети тощо), якими користується людина, створюють специфічний для неї інформаційний світ. Він істотно відмінний навіть у жителів одного міста.

Почуте через ЗМІ молодь сприймає як розумом, так і душею. Кожен фільм, кожен картину вона пропускає крізь призму своєї душі. І тут велике значення має, наскільки багатий її духовний світ, що регулює поведінку. «Зусилля всіх виховних інституцій можуть бути продуктивними лише у випадку їх орієнтації на єдину систему моральних цінностей, оскільки саме вони визначають зміст морального виховання» [7, 4]. Тобто всі виховні інституції мають діяти злагоджено в певній гармонії щодо єдиної «політики» моралі. Коли радіо чи телебачення пропагуватиме одні моральні цінності, навчальні заклади інші, а сім'я зовсім треті,

це призведе до формування подвійної, навіть потрійної моралі. При цьому молодь, бажаючи відповідати всім цим інституціям, «сповідуватиме» різні ідеали. Звісно, це не призводитиме до розвитку цілісної гармонійної моральної особистості.

Незважаючи на появу нових засобів переказу інформації, найпопулярнішим мас-медіа для сучасної української молоді залишається телебачення (інтернет). Поєднуючи в собі аудіо та візуальні характеристики, воно створює ефект присутності, надає споживачам можливість разом з телегероями пережити їхнє життя. За допомогою маленького екрана люди одержують доступ до творів культури, які віддалені від них не тільки у просторі, але й у часі; мають можливість бачити красу далеких архітектурних споруд, пейзажі різних країн, милуватися ними; переміщуються у музейні зали, на лекції відомих учених, на концерти, в театри, на сцену, за куліси. Цікавинки, що приковують молодь до екранів (моніторів), безумовно, навчають і виховують. Можемо продовжити довгий перелік знайомств зі світом культури за допомогою ЗМІ, але було б несправедливо не бачити істотних вад, пов'язаних із телевізійним освоєнням культури.

Телебачення сприяє сприйманню світу стереотипно, шаблонно. Тобто людина не є самостійною у сприйнятті, своїй поведінці, міркуваннях. Нею маніпулюють інші. Науковці переконані в існуванні процесу моделювання, який може навчити людину нового типу поведінки. Чоловіків здебільшого зображують жорсткими, егоцентричними, спрямованими на агресію і суперництво. Вони – спокійні, впевнені в собі, і часто позбавлені будь-яких емоцій. Такий образ формує установки, що особа чоловічої статі, яка дозволяє собі вияви почуттів, не є справжнім чоловіком. Жінок намагаються зображувати м'якими, чутливими, добросердечними, зазвичай показуючи в контексті сім'ї, у той час як чоловіки – це переважно представники престижних професій. Жінки на екрані – часто жертви насилля, що у повсякденному житті може спровокувати відповідне ставлення до них [6]. На сучасному українському телебаченні жінка «...позиціонується в основному як сексуальний об'єкт. Крім того, на українському ТБ відводиться тільки певний сектор для жіночої активності. Верхній поріг – 25 – 30 років. Жінок іншого віку показують рідко» [4, 9]. Результатом побачених саме таких стереотипів щодо гендерних ролей є формування у молоді відповідних сексуально-рольових установок.

Сучасна людина з усього обсягу інформації має здатність «відкидати» непотрібне і даремне, не беручи на віру все, що бачить на екрані, тобто глядач має деякий імунітет щодо впливу ЗМІ на його свідомість. 52% респондентів самостійно аналізують і зіставляють інформацію, що надходить зі ЗМІ – тобто приймають на віру далеко не все. Менша частина – близько 30% – повністю довіряє ЗМІ, тобто підкорюються їх впливу. 11% аудиторії зовсім не вірять ЗМІ –

очевидно, що для них кредит довіри вичерпаний вже до кінця і на зараз новини викликають лише скепсис [1].

Актуальним є зауваження О. Сухомлинської, що «офіційні мас-медіа, газети, журнали пропагують споживацькі орієнтації й цінності бізнесу, багатства... Відбувається комерціалізація цінностей як суспільного, так й інтимного життя. Об'єднання з кримінальною орієнтацією мають свої цінності, до яких особливо прихильно ставиться частина молоді, бо вони пов'язані з цінностями грошей та обрамлені в упаковку красивого життя, сексу, сильної особи» [8, 25]. Ці цінності яскраво відображені не лише у фільмах, серіалах, але й у розважальних програмах, рекламних роликах та розиграшах різноманітних лотерей. В молоді формуються установки на те, що краще гроші заробити відразу у розиграші лотереї чи в якомусь конкурсі, не докладаючи при цьому особливих зусиль, аніж важко працювати кожного дня на роботі.

Однією з причин, що негативно впливає на формування морально здорового способу життя, є нестача знань та інформації, що повинні надаватися з державних і суспільних структур. Проте, на нашу думку, не лише нестача інформації, як вести здоровий спосіб життя, впливає на його формування. Згубнішим є показ улюблених героїв з цигаркою у роті чи келихом у руці, а також реклама тютюнових та алкогольних виробів.

О. Невмержицька характеризує окремі теми, відображені на телеекрані, що відрізняються від моральних моделей поведінки [5]. Ось окремі з них :

1. *Ідеалізація соціальної інфантильності*: герої популярних молодіжних серіалів намагаються створити ілюзію, що для здобуття раннього багатства та слави достатньо деяких здібностей, зовнішньої привабливості та надзвичайної пробивної сили.

2. *Насильство*. Спостерігаючи за сценами насилля, глядач часто неусвідомлено переносить такі поведінкові моделі у реальне життя.

3. *Орієнтація на матеріальні цінності*: робиться відверта спроба підмінити поняття щастя поняттям матеріального успіху. На екрані у великій кількості присутні представники престижних професій, проте нема продавців, робітників, банківських клерків.

4. *Гедонізм*: показ нереального, проте на вигляд доступного світу розваг та втіх. Нескінченні серіали, що транслюються, дивиться значний відсоток дітей та їхніх батьків. Герої цих фільмів постійно стикаються з одними й тими самими проблемами: згвалтування, необхідність абортів, безпліддя подружжя, позашлюбні діти, розлучення, смерть, позашлюбні стосунки, вживання наркотиків, правопорушення неповнолітніх, алкоголізм, захворювання і операції, психічні розлади.

Крім негативного впливу ЗМІ на молодіжне середовище, можна виділити кілька позитивних моментів:

- ЗМІ інформує молодь щодо подій, які відбуваються на зараз, таким чином, тамуючи «інформаційний голод»;
- засоби масової інформації підвищують загальну, зокрема і політичну, культуру населення;
- виконують функцію взаємного інформування влади і населення;
- знімають соціальну напругу [9, 154].

Основним шляхом розв'язання проблеми моральної культури є формування внутрішньої позиції молоді, що уможливило адекватну оцінку отриманої інформації. Очевидною тут є переважальна роль сім'ї та навчально-виховних закладів. Від них залежить, яким вартостям молодь надаватиме перевагу, як вони сприйматимуть ЗМІ. Важливим завданням молоді є формування правильного ставлення до інформації засобів масової комунікації. Молода людина має критично її «споживати». Слід формувати установку недостовірності побаченого чи почутого через ЗМІ. Молодь повинна чітко усвідомити, що не всі екранні події – це правда. Подібне формування відповідних настанов буде мати успіх, якщо відбуватиметься на ґрунті духовності. У сфері моралі в людині завжди йде боротьба двох начал – добра і зла. Людина – істота двоєдина, що поєднує в собі матеріальне та духовне. Вона наділена великими духовними благами: розумом і волею; здатністю розрізняти добро і зло; симпатією до добра та антипатією до зла [3].

Таким чином, засоби масової інформації мають не тільки ставити перед собою високі, творчі, гуманістичні цілі, а й досягати їх; погоджувати свою діяльність щодо існуючих сакральних загальнолюдських цінностей. Необхідно постійно вдосконалювати принципи і методи роботи ЗМІ з молоддю, для формування у підростаючого покоління більш високого рівня культури.

Висновок. У висновку зауважимо, що сучасна молодь не є тільки споживачем, який робить вибір серед предметів споживання, а є учасником політичних, соціальних і культурних співтовариств, в яких формування громадської думки і ціннісних структур багато в чому залежить від засобів масової інформації. Тому необхідна чітка позиція з боку держави щодо мовної політики ЗМІ і оптимального використання їх потенціалу для виховання такого молодого покоління, яке могло б гідно зустріти виклики майбутнього.

Література:

1. Ануфрієва О. Тенденції взаємодії засобів масової інформації з молодіжною аудиторією / О.Ануфрієва // Соціальна психологія. – 2005. – № 6 (14). – С. 111–119.
2. Тесленко Т. С. Особливості взаємодії студентства із засобами масової комунікації. Молодь в умовах нової соціальної перспективи: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції. Житомир, 24-25 березня 2011 року. – 417с.
3. Корсак К. Суспільство й освіта ХХІ століття – дороговкази для футурологів / К. Корсак // Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; ред. кол. Т. Біленко, В. Скотний та ін. – Дрогобич : НВЦ «Каменярь», 2002. – Випуск 5.

– С. 4–15.

4. Мазурін М. Гендер і ТБ: неєвропейський підхід / М. Мазурін // День. – 2004. – № 44. – 12 березня. – С. 9.

5. Мостова Т. Основний вихователь – телевізор? / Т. Мостова // Освіта України. – 2002. – № 58 – 59. – 23 липня. – С. 5.

6. Невмержицька О. Українське телебачення і необхідність моральної цензури / О. Невмержицька // Рідна школа. – 2004. – № 4. – С. 16 – 18.

7. Невмержицька О. Християнські цінності – основа становлення моральності особистості у громадянському суспільстві / О. Невмержицька // Релігія. Особистість. Громадянське суспільство: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2003. – С. 88 – 90.

8. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 24 – 27.

9. Чорних Л. Соціологія масових комунікацій.- ГУ ВШЭ, 2008. - 452с.

Х. Ю. Дмитренко

(науковий керівник – В. П. Стетико)

РИТУАЛ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Роль ритуалу в житті суспільства, його комунікативно-ігрова природа і символічність, які зачіпають глибини людського «Я» як на індивідуальному, так і на колективному рівнях, є темою, що не втрачає актуальності. Розуміння ролі ритуалу в різні історичні періоди змінюється настільки, наскільки, відповідно, важливим або не важливим стає усвідомлення значущості вільного особистісного та суспільного розвитку. Найчастіше представнику сучасного десакралізованого суспільства ритуал бачиться як свого роду завчена механічна послідовність формул - рухів, жестів, слів, інтонацій; а виконання ритуалів з такої точки зору жорстко детерміновано обстановкою, будь то свято в язичницькому суспільстві старовини або священнодійство у храмі якоїсь із сучасних релігій.

Ритуал відіграє важливу роль в історії суспільства як традиційно створений метод соціального виховання індивідів, залучення їх до колективних норм життя. Розвиток правових норм, системи моральних уявлень, елементів раціональної поведінки особистості та наукової свідомості витісняє його на периферію громадського життя, головним чином у сферу церемоніальних форм офіційної поведінки та побутових відносин.

Ритуал - це стійкий вид суспільних відносин, що склалися упродовж життя багатьох поколінь і проявляються в символічній формі та регламентуються суспільною думкою, звичаями, а іноді і законами. Емоційно ритуали виражають суть, зміст традицій, пов'язаних із суттєвими подіями в житті суспільства. Вони виникають на основі народного досвіду, у якому на перший план виступає

естетична, наочно-чуттєва сторона. Це особлива форма соціального спілкування [5, 76].

У повсякденному житті під ритуалом мається на увазі стандартно стійка послідовність дій, що має церемоніальний характер. При цьому передбачається, що ритуал - лише формальна процедура, тобто цінності і смисли, приписувані ритуальній дії, не є воістину цінностями і смислами індивіда, що здійснює ритуал.

Важливий внесок у вивчення ритуалу здійснила французька соціологічна школа, а також функціональна школа в англійській антропології. А. Ван Геннеп дослідив і описав церемонії, пов'язані з кризами індивідуального життєвого циклу та подіями календарного циклу, об'єднавши їх в категорію обрядів переходу. А. Р. Радкліфф-Браун розробив поняття ритуальної цінності, що застосовувалося ним до соціально значущих об'єктів. Символіка ритуалу стала однією з головних тем французького структуралізму (К. Леві-Стросс), що розглядав його як знакову систему. Е. Ліч розглядав ритуал як вихід у сферу сакрального, де діють інші простір і час і де норми мирської, повсякденному житті втрачають свою значимість. В етології (К. Лоренц) і етологічній антропології (І. Ейбл-Ейбесфельдт та ін) ритуали розглядаються як моделі поведінки, що виконують головним чином комунікативну функцію, а також функції контролю агресивності, консолідації груп і формування системи культурних символів. Важливий внесок у вивчення ритуалу внесли також Е. Гоффман, В. Тернер, М. Еліаде та інші зарубіжні автори [1, 65]

Сприйняття ритуалу в необхідному обсязі охарактеризовано різними підходами поняття ритуалу в історії його вивчення.

Так, прихильники генетичного підходу (Е.Тейлор і У.Робертсон-Сміт, Дж. Фрезер та З. Фрейд; Е. Ленг, Дж. Мак-Леннан і Р. Маретт) вважали, що за допомогою виявлення історичного первокульту можливо дати пояснення всім ритуалам. Однією з головних тем обговорення в рамках підходу стали жертвопринесення людини і тварин.

Функціональний підхід до вивчення ритуальної поведінки, що виник завдяки працям У.Сміта, Дж.Фрезера і Е.Дюркгейма, намагався визначити природу і сутність ритуалу виходячи з тієї функції, яку він виконує в суспільстві.

У рамках релігієзнавчого підходу (Г. Ван дер Леу, Р. Отто, І. Вах, М. Еліаде) під ритуалом розуміється вираз трансцендентального. Більшість істориків релігії дотримуються цієї точки зору, яка, однак, як наукова гіпотеза досить спірна, оскільки існування самої трансцендентальної реальності методами науки не може бути підтверджено [3, 10].

Сучасна література по ритуалам рясніє описами їх всіляких різновидів, виявлених у найрізноманітніших куточках земної кулі. Поширений дескриптивний підхід зачіпає специфічні ритуальні складові: танці, музику, мову жестів, шати, але структура і зміст ритуального поведінки не розкриваються у всій повноті через

простий опис дій учасників ритуалу. На наше переконання, дослідження ритуалу не тільки як буттєвого феномена, але навіть і як виключно обрядового дійства - релігійного чи цивільного - має бути комплексним.

У будь-якій культурі присутня також безліч ритуалів нерелігійного або прямо релігійного характеру. Тут мається на увазі ритуалізований характер будь-яких типів дій і форм діяльності, котрі зустрічаються найбільш часто. Такі ритуалізовані форми, важливі і значущі також у сучасному житті, можна назвати дифузними формами ритуальної поведінки. Але оскільки ці ритуали не кодифіковані, не стандартизовані, а найчастіше навіть і не рефлексуючі і в той же час виконують найважливішу функцію створення і підтримки досить стабільних структур міжіндивідуальних взаємодій, правильніше їх можна було б іменувати дифузними формами соціальності. Також наукова література має певну класифікацію ритуалів. Ритуали класифікуються за різними підставами-критеріями. Важливим вважається поділ ритуалів на магичні та релігійні. Дюркгейм у відповідності зі своїми уявленнями про суспільство пропонував вважати головною відмінністю магії від релігії те, що перша має індивідуальний характер, а друга - громадський. Якщо говорити більш конкретно, можна відзначити, що в магії (чаклунстві) відсутня характерна для релігії віра в персоніфіковані надприродні сили, тобто в Бога. Магічні ритуали переслідують безпосередні, найближчі цілі і, що дуже важливо, вони є справою індивідуумів, а в результатах релігійних ритуалів звичайно буває зацікавлене все суспільство (клан, плем'я) і тому, як правило, все суспільство (або ключові групи, чи символічні суспільні фігури) беруть участь у їх здійсненні [4, 135].

У сучасному суспільстві характер кризового ритуалу носить звернення глави держави до народу у випадку лиха, його перебування безпосередньо на місці лиха. Кризовим ритуалом надзвичайної сили впливу став військовий парад 7 листопада 1941 на Червоній площі(м.Москва), коли війська прямо з параду йшли на фронт. Завдяки випадковому збігу обставин комеморативний обряд перетворився на кризовий, багаторазово підсиливши тим самим свій вплив [2, 30].

Календарні ритуали відбуваються регулярно в міру настання передбачуваних, повторюваних природних явищ, таких, як зміна доби року, зміна фаз місяця, дозрівання врожаю тощо. У всіх сільських культурах є величезна кількість таких ритуалів, вкрай складних, насичених елементами еротики, зі своїми особливими богами, героями, міфічними персонажами. По міру розвитку суспільства, його індустріалізації вони частково секуляризуються, частково відмирають. Календарні ритуали нерідко розглядаються як один з різновидів ритуалів переходу.

З усього вище сказаного можна зробити висновок, що ритуал займає важливе місце у суспільних процесах. За допомогою ритуалу функціонують суспільні традиції, організації дотримуються певного порядку роботи та існування. Він являє собою форму символічної дії, що виражає зв'язок суб'єкта з системою

соціальних відносин і цінностей. Прийнято розрізняти ритуали на цивільні, побутові, релігійні та військові. Повсякденне життя людини також наповнене ритуалами, які нагадують йому про що-небудь, впливають на нього, дозволяють і забороняють, вражають і підкорюють. Ритуалами наповнений кожен наш день: починаючи від ранку, приходу на роботу та закінчуючи сном. Ми дотримуємося їх кожного дня. Суспільство не можливе без певних норм поведінки, ритуалів та символів. Соціологія плідно займається вивченням ритуалів тому, що вони присутні в кожній культурі та поведінці кожної людини або групи, це певна система організації нашого життя.

Література:

1. Лысина Е. А. Методологическая роль ритуала в исследовании социальной жизни/ Е. А. Лысина // Современные гуманитарные исследования. – Москва: Изд-во Спутник, 2004. - №1 - С. 65-70.
2. Байбурин А. К. Ритуал в системе знаковых способов культуры / / Етнознаковые функции культуры / Байбурин А. К. - М.: Наука, 1991. - С. 23-42.
3. Архангельская Л. С. Значение ритуала в управлении организацией. Социология./ Архангельская Л. С. – М.:Изд-во МАКС Пресс, 2010. – С. 20- 57.
4. Durkheim E. The Elementary Forms of Religions Life / Durkheim E. - London, 1914. - P. 546 .
5. Архангельская Л. С. Трансформация ритуалов: от первобытных до современных: Человек и труд/ Архангельская Л. С. –М. 2011. - №4 - С. 66-68.

Н. М. Заблоцька

(науковий керівник – В.П. Стетико)

РЕКЛАМА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Останнім часом значне місце в житті українського суспільства посіла реклама. Зараз в українському суспільстві реклама є відгалуженням масової комунікації, в руслі якого створюються і розповсюджуються інформаційно-образні, експресивно суб'єктивні тексти, які адресовані групам людей з метою спонукати їх до певного вибору або вчинку рівня розробки проблеми.

Метою даної статті є дослідження ставлення громадян України до поширення видів сучасної реклами.

Найчастіше рекламу визначають як найпереконливіший і найдешевший спосіб формування потенційних споживачів певного товару або певної послуги [1, 31]. Вона набула статусу соціального інституту, оскільки відображає цінності суспільства, які ретранслюють та закріплюють певні форми соціальної поведінки.

Реклама в даний час існує повсюди: в Інтернеті, у друкованих виданнях, на радіо, телебаченні, біл-бордах. Але розміщена у ЗМІ реклама є найбільш результативною, тому що привертає найбільше число потенційних покупців.

Завдяки рекламі у свідомість людей впроваджується стереотипний образ, через який можна легше впливати на них. Рекламою є певне економічне явище, яке впливає не тільки на споживачів, але і на виробників послуг і товарів. Вона грає важливу роль у розвитку та підтримці торгових компаній, впливає на хід розробки нових видів продукції, своєчасно інформує населення про їх появу. Такі заходи сприяють залученню інвестицій, поліпшенню якості товарів, надають величезні можливості вибору [2].

Реклама, як і будь-яке явище суспільного життя певним чином впливає на людей. Цей вплив може бути значним чи непомітним, позитивним чи негативним, ефективним або неефективним. Суперечливий вплив реклами відмічає багато науковців. Реклама може активно формувати аксіологічні цінності людей. Але вона може призвести і до впливу шкідливих стереотипів поведінки, особливо молоді [3], оскільки в більшості випадків реклама впливає на людину на підсвідомому рівні, і маніпулюючи її поведінкою, всупереч його бажанням. Реклама як суспільний феномен поширює свій вплив не тільки на економічну сферу людських відносин, але і впливає на соціальну поведінку, ціннісний вибір і психологічний комфорт людини.

Існує кілька видів реклами: соціальна, політична, комерційна. Розглянемо ставлення українців до цих видів реклами.

На основі маркетингового дослідження, яке проводило агентство iVOX Ukraine можна з'ясувати, як українці відносяться до політичної реклами. В липні 2012 року було опитано 1065 респондентів віком від 16 до 59 років. Дослідження показало, що більшість населення України негативно ставляться до політичної реклами. Так 25% респондентів вважають, що політичну рекламу треба заборонити (при чому чоловіки більшою мірою, ніж жінки), 33 % говорять, що така реклама їх дратує кількістю і не завжди хорошою якістю (в основному, такою є думка жінок), 22 % людей України ігнорують її, як і будь-яку іншу рекламу. Лише 2% респондентів позитивно ставляться до політичної реклами і вважають, що вона завжди допомагає зробити вибір на користь цікавого їм кандидата, а 98% сприймають таку рекламу негативно. Також дослідження показало, що ставлення до політичної реклами не залежить від віку людини [4].

Щодо ставлення українців до соціальної реклами, то соціологічне дослідження показало, що найбільш запам'яталися населенню зразки соціальної реклами згруповані за тематичним принципом: лідируючі позиції займає реклама з проблематики здоров'я нації (боротьба зі СНІДом – 5%; захист від гриппу – 2%; про шкоду куріння – 2%; ні наркотикам – 1%; боротьба з алкоголізмом – 1%; інше – 3%), а також з проблематики сім'ї та сімейних відносин (діти-сироти – 3% ; здоров'я дітей – 1% [5]. Результати статистичного аналізу показали, що деякий вплив на оцінку сили емоційного впливу ряду видів соціальної реклами надають такі характеристики респондентів, як їх стать, тип населеного пункту, в якому

вони проживають, а також регіон проживання. Вдалося простежити наступні тенденції: жінки дещо частіше чоловіків вважають, що найбільш сильний вплив на них справляє телевізійна соціальна реклама (44% проти 39%). Мешканці Західної України частіше відзначають силу емоційного впливу телевізійної соціальної реклами, ніж жителі Центру (36%) і Південного Сходу країни (41%).

Щодо комерційної реклами, то до неї ставлення пересічних громадян до певного часу було швидше – негативним, оскільки вона в агресивній формі нав'язувала товар, послуги. Все це зумовлено тим, що за комерційною рекламою стоїть виробник, і реклама спрямована на те, щоб викликати бажання, які можна задовольнити придбанням товару, який рекламується [6]. Однак, з поступовим насиченням ринку якісними товарами та послугами, українці поступово навчаються орієнтуватися на ринку послуг та товарів.

Можна дійти висновку, що в сучасному українському суспільстві соціальна реклама ще не набула необхідного поширення, хоча сьогодні соціальна реклама стає самостійним виглядом комунікації, та здобуває дедалі більшу цінність в Україні, оскільки сприймається як важливий та доступний засіб розв'язання важливих проблем. У межах сучасного політичного процесу політична реклама відіграє надзвичайну роль у репрезентації політичних сил, ідей, платформ. Сприйняття політичної реклами є більш негативним, оскільки віддзеркалює недовіру суспільства до політиків. Щодо комерційної реклами, то негативним моментом є те, що значний її обсяг спрямований на рекламу алкогольних напоїв, тому слід приділяти велику увагу формуванню здорового способу життя, особливо молоді. Сучасне суспільство неможливо уявити без реклами, яка набуває все більшого поширення, але людина повинна вчитись з нею жити та визначати, що може нашкодити, а що ні.

Література:

1. Джефкінс Ф. Реклама: практ. посіб.: Пер. з 4-го англ. вид. /Доповнення і редакція Д. Язіна. – 2-ге укр. вид., випр. і доп.: Знання, 2008. – 565 с.
2. Роль рекламы в жизни современного общества [Електронний носій] – Режим доступу: <http://www.dmpf.ru/adv/history/12-2012-06-18-12-59-16/135-2012-06-18-13-13-23>.
3. Вплив реклами на суспільство [Електронний носій] – Режим доступу: http://ukrref.su/marketing/page,2,138243-Vliyanie-reklamy-na_obshestvo.html
4. Результаты маркетинговых исследований iVOX Ukraine [Електронний носій] – Режим доступу: <http://ivox.com.ua/rezultaty-marketingovykh-issledovaniy/#july2012>.
5. Восприятие социальной рекламы населением Украины [Електронний носій] – Режим доступу: http://socialfestival.in.ua/files/visred/_%D1%81%D0%BE%D1%86_%D1%80%D0%B5%D0%BA.pdf
6. Степико В.П. Комерційна реклама як фактор ризику споживання // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна 2011, №941. – С. 200-203.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОПОРУШЕННЯ ІНОЗЕМЦІВ І ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

Розглядаються основні випадки правопорушень іноземцями та особами без громадянства, що прибули до України, характеристика та кількість правопорушень. Визначається місце іноземця та особи без громадянства в українському суспільстві, входження у соціум та проблеми пов'язані із ним.

Ключові слова: іноземець, особа без громадянства, правопорушення, соціум, злочинність, правовий статус.

The main cases of offenses by foreigners and stateless persons who arrived to Ukraine, characteristics and number of offenses. The place of foreigners and stateless persons in the Ukrainian society, entry into society and the problems associated with it.

Keywords: alien or stateless offense, society, crime, the legal status.

Актуальність проблеми. За даними Організації Об'єднаних Націй (ООН) Україна входить у п'ятірку країн за кількістю мігрантів (близько 5 – 7 мільйонів осіб). Зручне розташування України стимулює мігрантів починати мандрівку саме з нашої держави, а згодом переміщуватися у Західну Європу. Наша країна часто виступає транзитним полем для громадян країн третього світу, а також осіб без громадянства, значна частина мігрантів залишаються у нашій країні.

Мета статті полягає у аналізі ситуації з порушеннями законодавства іноземцями та особами без громадянства, що прибули на територію України, характеристики та кількості правопорушень, місця іноземця в українському соціумі.

Основний зміст. Виходячи із вище сказаного, виникла необхідність формування правового поля регулювання питань, пов'язаних з перебуванням цих категорій мешканців України. Скажімо, відповідно до ст. 26 Конституції України «Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, — за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України» [1]. Згідно з Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», іноземними громадянами вважаються особи, які належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України. Особами без громадянства визнаються особи, які не належать до громадянства будь-якої держави [2]. Отже, в Україні поняття «іноземці» охоплює, зокрема «іноземних громадян» та «осіб без громадянства», «біженець», «шукач притулку», «мігрант». Це значить, що у сфері

цивільно-правових, шлюбно-сімейних, трудових відносин вказані особи мають майже однакові права та обов'язки. Поняття іноземні особи варто розглядати саме у двох аспектах — правовому та соціальному. Дослідження та розуміння сутності правового і соціального статусу іноземців дозволяє з'ясувати їх місце та роль у суспільстві та державі як її членів і пояснює особливості їхнього правового статусу й зв'язок з громадянством іншої держави, зміст та особливості їхнього права на працю за чинним національним та міжнародним законодавством [3]. Разом з тим, мігрантське середовище є певним чинником організованої злочинності. Статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України за 2005 — 2012 роки свідчать про збільшення кількості іноземців, які вчинили злочини та потерпали від них. Спостерігається тенденція зростання кількості скоєних іноземцями злочинів загальнокримінальної спрямованості [4]. Такі випадки певною мірою загострюють криміногенну ситуацію в Україні й актуалізують питання про необхідність застосування ефективних заходів для подолання цієї проблеми.

Питання стану перебування іноземців в тій чи тій країні міжнародного правового співробітництва у галузі регулювання ситуації з іноземцями (видача іноземців, правові імунітети, особливості доведення скоєння злочинів, забезпечення права на захист) досліджуються у працях Ф. Агаєва, А. Бастрикїна, Ю. Белозерова, О. Виноградової, А. Волеводза, В. Волженкіної, Л. Галенської, В. Галузо, С. Кудїнова, Н. Маришевої, П. Назаренка, М. Пашковського, В. Цепельова. Зауважимо, що в Україні сформована правова база, якою визначаються відносини держави і іноземців. Це: Конституція України, законах України якими гарантовано загальновизнані права та обов'язки особи в Україні та низка відповідних нормативно-правових актів. Серед них – Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 року № 2235-III, «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 04.02.1994 року № 3929-XII, «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 року № 3671-VI, «Про імміграцію» від 07.06.2001 року № 2491-III, а також деякими постановами Кабінету Міністрів України, іншими нормативними актами органів виконавчої влади в Україні та міжнародними угодами України встановлені певні особливості правового статусу осіб, які не є громадянами України під час їх прибуття і перебування на її території. Такими є Правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства до України, їх виїзду з України і транзитного проїзду її територією, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.1995 року за № 1074, Правила оформлення візових документів для в'їзду до України, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 20.02.1999 року № 227 та інші [8].

Щодо твердження про високий рівень злочинності в іммігрантському середовищі, то частково підтвердження цьому можна знайти у статистичних даних Міністерства внутрішніх справ, за останні два роки іноземними громадянами

скоєно близько семи тисяч різноманітних злочинів. Це зростання відбувається зі збільшенням особливо нелегальних мігрантів. На сьогодні імміграція з країн, які не входили до складу СРСР, формується переважно з іноземців, які прибувають в Україну на тимчасовій основі та після певного часу повертаються на батьківщину. Передусім – це іноземні студенти, робітники та підприємці [9, 27]. Якщо брати до уваги навчальну міграцію із зарубіжних країн, вона лише нещодавно досягла рівня радянських часів (30 тисяч іноземних студентів). Якщо в 2000 році в Україні навчалися близько 20 тисяч іноземців, то в 2010–2011 – 46,6 тисяч осіб із 134 країн Європи, Азії, Африки, Америки (більшість із них – громадяни Китаю та Росії, а також Йорданії, Сирії, Індії, Ірану, Туреччини, Туркменістану). За даними Міністерства освіти і науки, впродовж останніх років чисельність іноземних студентів зростає приблизно на 3 тисячі щорічно. Проте, в міжнародних порівняннях обсяги навчальної міграції до України незначні (у Росії навчаються 150 тис. іноземців, у Німеччині – понад 200 тис., у Великобританії – 300 тис., а у США – понад 600 тис., загальна чисельність мобільних студентів у світі стрімко зростає і наближається до 4 млн.). Надання освітніх послуг іноземцям, тим не менш, має досить високу прибутковість. Лише за навчання вони сплачують 120 млн. доларів США на рік. Дохід України з урахуванням їхніх витрат на проживання, харчування тощо є у 4-5 разів більшими цієї суми, тобто внесок в економіку країни становить близько 3,2 млрд. грн. Прибуття трудових мігрантів з-за кордону нечисленне, до фінансово-економічної кризи воно зростало, проте в останні роки зменшилося. У 2000 році в Україні офіційно, тобто із дозволами на працевлаштування, працювали 3,1 тис. іноземців, а у 2008 р. – 13 тис., у 2011 р. таких працівників було лише 7,8 тис. Здебільшого вони займали посади керівників, менеджерів, спеціалістів, кваліфікованих робітників. [9, 27-28] Держава забезпечує комфортне перебування, на що іноземці інколи відповідають державі новою роботою для працівників правоохоронних органів. Приплив кваліфікованої робочої сили в Україну дуже незначний, до нас їдуть невлаштовані й неосвічені люди із країн третього світу, часто-густо із найбідніших країн. Для вихідців із цих країн, нерідко, торгівля наркотиками – найдоступніший і часто вживаний спосіб роздобути кошти на проживання. Комісія з наркотичних засобів ООН називає Україну одним із основних транзитних маршрутів і значним ринком споживання героїну та інших психотропних засобів із країн Південно-Східної Азії. Іноземні мігранти відіграють ключову роль у функціонуванні ринку наркотиків в Україні та в інших різновидах злочинності. Не варто забувати, що більшість іноземців не є платниками податків, держава дотує безліч важливих товарів та послуг — хліб, транспорт, паливно-енергетичні ресурси, надає безоплатне медичне обслуговування, дошкільну і загальну середню освіту. За даними експертів Верховної Ради, втрати бюджету від проживання кожного нелегального мігранта в Україні тільки за статтею житлово-комунальних послуг становлять

понад чотири тисячі гривень. За оцінками деяких українських дослідників Львівського і Київського держуніверситетів, кількість тільки нелегальних мігрантів в Україні може становити до 1,6 мільйона осіб [6]. Поліпшення теперішньої правозастосовної практики з врахуванням взаємного впливу та правових властивостей учасників правозастосовного процесу потребує нагального вдосконалення правової системи України. Зокрема, Міністерством внутрішніх справ України обрано пріоритетні напрями наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010—2014 років, серед яких співробітництво з правоохоронними органами зарубіжних країн у сфері протидії злочинності та дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ [7].

Варто наголосити й на тому, що українці, а також українські державні установи, часто нетактовно і нетолерантно сприймають іноземців, які прибули офіційно, з добрими намірами. Безумно, трапляються випадки, коли під прикриттям навчання або роботи, в країну прибувають люди з сумнівною репутацією і сумнівними намірами, проте часто й туристи стають осередком глузування, грабежу та розбою. Так, за інформацією МВС України, протягом семи років тільки в Києві учинено 172 злочини стосовно іноземців та осіб без громадянства. Незважаючи на наявність таких даних, достеменно їх підрахувати неможливо [8]. Дані соціологічного дослідження "Регіональна толерантність, ксенофобія і права людини в 2012 році", проведеного "Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС)" свідчать про те, що найбільша соціальна дистанція спостерігається по відношенню до представників ромської національності, чорношкірих, азіатів і арабів.

Висновки. Отже, за останні роки в етнонаціональній структурі українського суспільства все помітнішим стає іммігрантський компонент – іноземці і особи без громадянства. Поки що в Україні не розроблено ефективних комплексних заходів по вирішенню проблем іммігрантів та контролю за протиправною поведінкою деяких іммігрантів із азійських та африканських країн, хоча в країні існує чимало органів, які контролюють питання міграції: Міністерство внутрішніх справ видає паспорти, прикордонники перевіряють документи осіб, предмети та речі, які вони перевозять, прийомом біженців займається Державна міграційна служба, яка була утворена не так давно. Проте, на сьогоднішній день у них немає відповіді на нагальні питання пов'язані з міграційними потоками: кого й саме для чого впускати в Україну, хто переміщується та куди, у якому саме напрямку, як життєдіяльність мігрантів узгоджується з чинним законодавством, соціальною та економічною політикою? Немає відповідного органу, який би планував методику депортації небажаних соціальних і національних груп, а також інші комплексні завдання захисту державних інтересів. А це означає, що система правового регулювання міграцій потребує свого удосконалення, зокрема вироблення засад ефективного етнополітичного менеджменту у контексті міграцій.

Додатки

I. Словник основних термінів

1. Іноземець – це «особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави, або держав». [3]

2. Особа без громадянства – визначається як «особа, яку жодна Держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином». [9]

3. Неврегульована міграція «відбувається, коли особа не повною мірою відповідає умовам, що висуває держава, яка не є державою цієї особи, стосовно візду, перебування або здійснення господарської діяльності на території цієї держави». [10]

4. Біженець означає «особу, яка через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства, незалежності до певної соціальної групи чи політичних переконань, знаходиться поза межами країни своєї громадянської незалежності та не може користуватися захистом цієї країни чи, внаслідок таких побоювань, не бажає скористатися таким захистом; або, не маючи певного громадянства та знаходячись поза межами країни свого попереднього звичного місця проживання в результаті таких подій, не може чи, внаслідок таких побоювань, не бажає повернутися до неї». [11]

5. Шукач притулку – це «особа, яка виїхала зі своєї держави походження, звернувшись по статус біженця в іншій державі та очікує відповіді на своє звернення». [12]

6. Мігранти визнаються як усі негромадяни, що мешкають в Україні (за винятком шукачів притулку та біженців), у тому числі іноземці та особи без громадянства. До цього визначення навмисно не включено критерій місця народження.

II. Законодавча база регулювання проблем, пов'язаних з імміграцією: Декларація про державний суверенітет (1990 р.), Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (1991 р.), Закон України «Про громадянство України» (2001 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), Закон України «Про біженців» (2001 р.), Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (2011 р.), Закон України «Про імміграцію» (2001 р.), Закон України «Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання в Україні» (2003 р.).

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> Останній доступ: грудень 2013 – Назва з екрану.

2. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> Останній доступ: грудень 2013 – Назва з екрану.

3. Закон України «Про громадянство України» [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> Останній доступ: грудень 2013 – Назва з екрану.
4. Міністерство внутрішніх справ України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. — <http://www.mvs.gov.ua>
5. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> Останній доступ: грудень 2013 – Назва з екрану.
- 6.«Мігранти — живильне середовище для організованої злочинності» Народний оглядач [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://sd.org.ua/news.php?id=18486> Останній доступ: грудень 2013 – Назва з екрану.
- 7.Про затвердження Переліку пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010—2014 років: Наказ МВС України № 347 від 29 липня 2010 року. [Електронний ресурс]. — <http://www.mvs.gov.ua/>
8. Якимчук Б. «До питання про правовий статус іноземців під час провадження досудового слідства в Україні» журнал Верховної Ради України «Віче» [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3037/> Останній доступ: грудень 2013 – Назва з екрану.
9. Малиновська О.А. Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклики та шляхи реагування. – К. : НІСД, 2012. – 56 с.
10. Bilsborrow, R. & H. Zlotnik (1995), «The Systems Approach and the Measurement of the Determinants of International Migration» (Білзбороу Р., Злотнік Г., «Системний підхід та вимірювання показників міжнародної міграції»), р.41, in R. van der Erf & L. Heering (eds.), Causes of International Migration, 61-77. Brussels: ESCE-EC-AEAC
11. Стаття 1 Конвенції про статус біженців від 28 липня 1951 року зі змінами, внесеними Протоколом щодо статусу біженців від 31 січня 1967 року.
12. Визначення УВКБ ООН [Електронний ресурс]. — <http://unhcr.org.ua/uk/> Останній доступ: грудень 2013.

О. М. Коваль

(науковий керівник – Г. О. Кісла)

В'ЄТНАМСЬКА ГРОМАДА В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

У статті проводиться соціологічний аналіз інтеграційного процесу в'єтнамської громади в Україні: процес формування та функціонування в'єтнамської громади і особливості адаптування в'єтнамців до українського суспільства.

Ключові слова: *в'єтнамська громада, в'єтнамська діаспора, міграції, адаптація іноземців, самоідентифікація дітей.*

Актуальність. Сучасний Світ з великою інтенсивністю інтегрується. У контексті цієї стратегії Європейський Союз прийняв рішення про розширення Європейського Союзу. Передбачаємо, що західні сусіди України (Польща, Словаччина, Угорщина) стали його новими членами, а Україна – безпосереднім сусідом. Таке наближення України до ЄС викликало у деяких вихідців з країн Азії

сподівання прибувши до України, одержати у майбутньому візу до європейських країн [1, 70]. Для української держави цей факт створює певні проблеми з міграційними потоками.

Статистичні тенденції «в'єтнамської міграції» в Україну виглядають наступним чином: за даними перепису, в Україні 2001 р. проживало майже 3,9 тисяч в'єтнамців [1, 58]. Данні опитування проведеного Інститутом Кеннана у 2007 році. показують, що понад половина опитаних в'єтнамців прибули після 2002 р. Найбільше приїздів припадає на 2004–2005 рр. За даними Державного комітету статистики України у 2012 році прибуло 4856 в'єтнамців, причому 1932 з них вказали, що прибули сюди на постійне місце проживання. Навчатися в українських вищих навчальних закладах прибуло лише 208 чоловік. Тобто ці дані свідчать, що більша частина прибула сюди працювати, та й планують залишитися тут. І ці цифри збільшуються з року в рік [4].

На жаль поки що немає актуальних офіційних даних, про кількість в'єтнамців проживаючих в Україні. Але неофіційна кількість коливається, за різними джерелами, у межах 12-16 тисяч осіб. З них близько 7-10 тисяч проживає в Харкові і працює на ринку «Барабашово», 4-5 тисяч в Одесі (Ринок «Сьомий кілометр») та тисяча у місті Києві (Троещинський ринок). Невеликі групи в'єтнамців мешкають у таких містах, як Донецьк, Маріуполь, Чернігів, Дніпропетровськ, Біла Церква та Кременчук.

Досвід формування і функціонування в'єтнамської громади. Ще за радянських часів, коли була встановлена дружба між СРСР і СРВ, багато в'єтнамців прибуло в Україну працювати на заводах у Харкові, Житомирі та в інших містах. Досить багато в'єтнамців в той час прибуло в Київ та Харків на навчання і які після закінчення ВНЗ залишились і почали відкривати власні підприємства.

Складності з організацією роботи з в'єтнамськими робітниками виникли в 1991-1992 рр., коли закінчився термін трудових контрактів з українськими підприємствами, передусім харківськими, де була зосереджена основна маса робітників, а кошти на депортацію знайти було проблематично. В цей час чіткість і контрольованість роботи з в'єтнамською громадою, що існувала з часів СРСР, послаблюється. Пошуки вирішення складного соціального і дипломатичного завдання було переведено в нове русло — на центральному ринку Харкова з'явився в'єтнамський торговельний майданчик, що і дало змогу вирішити значну частину матеріальних проблем громади.

Згодом в'єтнамці почали працювати на ринку «Барабашово». Там і зараз є величезні торгові площі, зайняті виключно в'єтнамськими підприємцями. В той час була розгорнута діяльність щодо організації цілої низки підприємницьких структур, результатом якої стало заснування у 1997 р. корпорації «Техноком». В'єтнамська корпорація «Техноком» була однією з найбільш впливових

економічних потуг міста. В'єтнамська громада перетворилася на складову підприємницької спільноти Харкова, яка сама створювала робочі місця.

Місцева влада лояльно поставилася до діяльності в'єтнамської громади у місті. З дозволу влади у 2000 р. громада почала викуповувати приміщення гуртожитків харківських заводів і їх модернізувати, перетворюючи на багатоквартирні будинки з високим рівнем комфорту. Зараз вже існує й закрита в'єтнамська територія – комплекс «Епоха» на місці колишнього Харківського заводу тракторних двигунів.

Згодом було створено Центр в'єтнамської медицини, який відразу почав надавати послуги як в'єтнамцям, так і місцевому населенню. Побудований ресторан «Злітаючий Дракон» та аквапарк «Джунглі». Почали виходити періодичні видання «Quê Hương» та «Ngày Mới»

Така інтенсивна інтеграційна практика в'єтнамської громади дозволила в'єтнамцям Харкова стати однією з найчисельніших етнічних громад міста.

За останні 10-20 років перед представниками в'єтнамської громади постала проблема не мовної адаптації до українського середовища, а навпаки, мовної асиміляції молодого покоління. Таким чином, можна стверджувати, що в'єтнамська громада за останні двадцять років не тільки адаптувалася до життя в Україні, а й перетворилася на активного учасника економічного і соціального життя.

Але в той же час, згідно опитуванню 50% представників В'єтнаму практично не зазнали впливу українських традицій та 100% в'єтнамців міцно дотримуються своїх етнічних традицій [1, 183].

Не менш цікавий результат дає аналіз зв'язків іммігрантів зі своїми родичами на батьківщині чи іншими родичами за межами України. Так, 100 % в'єтнамців допомагають своїм родичам на батьківщині, але не одержують від них жодної допомоги [1, 185].

В той же час, деякі в'єтнамці, міграція яких із самого початку мала заробітчанський характер, внаслідок зниження прибутків від торгівлі на ринках повернулися на батьківщину.

Особливості адаптування іноземців до українського суспільства. У зв'язку з тим, що зовнішність і культура в'єтнамців значно відрізняється від української, то постає питання наскільки толерантними є українці по відношенню до в'єтнамців. Згідно опитуванню лише 16,6% в'єтнамцям доводилося особисто стикатися із проявами несправедливості та образ на етнічному ґрунті. Це не великий відсоток, так як для порівняння - 85% африканців, відчули на собі прояви расової нетерпимості [1, 191].

Зосередження іммігрантів в окремих районах Києва, Харкова та Одеси викликає занепокоєння у місцевих жителів, оскільки вони побоюються, що в перспективі це може призвести до виникнення цілих іммігрантських кварталів.

Тому зважаючи на демографічні проблеми України та усвідомлення необхідності залучення на її ринок праці значної кількості іноземної робочої сили, не можна обійти увагою проблему «обживання» іноземців на новому місці, «звикання» до них місцевого населення. І основним аспектом адаптації та інтеграції прибулих робітників-мігрантів є формування у суспільства усвідомлення необхідності та бажаності залучення таких трудівників, інформаційна робота у напрямі роз'яснення того, що іммігранти не споживають, а створюють національний продукт, є платниками податків до державної казни, не відбирають робочі місця, а лише заповнюють їх там, де у цьому є потреба [2, 69].

Тому, такі заходи допоможуть зробити Україну привабливою країною для легальних трудових мігрантів, що в кінцевому рахунку позитивно відіб'ється на її економічному і соціальному розвитку та надасть можливість поліпшити умови та рівень життя власних громадян.

Література:

1. «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я.М. – К.: Стилос, 2009. – 280 с.
2. Міграція і толерантність в Україні: Зб. ст./За ред. Ярослава Пилинського. — К.: Стилос, 2007. — 191 с.
3. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року /За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державний комітет статистики України, 2003. – 245 с.
4. Державний комітет статистики України. Електронний ресурс: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

О. О. Метлашевська

(науковий керівник – В. П. Степико)

ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

За останнє десятиліття Інтернет став невід'ємною частиною життя для більшості людей. Сьогодні будь-яка сучасний людина хоч раз у день, для спілкування, роботи або просто пошуку потрібної інформації відвідує мережі всесвітньої павутини. Безумовно, Інтернет має величезне значення в сучасному світі і приносить велику користь людству: як невичерпне джерело інформації, доступний спосіб набуття навичок і знань, як незамінний помічник у роботі та бізнесі, як засіб проведення і планування дозвілля, як місце для знайомств і спосіб підтримки зв'язку. Інтернет полегшує вибір та купівлю необхідних товарів і послуг, а також дозволяє заощадити на їх придбанні [6].

Мережа активно розвивається, напрямки її використання розширюються. Постійно зростають обсяги інформаційних ресурсів, представлених у мережі.

Щодня тут з'являється більш 3 млн. нових сторінок. Але, незважаючи на можливості, які надає суспільству мережа Інтернет вона разом з тим породжує широкий спектр небезпек. Даний факт змушує виробляти нові підходи до захисту інтересів особистості, суспільства, держави в цій сфері [7].

Аналізуючи вплив мережевих інформаційних ресурсів на формування життєвих установок молоді, доцільно буде, на наш погляд, розглядати Інтернет в якості специфічного середовища прояву суспільних відносин. У цьому середовищі представлені практично всі соціальні і вікові групи населення, тут знайшли втілення в тій або іншій формі більшість видів діяльності суспільства (політична, фінансово-економічна, комерційна, освітня, культурна і т.д.), на основі спільності інтересів створюються численні «віртуальні» групи територіально відокремлених суб'єктів. У таких групах складається своя внутрішня соціальна ієрархія, з'являються формальні і неформальні лідери. Тут одержують розвиток невідомі раніше форми спілкування і взаємодії людей, йде процес формування особливої субкультури [2, 49].

Психологічна залежність від необхідності постійного знаходження онлайн призводить до того, що вже зараз ми можемо бачити абсурдну картину - зустрілися в кафе поспілкуватися, однак дві подруги сидять нахилившись над в своїм телефоном з включеним Інтернетом і розсилають або перевіряють повідомлення у своїх акаунтах в соціальних мережах [5, 28]. При цьому, обмінюючись всього декількома фразами, заповнюючи паузи між набором або переглядом повідомлень, вони розходяться абсолютно задоволені проведеною зустріччю, не помічаючи, що спілкування між ними як такого не відбувалося та й зустрічі як такої і не було. Все це показує нам наскільки серйозна в даний момент проблема Інтернет-залежності серед молоді. Молодь стає замкнутою, вважаючи за краще віртуальне спілкування реальному, на цьому фоні стає помітним явне зниження працездатності, ефективності функціонування в реальному соціумі [1].

Психологи б'ють на сполох і порівнюють феномен Інтернет-залежності не інакше як з пристрастю до алкоголю і наркотиків. Приводи для занепокоєння дійсно є. Проведені дослідження на тему Інтернет-залежності показують, що при тривалому і неконтрольованому перебуванні в мережі відбуваються зміни в стані свідомості й у функціонуванні головного мозку. Поступово це призводить до втрати здатності навчатися і глибоко мислити.

Інтернет-залежність – психічний розлад, нав'язливе бажання підключитися до Інтернету і хвороблива нездатність вчасно відключитися від Інтернету. У 2008 році вона була визнана офіційною хворобою. Визначення захворювання і його діагностичні критерії були розроблені співробітниками Пекінського центрального військового госпіталю за матеріалами 1300 «проблемних» користувачів Інтернету [4, 187].

Багато людей почали використовувати всесвітню мережу не тільки для роботи чи пошуку інформацію, а як засіб життя. З'явилися чати, сайти знайомств. Люди сидять днями і ночами переписуються, бавляться в ігри, можуть навіть один одного бачити. Відповідно до нових діагностичних рекомендацій, Інтернет-залежною визнається людина, яка проводить в мережі не менше шістьох годин на день і у якої спостерігався щонайменше один з симптомів залежності протягом попередніх трьох місяців [3, 100].

Дослідження на замовлення Cisco провела незалежна аналітична компанія InsightExpress у 2011 році. Її фахівці організували опитування 2 800 студентів коледжів, університетів і фахівців не старше 30 років в Австралії, Бразилії, Великобританії, Німеччини, Індії, Іспанії, Італії, Канаді, Китаї, Мексиці, Україні, США, Франції і Японії (по 200 респондентів у кожній з 14 країн).

Згідно з результатами дослідження, кожен третій студент коледжу, університету і молодий спеціаліст вважає Інтернет найважливішою для людини потребою нарівні з повітрям, водою, їжею та житлом. Крім того, в опублікованому звіті стверджується, що більше половини опитаних вже не можуть без Інтернету жити і вважають Всесвітню мережу «невід'ємною частиною» свого життя, причому більш важливою, ніж автомобілі, побачення і вечірки.

Для 33 відсотків опитаних Інтернет є фундаментальною потребою людини, як повітря, вода, їжа та житло. Практично половина респондентів (49 відсотків студентів університетів і 47 відсотків молодих співробітників) відповіла, що Інтернет «майже так само важливий», як перераховані вище ресурси. Таким чином, четверо з кожних п'яти студентів коледжів і молодих співробітників вважають Інтернет одним зі своїх найважливіших потреб.

Більше половини респондентів (55 відсотків студентів коледжів, університетів і 62 відсотка співробітників) не уявляють собі життя без Інтернету тому, що він став «невід'ємною частиною» їх життя. Якщо студентам коледжів, університетів довелося робити вибір між автомобілем та Інтернетом, то дві третини (64 відсотки) обрали б Інтернет.

40 відсотків опитаних студентів коледжів заявили, що Інтернет для них важливіше побачень, зустрічей з друзями та інтереси музикою. Якщо колишні покоління воліли особисте спілкування, то нове покоління більш схильне до спілкування в режимі онлайн. 27 відсотків опитаних студентів коледжів вважають взаємодія через Facebook більш цінним, ніж вечірки, побачення, прогулянки з друзями.

Дві третини студентів коледжів, університетів (66 відсотків) і більше половини молодих співробітників (58 відсотків) вважають мобільні пристрої (ноутбуки, смартфони, планшети) «найважливішою технологією» в їхньому житті.

Останнє опитування чітко вказує на тенденцію падіння популярності телебачення серед студентів коледжів, університетів і молодих співробітників,

вони все більше віддають перевагу мобільні пристрої - ноутбуки і смартфони. Лише 6 відсотків студентів коледжів, університетів і 8 відсотків молодих співробітників вважають телевізор найважливішим технологічним пристроєм у своєму повсякденному житті. Оскільки ж телепрограми і фільми стають доступні на мобільних пристроях, подальше падіння популярності телебачення, судячи з усього, продовжиться.

Лише 4 відсотки опитаних студентів коледжів, університетів і молодих співробітників вважають газети головним джерелом інформації. За останні два роки кожен п'ятий студент (21 відсоток) не купив жодної книги, за винятком необхідних для занять підручників. А є й такі, хто взагалі ніколи книг не купували.

Обліковий запис в «Фейсбуці» має 91 відсоток опитаних студентів коледжів, університетів і 88 відсотків молодих співробітників. З них 81 відсоток студентів коледжів, університетів і 73 відсотка співробітників перевіряють свою сторінку в «Фейсбуці» не рідше одного разу на день, кожен третій (33 відсотки) робить це як мінімум п'ять разів на день.

Студентам коледжів, університетів явно заважають онлайнві повідомлення (миттєві повідомлення, повідомлення в соціальних мережах і телефонні дзвінки) при роботі над проектами та виконанні домашніх завдань. 84 відсотки респондентів покаржилися на те, що такі повідомлення відривають їх від справ як мінімум один раз на годину. Кожному п'ятому студенту коледжу, університету доводиться з тієї ж причини відриватися від роботи кожні 10 хвилин, а то й частіше. 12 відсотків опитаних заявили, що втратили рахунок повідомленнями, що заважає зосередитися над тим чи іншим завданням.

Все це показує нам, що незважаючи на постійне реальне спілкування і велику зайнятість у спільній роботі та навчанні більшість молодих людей є Інтернет-залежними, замінюючи реальне спілкування віртуальним і перебуваючи в Інтернеті цілодобово. Молоді люди, що працюють у творчому колективі і постійно проводять час в Інтернеті по роботі проте не перестають користуватися Інтернетом навіть без потреби в будь-який вільний час, а вільний час на роботі забивають серфінгом або віртуальним спілкуванням.

Найефективніший спосіб боротьби з Інтернет-залежністю - повернутися в реальне життя і раціональне користування Інтернетом на кілька днів. Де вхід, там і вихід! Доцільно виїжджати на природу, зустрічатися з друзями, відвідувати різні заходи, згадати про давно забуте хобі, почніть займатися спортом, прочитати цікаву книгу і т.д.

Якщо зараз молодь звикне до життя в соціальних мережах, то їй з часом буде важко від цього відмовитися. Для початку можна скоротити час перебування в них, а далі, поступово згортаючи активність, ви зможете звести до мінімуму своє там присутність.

Для вирішення проблеми Інтернет-залежності було б доцільно зробити доступні масові заходи – наприклад, безкоштовні ковзанки взимку або безкоштовне навчання танцям на вулиці влітку, а також інші публічні заходи, що висвітлювалися в Інтернеті. [2, 36].

У процесі позбавлення від Інтернет залежності важливу роль відіграє підтримка близьких людей. Чим більше сімейного спілкування, яке буде замінювати надлишкове Інтернет користування, тим краще. І не варто виправдовувати свою немічність і невдалі спроби боротися з Інтернет - залежністю тим, що все більша кількість людей потрапляють в ці в «мережі» і в цьому немає нічого страшного. Намагайтеся виплисти та допомогти врятуватися іншим.

Література:

1. Бутова В. А. Соціально-психологічні аспекти Інтернет-залежності [Електронний ресурс] // В.А.Бутова. - Режим доступу: <http://user.lvs.ru/vita>.
2. Галіч Т. Пріоритетність освітніх та комунікаційних практик використання студентами мережі Інтернет / Т. Галіч // Вісник Харківського національного університету імені Егорів А.Ю. Нехимические зависимости. – СПб.: Речь, 2007. - 190 с.
3. Карзіна В. Н.. – 2010. – № 891. – С.188–191. [Електронний ресурс] : Режим доступу до джерела: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/. Глушаков С.В., Ломотьюк Д.В. Работа в мережі Internet. – Харків: Фоліо. – 2004. – 340 с.
4. Коноплицький С. Інтернет как предмет социологического анализа / С. Коноплицький // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 186–193 [Електронний ресурс]. – Режим доступу к сайту : http://www.i-soc.com.ua/journal/10_Konoplitsky.pdf
5. Лізікова Г.М. Комп'ютерні мережі: Навчально-методичний посібник. –К.: ЦНЛ, 2004 – 128 с.
6. Мертон Р. Создание парадигмы структурного функционализма в версии теории среднего уровня / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/337/641/1219/t15.pdf>.
7. Черниш Н. Соціологія : курс лекцій // Н. Черниш. – Львів : Кальварія, 2004. – 544 с.

Л. С. Остапенко

(науковий керівник – І. П. Зайчківська)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОГО РУХУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

На шляху всього існування людства, суспільство було свого роду течією, з якою всі разом рухалися. Ті хто намагався пливати проти, протестували, тонули або були зламани загальним рухом, відмовлялися від своїх новаторських переконань. Та були і такі особи, котрі міняли русло, напрям, навіть на протилежний, ті котрі не просто не потонули, а по суті змінили стан речей. Ясна річ, що такий рух не завжди був розвитком, адже він може бути в різні сторони, а прогрес суспільства – це рух лише вперед.

Актуальним є дослідження процесу становлення молодіжного руху в його організованій та неформальній формі. Особливо актуальним є вивчення процесу формування та становлення молодіжного руху зокрема в Україні. Зараз можна констатувати, що молодіжні рухи стали практичними засобами самореалізації багатьох молодих поколінь. Вони є засобами, що відкривають канали зв'язку, комунікації в середовищі одного покоління, виявляючи та репрезентуючи його інтереси перед суспільством в цілому.

Молодіжний рух все активніше заявляє про себе в алгоритмі суспільного життя країни, тому що це інструмент формування та реалізації молодіжної політики, яка здійснюється як в інтересах молодих громадян, так і суспільства в цілому.

Існує п'ять підходів до поняття „молодіжний рух”, а саме:

- 1) зв'язок із світовим революційним рухом;
- 2) ототожнення молодіжного руху з комсомолом;
- 3) ототожнення молодіжного руху лише з молодіжними організаціями;
- 4) сприймання молодіжного руху як певної частини молоді;
- 5) молодіжний рух – соціальна громадсько-політична активна молодь [1].

Виходячи з того, що останній підхід на сьогоднішній день є найбільш доцільним, різні автори по-своєму трактують це поняття.

Зокрема, Ареф'єв О.Л. підкреслює, що „молодіжний рух є масовою формою вираження соціальної активності молоді, яка спрямована на зміну (чи збереження і зміцнення) системи існуючих громадських відносин” [2].

Луков В.А. розуміє під поняттям молодіжний рух „спосіб самодіяльної участі молоді в процесі зміни і спадкоємності поколінь через специфічні колективні форми її соціальної активності” [3].

Найбільш повнимможна вважати визначення терміну молодіжний рух, яке знаходиться у праці Головенька В.А. „Український молодіжний рух у ХХ столітті”. Автор трактує молодіжний рух як один із компонентів суспільно-політичної системи, представлений певним чином організованими молодіжними структурами, що тією чи іншою мірою усвідомлюють свою власну специфічність, здійснюють визначену діяльність, спрямовану на реалізацію цих інтересів, а також створення специфічної і власної ролі в суспільстві [4].

Молодіжний рух як форма вияву соціальної активності молодого покоління є найефективнішим механізмом взаємодії нових поколінь з суспільством. В рамках молодіжного руху молода людина не лише проходить соціалізацію, здобуває необхідний досвід, але і самореалізується. Ці рухи є осередком формування локальних молодіжних культур та стилів життя, що пізніше, зазнавши певних модифікацій, поширяють свій вплив на культуру та спосіб життя суспільства в цілому.

Молодіжні рухи виникають у процесі соціально-економічного та соціально-політичного розвитку суспільства і їх зміст та форма діяльності значною мірою

відбивають соціокультурну, історичну, демографічну, політичну та інші специфіки кожної окремої країни, кожної окремої ситуації.

Розвиток молодіжного руху в сучасних умовах тісно пов'язаний з формуванням і становленням принципово нової державної молодіжної політики. Вона має здійснюватися в кожній країні на політичному, законодавчому, організаційному рівнях з урахуванням її можливостей – економічних, соціальних, культурного розвитку, історичних традицій, світового досвіду підтримки молоді. Цей досвід у першу чергу вимагає, щоб до процесу соціалізації молодих людей, вирішення їхніх соціальних проблем активно підключалася сама молодь, її громадські організації.

Молодь, молодіжний рух повинні бути не лише об'єктом, але й активним суб'єктом реалізації молодіжної політики. Суб'єктність молоді у реалізації проявляється, у першу чергу, через рівень розвитку молодіжного руху, що саме у молодіжному середовищі, передусім у його організованій частині – молодіжних громадських об'єднаннях – органи державної влади черпають додаткові ресурси для формування і провадження державної молодіжної політики, здійснення конкретних заходів, спрямованих на подальший розвиток країни.

Першим документом, який на державному, політичному рівні започаткував нову державну молодіжну політику в Україні, стала Декларація „Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні”, яка була прийнята як Закон України 15 грудня 1992 р. Слід зазначити, що ця Декларація виявилася настільки сміливою і прогресивною, що пізніше окремі її положення, іноді в дещо зміненому вигляді, перейшли і до Конституції України, інших законів та нормативних актів [5].

У Декларації, зокрема було зроблено визначення державної молодіжної політики: „Державна молодіжна політика – це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України” [6].

Таким чином, можна стверджувати, що молодіжна політика – це комплексне явище, яке є результатом практичної, науково-теоретичної, ідеологічної та іншої діяльності соціальних інституцій стосовно молоді. Її можна розглядати як інтегральну функцію багатьох змінних: діяльності держави, партій, громадських, релігійних організацій тощо.

Молодіжний рух одночасно є важливим дієвим механізмом здійснення молодіжної політики. Не можна не погодитися з висновком І. Ільїнського: „Молодь знаходить суб'єктність в міру самоідентифікації, самоусвідомлення своїх

інтересів, росту своєї організованості – від стихійного радикалізму до різноманітних типів і форм молодіжних рухів, об'єднань і організацій і перш за все громадсько-політичних [7].

В останні роки український молодіжний рух пройшов складний шлях у своєму розвитку, перетворюючись на дієву складову структур самоорганізації українського суспільства. Він все активніше заявляє про себе в алгоритмі суспільного життя країни як учасник формування та реалізації молодіжної політики.

У ході становлення правової, демократичної держави в Україні молодіжний рух формується як самостійна складова частина структур самоорганізації суспільства, стає якісно іншим організаційно і за змістом діяльності. Створено державні органи для роботи з молоддю, прийнято основи ювенального законодавства, змінюються методи та напрями роботи молодіжних організацій з молоддю, співпраці з органами влади, інтеграції у міжнародні молодіжні структури. В структурі молодіжного руху виділилися такі три основні складові підсистеми:

- інституційна (або організаційно-інституційна),
- регулятивна (або нормативна)
- комунікативна (або інформаційна) [8].

Упродовж останніх двадцяти років свого розвитку український молодіжний рух у складних політичних та економічних умовах (найважливішим, визначальним у політичному плані тут стало здійснення так званої “перебудови” та проголошення незалежності України) пройшов непростий шлях перш ніж набув тих рис, якими він нині характеризується [9].

Нині в Україні створено розгалужену систему державних органів, метою яких є формування та реалізація державної молодіжної політики.

Разом з тим, питаннями реалізації молодіжної політики займаються не лише державні органи. Молодь також не стоїть осторонь тих процесів, які нині відбуваються в політичному, громадському житті суспільства, вона намагається підвищити ефективність свого впливу на суспільне життя.

Отже, сучасний молодіжний рух в Україні найбільш адекватно виражений саме у вузькоцільових рухах, вплив яких на молодь, на даному етапі, переважає усі інші.

Структуризація українського суспільства викликала, відповідно, і структуризацію своєї складової частини – молодіжного руху в усіх його проявах. Вийшовши з етапу масових громадсько-політичних акцій, молодіжний рух зорієнтувався на зорганізованому боці, як найбільш ефективній формі захисту своїх інтересів.

За допомогою організації, молоді люди мають можливість повніше зреалізувати свої інтереси, запити та потреби, тобто, само реалізуватися як

особистості; молодіжні організації дозволяють адекватно відрегулювати стосунки молоді з державою, її структурами. Саме молодіжні організації є інструментом найбільш дієвої соціалізації молодого покоління.

Головним джерелом утворення молодіжних об'єднань як організованої частини загального молодіжного руху є спільність інтересів та мети, досягнення яких можливе лише в умовах цієї організації.

Розвиток молодіжного руху в сучасній Україні має низку проблем, таких як:

- постійна зміна статусу, місця у структурі владних органів молодіжної політики;
- недостатнє фінансування соціально-культурних закладів, установ та заходів, пов'язаних з реалізацією державної молодіжної політики і соціального захисту молоді;
- неповною мірою використовується потенціал організацій молоді у вирішенні молодіжних, загальнодержавних проблем;
- недостатня матеріальна база громадських молодіжних і дитячих об'єднань;
- нерозвиненість організаційних структур на місцях;
- нестача підготовлених кадрів для роботи з молоддю.

Проте, громадські молодіжні та дитячі об'єднання, незважаючи на всі перепони зміцнюються, розширюються, перетворюючись на невід'ємну складову структур самоорганізації українського суспільства. І загалом молодіжний рух України все активніше заявляє про себе в алгоритмі суспільного життя країни як інструмент формування та реалізації молодіжної політики, яка здійснюється як в інтересах молодих громадян, так і суспільства, держави в цілому.

Таким чином, сучасний організований молодіжний рух, пройшовши ряд певних періодів свого розвитку, на сьогодні перебуває на новому етапі свого існування, який передовсім, характеризується входженням молоді у «велику політику», як окремої соціально-демографічної групи з власними економічними, соціальними та політичними інтересами, оформленими у вигляді політичних структур.

Література:

1. Александров В.В., Амвросов А.А. «Науковий комунізм»: словник. - М. : Политиздат, 1983. - 352 с.
2. Волков Ю. Г., Добренков В.И., Кадария Ф.Д., Савченко И.П., Шаповалов В.А. Социология молодежи: Учебное пособие. – Феникс, 2001.
3. Головенько В. Український молодіжний рух в ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). – К., 1995. – 160 с.
4. Банах В. П., Зелінський С. В., Зінченко А. Г. та ін. Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій. – К.: Четверта хвиля, 2001.
5. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні».
6. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій. - К.: Наукова думка, 1996. / Головатий М. Молодіжна політика в Україні: проблема оновлення. – К., 1999.

7. Корнієвський О., Якушик В. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. – К., 1998. – 256 с.
8. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2003.

Г. П. Полюхович

(науковий керівник – В. П. Степико)

ШЛЯХИ ТА УМОВИ ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Сім'я завжди була і залишається важливою життєвою цінністю, вона забезпечує відтворення та продовження роду, є важливим інститутом соціалізації та осередком виховання особистості, формування громадянської та національної самосвідомості людини. Проте сімейна сфера має свої труднощі, які обумовлені сучасним економічним, політичним та соціальним становищем нашої країни, що відіграють вирішальне значення у стосунках усередині сім'ї та, зокрема, у сімейній комунікації, вивченню якої на сьогодні, на наш погляд, приділяють недостатню увагу. За даними соціологічного дослідження, що було проведено в січні 2012 року в м. Дніпропетровську (вибірка випадкова, основний критерій відбору – вік подружжя), в рамках якого методом анкетування було опитано 250 молодих сімей. Аналіз отриманих даних дозволив зробити наступний висновок, що протягом свого існування родина постійно стикається з конфліктами, є беззаперечним. За даними дослідження виявилось, що переважна більшість сімей (53%) засвідчує, що в їхніх родинах конфліктні ситуації виникають щонайменше декілька разів в неділю. Зовсім невелика кількість подружніх пар (14%) переживає сімейні сварки щодня, а третина говорить про те, що конфлікти трапляються лише декілька разів в місяць. Серед основних причин виникнення конфліктних ситуацій варто відмітити відмінність у поглядах на різні проблеми та події, а також труднощі фінансового плану. Практично не є конфліктними питання щодо проведення вільного часу та поглядів на майбутнє, що можна пояснити віковими особливостями членів подружжя. Цікаво, що саме жінки вважають себе частіше ініціаторами вирішення конфліктних ситуацій, ніж чоловіки. Стосовно способів виходу із сімейного конфлікту, котрі застосовуються найчастіше в молодих сім'ях, то виокремити один домінуючий та універсальний досить складно. Варіанти виходу досить різноманітні і, як правило, залежать від кожної конкретної конфліктної ситуації [1].

Таким чином, конфліктні ситуації у сімейному житті неминучі. І проблема не в тому, як часто вони виникають, а в тому, якими шляхами розв'язуються, з якими почуттями виходять із ситуації, що створилася, і батьки, і діти.

Сімейні конфлікти – це протиставлення між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно-спрямованих мотивів і поглядів. Вони можуть виникати між

батьками, між батьками й дітьми, між дітьми і характеризується певним типом стосунків, які продовжуються суперечностями розвитку й діяльності сім'ї як системи. Як правило, ці порушення виявляються в низькій культурі спілкування, у небажанні й невмінні допомагати й підтримувати одне одного, у неповазі до думки іншого, у напруженій сімейній атмосфері. Загалом, це шкодить сприятливому розвитку сім'ї й особистісному становленню її членів. В українській культурі не прийнято «виносити сміття з хати» і розповідати кожному про сімейні негаразди. Але конфлікт – це невід'ємний компонент сімейного життя, незалежно від того, наскільки щасливими відчують себе у шлюбі подружжя, адже завжди існує зіткнення інтересів, бажань, протиставлень одне одному. За позитивного внутрішньосімейного мікроклімату серйозні конфлікти виникають набагато рідше, тривають менше часу і закінчуються не з'ясуванням стосунків, а розв'язанням проблеми [2]. Саме тому потрібно вміти розв'язувати конфлікти, а ще краще – попереджувати.

На основі розроблених, американським психологом Дональдом Томасом Кемпбеллом, в психології типів поведінки, що найчастіше зустрічаються у конфліктних ситуаціях, було виокремлено п'ять стратегій поведінки сторін під час конфлікту, а саме:

- поступатися (жертвувати) своїми інтересами – пристосування;
- активно відстоювати свої позиції (боротьба або суперництво);
- знаходити частково прийнятне рішення для обох (компроміс);
- уникнення конфлікту;
- співпраця, задоволення інтересів і потреб усіх сторін.

Вважається, що кожен з варіантів поведінки може бути доцільним у різних ситуаціях: добре, коли людина може поводитися по-різному залежно від обставин. Проте, як правило, людина найчастіше схильна використовувати якийсь один стиль, що найбільш відповідає її характеру, установкам тощо. Для конструктивного вирішення сімейних конфліктів найкращою є компромісна поведінка (бо вона дозволяє враховувати інтереси обох сторін) і здатність до самоконтролю. У певних ситуаціях доцільними можуть бути й інші поведінкові реакції, але вони не є конструктивними, бо, як правило, ведуть до загострення конфліктної ситуації. Вчинки, особливо постійні, однобічні, призводять до накопичення внутрішнього незадоволення, породжують внутрішній конфлікт і формують позицію жертви. Уникнення конфліктної взаємодії не дає змоги обговорити і знайти відповідне розв'язання проблеми, викликає роздратування у партнера і зменшує взаємну задоволеність стосунками. Від того, що ми будемо робити вигляд, нібито суперечностей і різниці в поглядах не існує, вони не зникнуть [3].

Виховання дитини починається з родинного виховання. Сім'я є першоосновою розвитку суспільства та перш за все людини як індивіда. Адже духовне

формування людини після народження, в перший період її життя, здійснюється на основі тих принципів, що існують в сім'ї.

Зазвичай конфлікт викликається незгодою дітей з думкою, оцінкою, діями, вимогами батьків, що виявляється у висловлюванні невдоволення, різних репліках, скаргах. Нерідко дорослі не докладають жодних зусиль, щоб розв'язати суперечність, що виникла і може призвести до конфлікту з дітьми.

Розв'язання конфлікту – справа творча: необхідно враховувати і проаналізувати значну кількість компонентів ситуації. Дитячі "не хочу", "не буду", "мені не подобається" треба брати до уваги, адже в цих словах – волевиявлення дітей, яке не можна придушувати, принижувати, вони можуть бути показником якихось помилок, допущених батьками. І якщо дорослі не знають, яких саме, - краще піти на поступку: "Добре! Давай зробимо по-іншому". Батьки, які не бояться йти на компроміс, найчастіше легко виходять з конфлікту. І, навпаки, конфлікт затягується, якщо дорослі не спроможні або не хочуть зробити цей крок назустріч дитині.

Несподівана оригінальна реакція на конфлікт також допоможе його розв'язанню. В такому випадку установка на опір, на боротьбу втрачає сенс, і дитина зазвичай погоджується з дорослим.

У взаєминах з дітьми дорослі часто бувають непослідовними. Якщо судження і вимоги часто змінюються, то будь-яка людина, а не тільки дитина, рано чи пізно перестане їх сприймати. Тому, якщо в силу певних обставин доводиться міняти вимоги, неодмінно треба пояснити дітям, чому так сталося [4].

Приховувати своє роздратування, негативні емоції, категоричну незгоду не можна, та й не вдасться, коли діти поведуть себе погано. Але треба пам'ятати, що гнів не повинен ставати головним виховним засобом. Гнів неефективно і руйнівно впливає на взаємини батьків і дітей. Роздратування може непомітно стати звичкою, а потім і невід'ємною рисою характеру. Суперечок, критичних ситуацій не стане менше з роками, але діти стануть більш самостійними і критичними, тому вже змалечку треба вчитися розмовляти спокійно один з одним.

Навіть малюку недостатньо категоричної відмови, тим більше не зрозуміють батьків старші діти, якщо у відповідь на продумане прохання одержать коротке "ні". Відмова не повинна сприйматися, як примха, абсолютизм влади дорослого. Не треба жалкувати часу на пояснення причини негативної відповіді: так діти легше приймуть відмову. При цьому слід як можна рідше казати: "ніколи". Незалежно від того, як дитина прореагує на відмову, не варто сваритися, погрожувати, застосовувати покарання. Примусити, звичайно, можна, але дитина пізніше обов'язково винайде методи боротьби і навчиться усуватися від неприємних для нього дій, справ, доручень [5].

Нині багато сімей стикаються з альтернативою: або робота до зношення, або життя за межею бідності. Дитина зустрічається з батьками перед школою і перед

тим, як лягати спати, а протягом іншого часу вона перебуває з вихователями садочка або групи продовженого дня, бабусею або нянею. Тому внутрішньо-сімейне спілкування має бути максимально інтенсивним. Цікавитись треба не стільки оцінками, скільки душевним станом дитини, її друзями, життєвими уявленнями.

Батьки не повинні протиставляти свої уподобання і захоплення захопленням і уподобанням дітей. Краще спробувати знайти позитивні сторони у нових віяннях, тоді і молодші більш уважно прислухатимуться до думок старших. Будь-яка інша позиція тільки сприяє формуванню опозиційності [6].

У конфліктній ситуації необхідно визнавати винними обидві сторони, а розв'язанню будь-яких конфліктів між людьми сприяють:

- ціннісне ставлення до кожного, не залежно від його віку, статі і сімейного статусу;

- створення атмосфери взаємодовіри;

- наявність самокритичного мислення;

- здатність разом прагнути до вирішення спільної проблеми.

Створення таких передумов взаємодії сприяє «ненасильницькому» розв'язанню конфліктів, творчому пошукові шляхів примирення, збереженню самоповаги і дружніх стосунків, особистісному зростанню. Спільний аналіз проблеми, як правило, не шкодить добрим стосункам, а, навпаки — збагачує їх [7].

Сім'я є тим соціальним інститутом, тим осередком суспільства, в якому відбувається формування людини, де вона стає або повинна стати Людиною. Можна сказати, що сім'я є тим першим будинком, в якому людина виростає і отримує перші життєві уроки, в якому вона має отримати підтримку і допомогу, в якому навчається любові до світу і до людей і про який у неї зберігаються спогади на все життя, самі добрі і світлі спогади, що зігрівають її серце і зміцнюють волю в найважчі моменти життя. Звичайно, роль сімейного виховання у формуванні характеру, поглядів, звичок не абсолютна - велику роль відіграє самовиховання і той багаж життєвого досвіду, який людина отримує впродовж свого життя. Але саме сім'я може розширити ті світлі якості людини, які є в ній, притаманні їй від народження і допомогти людині перемогти і викоренити недоліки і вади, і саме в цьому полягає велика і світла роль сім'ї.

Література:

1. Андреева, Т.А. Психология семьи / Т.А. Андреева, И.Ю. Авидон.-СПб.: Язык, 2010. – 210 с.
2. Гришина Н.В. Психология конфликта 2 вид.- СПб., 2008. – 544 с.
3. Дружинин В.М. Психология семьи. - М.: КСП, 3 изд. 2008. – С. 3-9.
4. Емельянов С.М. Практикум з конфликтологии. 3 тье изд. - СПб. - 2009. - 286 с.
5. Психология. Учебник / Под ред. А.А. Крылова - М.: Проспект, 2 изд. - 2003. – 453 с.
6. Сысенко В.А. Семейные конфликты. - М.: Мысль, 1989. – 174 с.
7. Швидка Л.І. Подружня комунікація в молодих родинах як об'єкт соціологічного дослідження / Швидка Л.І. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_NiTSB_2009/Psihologia/41880.doc.htm

ПОСИЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ВЛАДІ: СТРАТЕГІЯ ВПЛИВУ

Стаття висвітлює проблематику гендерної нерівності в органах влади. Розглядаються методи покращення рівності між жінками та чоловіками саме в органах влади. Дається порівняльний аналіз технології вирішення досліджувального питання.

Ключові слова: *гендер, гендерна рівність, влада, вплив.*

This article highlights the issues of gender inequality in government. Methods to improve equality between women and men is in government. Comparative analysis technology solution test questions

Keywords: *gender, gender equality, power, influence.*

Актуальність теми. У проблемі забезпечення гендерного балансу у виборних органах влади велику роль відіграє політична культура населення загалом і гендерна культура зокрема. Вона має свої ментальні й історичні традиції, але жодні цінності та норми не залишаються незмінними. Світ змінюється, а отже змінюються і його норми. Процес поділу влади відбувається неоднозначно, адже ХХ століття стало своєрідним гендерним проривом у сфері розвитку політичного лідерства.

Мета даної роботи – проаналізувати ступінь гендерної нерівності в органах влади України, означити основні перешкоди доступу жінок до політичних структур, а також окреслити стратегії для їх усунення.

Основний зміст. Гендерні перетворення у політико-правовій системі і в суспільстві загалом є довготривалим та складним процесом. Гендерні стереотипи, так само, як і гендерна нерівність, формувалися в суспільстві протягом тривалого часу, тому і дії, спрямовані на її подолання, мають бути стратегічними і послідовними. Важливо також не допускати зведення концепції рівності лише до антидискримінаційних заходів. Відсутність дискримінації не є достатньою умовою для затвердження гендерної рівності, також мають бути запроваджені конкретні позитивні заходи для досягнення «дійсної рівності», що складається з рівності можливостей, рівності в доступі до можливостей та рівноцінності результатів.

Для досягнення прогресу необхідні узгоджені дії всіх ключових гравців: парламенту, Президента та уряду, політичних партій, громадських організацій, медіа та громадськості. Можна навести декілька варіантів для поліпшення ситуації

в даній проблемі. Вони окреслюють пріоритетні напрямки діяльності, сформульовані відповідно до контексту та попередніх досягнень України:

Виконання Україною міжнародних зобов'язань. Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання, ратифікувавши низку документів, спрямованих на ліквідацію дискримінації щодо жінок, зокрема у галузі участі в політичному житті. Насамперед, це Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та цілі розвитку тисячоліття ООН. Відповідно до статті 7 Конвенції, держави-сторони «вживають всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у політичному та суспільному житті країни» [3]. Відповідно до Цілей Розвитку Тисячоліття, щонайменше 30% представників кожної статі мають бути представлені у законодавчих та виконавчих органах державної влади до 2015 року [2]. 2010 року Місія зі спостереження за виборами Бюро демократичних інституцій і прав людини ОБСЄ (ОБСЄ/БДПЛ) наголосила на тому, що «жінки недопредставлені у законодавчій владі» [9]. Після проголошення незалежності України низку міжнародних документів та спеціальних програм для забезпечення гендерної рівності у суспільстві було затверджено на рівні вищих законодавчого та виконавчого органів України, зокрема:

- Організація Об'єднаних Націй – Віденська декларація і Програма дій 1993 року;

- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) та Факультативний протокол до неї (1999);

- Декларація про викорінення насильства щодо жінок 1993 року;

- П'ятдесят три з 183 конвенцій Міжнародної організації праці (МОП);

Окрім цих правових зобов'язань, Україна, як держава-учасник ОБСЄ, визнала такі документи:

- План дій ОБСЄ з підтримки гендерної рівності, Софія, 2004;44

- Рішення 14/05 Міністерської ради ОБСЄ про роль жінок у попередженні конфліктів, регулюванні криз та постконфліктному відновленні, Литва, 2005;[6].

- Рішення 7/09 Міністерської ради ОБСЄ про участь жінок у політичному і суспільному житті, Афіни, 2009 [7]. Для досягнення паритету політичної, економічної і соціальної влади в Україні необхідна чітка позиція влади, політична воля та рішучість у виконанні взятих на себе міжнародних зобов'язань. Наразі, перші особи держави не демонструють ані такої позиції, ані усвідомлення, що гендерний паритет є нормою європейського демократичного суспільства, 2010 року Україна презентувала в Комітеті ООН шосту та сьому об'єднані доповіді про виконання Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок.

На жаль, на сьогодні ці рекомендації не знаходять значної уваги з боку української влади. Щодо гендерної рівності у контексті політичного представництва Україна посідає одне з останніх місць в світі. Але, незважаючи на це, поступове здійснення заходів, які можуть вплинути на виправлення гендерного

диспаритету в суспільстві, а, як наслідок, і в політиці, все ж таки можливе. Особливий наголос на необхідності виконання Україною цих зобов'язань з боку громадськості та міжнародних організацій сприятиме їхній поступовій реалізації.

Добровільні квоти для збільшення представлення жінок у партійних структурах. За спостереженнями політологів рівень довіри як до партій, які перебувають сьогодні при владі, так і тих, які вже були при владі, невпинно падає. В суспільстві є досить високий запит на нові, сучасні, демократичні політичні сили. На думку експертів, партії, які добровільно продемонструють відданість демократичним принципам, відповідально підійдуть до формування списків на паритетних засадах, докладуть зусиль для пошуку та залучення компетентних жінок до своїх лав і зроблять це своїм трендом, будуть мати значні конкурентні переваги. Відповідне висвітлення та привернення уваги громадськості до такої добровільної позиції політичних партій надасть їм додаткових прихильників, особливо серед жінок, які складають більшість українських виборців. Політичні партії можуть ухвалити добровільні показники або квоти для жінок-кандидатів. Ці заходи є найбільш ефективними, коли вони поєднані з конкретними термінами та супроводжуються відповідним навчанням або іншими ресурсами для жінок – членів партії і кандидатів. Партії можуть також ухвалити кодекс поведінки, який включає в себе вимоги, що стосуються участі жінок та гендерної рівності всередині партії. Обмін досвідом і наставництво більш досвідчених жінок-політиків, поглиблене вивчення і тренінги з основ державного управління, лідерства, публічних виступів повинні організовувати політичні партії для підтримки професійного розвитку своїх кандидаток-жінок, і у такий спосіб посилювати позиції партії у конкурентній передвиборчій боротьбі. Законодавство про політичні партії може містити норми про додаткове заохочення політичних партій завдяки збільшенню відведеного ефірного часу або додаткового державного фінансування, якщо вони забезпечують певну кількість жінок серед своїх кандидатів. Виборчі списки, сформовані за принципом «блискавки», в якому кожен другий кандидат – жінка, можуть забезпечити найкращі перспективи для жінок, які балотуються на виборах. В Україні такий підхід може здатися занадто радикальним, однак це правило застосовують на муніципальних виборах та виборах до Сенату Франції, а також до Європейського парламенту [8]. Стимули, що можуть спонукати політичні партії збільшити число жінок у своїх лавах і сприяти їхній участі у виборах, наведено в документі ООН «Жінки та вибори: посібник зі сприяння участі жінок у виборах»: 1) фінансові стимули, або за рахунок державного фінансування, або за рахунок додаткових надходжень від кампаній зі збору коштів організованих жінками-політиками; 2) ширше охоплення виборців (у тому числі жінок-виборців); 3) розширення мобілізаційних та комунікаційних можливостей, оскільки жінки-політики можуть спиратися на підтримку чисельних жіночих неурядових організацій, в тому числі і для

мобілізації виборців та прямого спілкування з ними; 4) збільшення ресурсів для проведення кампаній: жінки прекрасно організують кампанії та є відданими волонтерами. Більшість політичних партій з розвинутою структурою покладаються на жінок, як лідерів місцевих партійних відділень [10].

Просвітницькі кампанії та підтримка участі жінок у політиці. За умови залучення до дискусії широкої громадськості можна досягти глибшого розуміння, які фактори перешкоджають досягненню гендерної рівності і за допомогою яких політичних заходів можна вести з ними боротьбу. Отже, гендерна політика буде ефективною і результативною не тільки тоді, коли слово «гендер» буде вписане в усі закони, а тоді, коли й управлінці, і громадяни зрозуміють, що гендерний паритет — шлях до іншої якості життя. Важливим аспектом у подоланні існуючих перешкод для участі жінок в політичному житті є виховання й освіта дітей та молоді через навчальні заклади, а також дорослих громадян через медіа-кампанії та громадські заходи. Треба змінювати традиційні ролі жінок, і представляти жінок-політиків конкурентоспроможними кандидатами на політичне лідерство. Необхідно також посилювати співпрацю з Міністерством освіти України задля підтримки вже наявних ініціатив гендерної освіти та впровадження нових. Для залучення та підтримки жінок у політичній діяльності можуть створюватися мережі підтримки. Участь у політичній боротьбі та виборах вимагає значних адміністративних, фінансових та часових ресурсів. Жінки мають значно менший доступ до таких ресурсів порівняно з чоловіками. Дієвою підтримкою жінок у змаганнях за виборні посади може стати громадська ініціатива, яка пропонуватиме жінкам-кандидатам навчання, підготовку та здібність здобути максимальну користь від обмежених ресурсів та виграти у виборчій боротьбі. Такі програми можуть виявитись більш реалістичними та затребуваними на місцевому рівні. Ефективна підтримка для кандидаток може проходити у формі діяльності, запровадженої в рамках ініціативи громадської організації Emily List (США), яка пропонує кандидаткам підтримку, підготовку та просування, аби вони могли максимально використовувати обмежені ресурси і виграти виборчі перегони.

Робота з чоловіками з підтримки активної участі жінок у політиці. Дискримінація за статевою ознакою може бути ліквідована лише зі зміною системи гендерних ролей і стереотипів, що закріплюють ці ролі. Проте, всі стереотипи, а особливо гендерні, неможливо змінити водночас. Перегляд гендерних ролей і відносин можливий тільки за умови участі у цьому процесі обох статей, адже поліпшення умов життя однієї статі не вирішує загальних соціальних проблем, а призводить до дискримінаційного становища іншої. Для того, щоб ідея гендерного паритету знаходила більше підтримки серед чоловіків, важливо наголошувати, що від гендерної нерівності страждають обидві сторони. Наприклад, українське суспільство досить консервативне щодо батьківських функцій – у 95 % розлучень рішення про те, з ким з батьків залишиться дитина

приймається на користь жінки, а не чоловіка, незважаючи на те, хто з батьків може запропонувати кращі для дитини умови. Не дивлячись на останні зміни у сфері гендерних стосунків, усвідомлення традиційних чоловічих ролей залишається домінантним у суспільних відносинах. Наслідком панування таких стереотипів для чоловіків є стреси, надмірні ризики, незадоволення, відчуття нереалізованості тощо [4]

Захист суспільства від інформації, дискримінаційної за ознакою статі. Прояви сексизму у будь-якій сфері суспільного життя, а особливо у ЗМІ, рекламі та публічних висловлюваннях посадовців є неприпустимими. Такі випадки мають бути не просто розкритиковані, але й публічно засуджені. Важливим завданням є розробка та запровадження ефективних механізмів звільнення медіа простору від дискримінаційних проявів за ознакою статі, наприклад, введення норм прямої дії в Закон України «Про рекламу». Необхідно сприяти підвищенню обізнаності та компетентності журналістів та представників медіа з гендерних питань. Представники медіа мають професійно і чітко орієнтуватися в темах гендерної політики та проблем і запроваджувати виважений дискурс гендерного рівноправ'я. Позитивні результати має дати посилення уваги до вивчення цих тем на базі вищих навчальних закладів, а не тільки під час одиничних заходів для практикуючих журналістів.

Вдосконалення гендерної статистики. Якість управлінських рішень у сфері гендерної політики залежить від інформаційної основи, на якій вони базуються, тобто від якісної статистичної інформації. Гендерна статистика допомагає розробляти політику, спираючись на факти, а не припущення, стереотипи або ідеологічні постулати. Вона дає кількісну інформацію, що дозволяє аналізувати розходження в положенні чоловіків і жінок, а також стежити за тим, чи міняється це положення або залишається незмінним. Такі дані дають можливість для серйозних роздумів щодо пріоритетів і потреб як жінок, так і чоловіків в Україні, та є необхідними для моніторингу й оцінки ефективності і результативності нових програм. Експерти визначають такі основні напрями вдосконалення гендерної статистики [1].

- розробку методів збирання даних, що враховують стереотипи та соціально-культурні фактори, які можуть породжувати гендерні упередження;
- приведення існуючих в Україні статистичних показників у відповідність з рекомендованими міжнародними стандартами;
- жінки та чоловіки на керівних посадах (у сфері економіки, освіти, державного управління);
- різниця в оплаті праці між жінками та чоловіками;
- доступ до та участь на ринку праці (включаючи неформальну зайнятість);
- доступ до інформаційно-комунікаційних технологій;
- розподіл часу між професійними та приватними/сімейними обов'язками жінок та чоловіків;

- гендерне бюджетування.

Особливої уваги вимагає оформлення та поширення даних гендерної статистики. Такі дані мають бути подані у формі зрозумілій і доступній для аналізу та зручній для використання ключовими особами, що приймають рішення та формулюють політику. Також потрібно покращувати доступ до гендерно розукрупненої статистики щодо участі жінок у прийнятті рішень в Україні для політиків, дослідників, організацій громадянського суспільства аби ініціювати дискусію, привернути до питання більше суспільної уваги і переконати населення у перевагах підвищення гендерної рівності. Ці дані також мають братися до уваги високопосадовцями в ухваленні політичних та економічних рішень.

Література:

1. Галустян Ю., Герасименко Г., Макарова О. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями удосконалення. – Проект «Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні»: Київ, 2009. – С. 44. 32
2. Гендер та Цілі Розвитку Тисячоліття, Програма розвитку ООН, доступно на сайті: http://www.undp.org/women/mdgs/gender_MDGs.pdf
3. Зайцева О., Ламах Е., Суслова О. Наші права не факультативні (коментар до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативного протоколу до Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок. Київ: 2009
4. Лібанова Е. Круглий стіл на тему: «Становище чоловіків в Україні» 19 лютого 2009 року – К. : «К. І. С. », 2009. – С. 21. 31
5. Повний текст Рішення Міністерської ради ОБСЄ про попередження й недопущення насильства щодо жінок дивіться на: <http://www.osce.org/mc/17451>
6. Повний текст Рішення Міністерської ради ОБСЄ про роль жінок у попередженні конфліктів, регулюванні криз та пост-конфліктному відновленні дивіться на: <http://www.osce.org/mc/17450>
7. Повний текст Рішення Міністерської ради ОБСЄ про участь жінок у політичному і суспільному житті дивіться на: <http://www.osce.org/mc/40710>
8. Denys Kovryzhenko. Regulation of Political Parties in Ukraine: current state and directions of reforms. Published by Agency for Legislative Initiatives, and OSCE/ ODIHR, Kyiv, 2010 (Vistka Ltd) p. 84.
9. Ukraine. Presidential Election. 17 January and 7 February 2010. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report. – Warsaw, 28 April 2010. – p. 20; available at: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/67844>
10. UN Office of the Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women: Women and Elections Guide to promoting the participation of women in elections, p. 36-38.

ПСИХОЛОГІЯ

Н. О. Бець

(науковий керівник – С. А. Мул)

ОСОБЛИВОСТІ МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Інтерес психологів до проблеми розвитку мислення визначений загальною теорією мислення (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, К. А. Славська) і теорією розвитку мислення (Л. В. Занков, Н. А. Менчинська, Л. А. Люблінська, З. І. Калмикова, Т. В. Кудрявцев, І. С. Якиманська). Особливості розвитку розумової діяльності учнів проаналізовані в працях А. В. Брушлінського, В. В. Давидова, О. М. Леонт'єва, І. Я. Лернера, М. І. Махмутова, А. М. Матюшкіна, С. Л. Рубінштейна, Н. Ф. Талізної. У зарубіжній психології проблемам розвитку мислення присвячені праці Ж. Піаже, Р. Пола, Р. Енніса. Проте, при всій теоретичній і практичній значущості даних досліджень і їх важливості у вирішенні освітніх завдань, в практиці роботи загальноосвітньої школи не накопичений достатній матеріал, необхідний для комплексного аналізу істотних характеристик мислення учнів.

Мета нашого дослідження – теоретичний аналіз та емпіричне дослідження особливостей мислення учнів початкової школи.

Об'єкт дослідження: мислення школярів.

Предмет дослідження: особливості розвитку мислення першокласників.

На практиці мислення як окремий психічний процес не існує, воно незримо присутнє у всіх інших пізнавальних процесах: у сприйманні, увазі, уяві, пам'яті, мові. Вищі форми цих процесів обов'язково пов'язані з мисленням, а міра його участі в цих пізнавальних процесах визначає їх рівень розвитку.

У практичному аспекті розвиток інтелекту традиційно розглядається в трьох напрямках: філогенетичному, онтогенетичному і експериментальному. Аспект філогенезу припускає вивчення того, як мислення людини розвивалося і удосконалювалося в історії людства. Онтогенетичний - включає дослідження процесу і виділення етапів розвитку мислення впродовж життя однієї людини, з народження до старості. Експериментальний підхід до вирішення цієї ж проблеми орієнтований на аналіз процесу розвитку мислення в особливих, експериментальних умовах, розрахованих на його вдосконалення.

Один з найбільш відомих психологів сучасності Ж. Піаже запропонував теорію розвитку інтелекту в дитинстві, яка зробила значний вплив на сучасне розуміння його розвитку (За [2]).

У радянській психології широке практичне застосування в навчанні розумовим діям отримала теорія формування і розвитку інтелектуальних операцій, розроблена П.Я. Гальперінім. В основі теорії було уявлення про генетичну залежність між внутрішніми інтелектуальними операціями і зовнішніми практичними діями [4].

Зі вступом дитини до школи під впливом навчання починається перебудова всіх її пізнавальних процесів. Це пов'язано з тим, що діти включаються у нові для них види діяльності і системи міжособистісних стосунків, що вимагає від них наявності нових психологічних якостей. Загальними характеристиками всіх пізнавальних процесів дитини повинні стати їх довільність, продуктивність і стійкість.

Психологами доведено, що діти в молодших класах школи цілком здатні, якщо тільки їх правильно навчати, засвоювати і більш складний матеріал, ніж той, який дається за діючою програмою навчання. Проте, для того, щоб уміло використовувати резерви, які є у дитини, необхідно вирішити заздалегідь два важливі завдання. Перше полягає в тому, щоб щонайшвидше адаптувати дітей до роботи в школі і удома, навчити їх вчитися, не витрачаючи зайвих фізичних зусиль, бути уважними, посидючими. У зв'язку з цим, учбова програма має бути складена так, щоб викликати і підтримувати постійний інтерес учнів до навчання.

Друге завдання пов'язане з необхідністю психологічного вирівнювання дітей з погляду їх готовності до навчання та врівнювання їх індивідуальних особливостей. Особливо складною для дітей 6-7-річного віку є саморегуляція поведінки.

У молодшому шкільному віці закріплюються і розвиваються ті основні людські характеристики пізнавальних процесів (сприйняття, увага, пам'ять, уява, мислення і мова), необхідність яких пов'язана зі вступом до школи. Цьому сприяють основні види діяльності, якими переважно зайнята дитина даного віку в школі і удома: навчання, спілкування, гра і праця.

Молодший шкільний вік містить в собі значний потенціал розумового розвитку. Різні варіанти вирішення цього питання, запропоновані ученими-педагогами і практиками-викладачами, майже завжди пов'язані з досвідом застосування певних методів навчання і діагностики можливостей дитини.

За перші три-чотири роки навчання в школі прогрес в розумовому розвитку дітей буває досить помітним. Від домінування наочно-дійового і елементарного образного мислення, від допонятійного рівня розвитку і бідного логікою роздуму школяр піднімається до словесно-логічного мислення на рівні конкретних понять. Початок цього віку пов'язаний з домінуванням доопераціонального мислення, а кінець — з переважанням операціонального мислення в поняттях. У цьому ж віці розкриваються здібності дітей, що дозволяють судити про їх обдарованість.

Комплексний розвиток дитячого інтелекту в молодшому шкільному віці йде в декількох різних напрямках: засвоєння і активне використання мови як засобу мислення; об'єднання і взаємозбагачувальний вплив один на одного всіх видів мислення: наочно-дієвого, наочно-образного і словесно-логічного; виділення, відособлення і відносно незалежний розвиток в інтелектуальному процесі двох фаз: підготовчої і виконавської. На підготовчій фазі вирішення задачі здійснюється аналіз її умов і виробляється план, а на виконавській фазі цей план реалізується практично. Отриманий результат потім співвідноситься з умовами і проблемою. До всього сказаного слід додати вміння міркувати логічно і користуватися поняттями.

Перший з названих напрямів пов'язаний з формуванням мови у дітей, з активним її використанням при вирішенні різноманітних завдань. Розвиток в цьому напрямі йде успішно, якщо дитину навчають вести міркування вголос, словами відтворювати хід думки і називати отриманий результат. Другий напрям в розвитку успішно реалізується, якщо дітям даються завдання, що вимагають для вирішення одночасно і розвинених практичних дій, і вміння оперувати образами, і здатності користуватися поняттями, вести міркування на рівні логічних абстракцій. Якщо будь-який з цих аспектів представлений слабо, то інтелектуальний розвиток дитини йде як однобічний процес.

Першокласники можуть зрозуміти і прийняти поставлене перед ними завдання, але його практичне виконання можливе для них тільки з опорою на наочний зразок. Учні третіх класів вже самі здатні скласти план роботи над завданням і слідувати йому, не спираючись на представлений наочно зразок.

У розвитку дітей молодшого шкільного віку особлива роль належить навчально-пізнавальній діяльності. Учбова діяльність як самостійна складається саме в цей час і визначає багато в чому інтелектуальний розвиток дітей від 6-7 до 10-11 років. В цілому ж зі вступом дитини до школи її розвиток починає визначатися вже не трьома, як було в дошкільному дитинстві, а чотирма різними видами діяльності. В. В. Давидов вважає, що саме усередині учбової діяльності дитини молодшого шкільного віку виникають притаманні їй психологічні новоутворення. Ця діяльність визначає характер інших видів діяльності: ігрової, трудової та спілкування [3].

За час навчання в молодших класах школи діти так швидко просуваються вперед у своєму розвитку, що між першокласниками і учнями третіх-четвертих класів за якісь два-три роки утворюється помітний розрив. Разом з тим збільшуються й індивідуальні відмінності дітей за досягнутим рівнем розвитку. В узагальненому вигляді ці відмінності за їх основними параметрами можна представити таким чином: у першокласників і частково у другокласників домінує наочно-дійове і наочно-образне мислення, тоді як учні третіх і четвертих класів більшою мірою спираються на образне і словесно-логічне мислення, причому,

однаково успішно вирішують завдання у всіх трьох планах: практичному, образному і словесно-логічному (вербальному). Першокласники і значна частина учнів другого класу не здатні до повноцінної саморегуляції, тоді як діти, що навчаються в третьому і четвертому класах, можуть управляти своєю поведінкою, емоціями і психічними процесами.

Завдання проведеного нами емпіричного дослідження полягало у виявленні особливостей розвитку вербально-логічного і наочно-образного мислення першокласників.

Дослідження було проведено за допомогою методик запропонованих Т. В. Ексакусто і О. Н. Істратовою: "Виключення слів", яка дозволяє провести оцінку вербально-логічного мислення учнів і методики "Вкажи зайвий предмет" для оцінки наочно-образного мислення [1].

Метою констатувального експерименту була оцінка вербально-логічного і наочно-образного мислення учнів 1-го класу контрольної і експериментальної груп (по 12 дітей в кожній), а також зіставлення між собою одержаних показників.

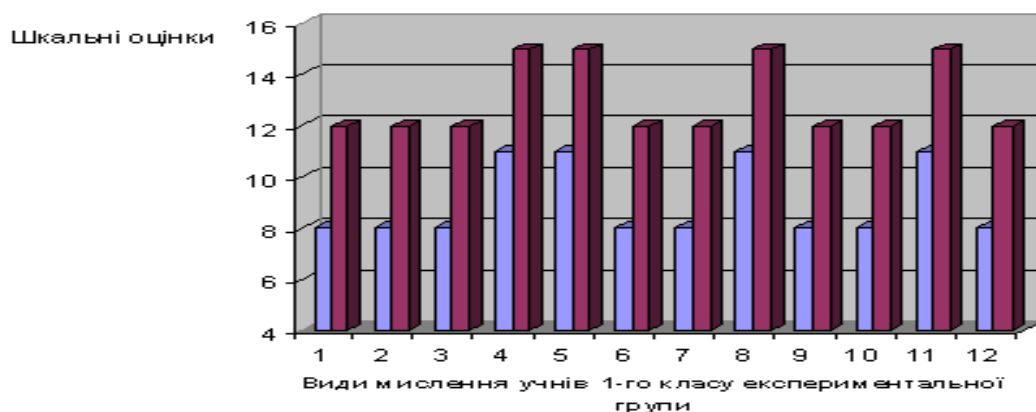
Проведення даного етапу практичного дослідження було необхідне для того, щоб виявити домінуючий вид мислення у першокласників. Оцінка вербально-логічного і наочно-образного школярів у контрольній і експериментальних групах проводилася з кожною дитиною індивідуально, в спокійній, доброзичливій обстановці.

Після проведення констатувального експерименту для оцінки наочно-образного мислення учнів 1-го класу контрольної і експериментальної груп були проведені кількісний і якісний аналіз, а також зіставлення одержаних кількісних показників.

В експериментальній групі були одержані наступні результати:

1. За методикою *"Виключення слів"* після підрахунку балів і врахування поправки Т, за загальним показником 8 учнів отримали по 15-16 балів і 4 учні по 21-22 бали. Перевівши набуте абсолютне значення в шкальні оцінки ми виявили, що у 8 молодших школярів – шкальна оцінка рівна 8, що відповідає низькому рівню розвитку вербально-логічного мислення; у 4 учнів – шкальна оцінка рівна 11, що відповідає середньому рівню розвитку вербально-логічного мислення.

2. За методикою *"Вкажи зайвий предмет"* після оцінки в балах час і точність виконання кожної серії завдання і врахування поправки Т, за загальним показником 8 учнів одержали по 36-37 балів і 4 учні отримали по 45-47 балів. Перевівши набуте абсолютне значення в шкальні оцінки ми визначили, що 8 учнів мали шкальну оцінку рівну 12, що відповідає середньому рівню розвитку наочно-образного мислення, а 4 досліджуваних отримали шкальну оцінку рівну 15, що відповідає високому рівню розвитку наочно-образного мислення.

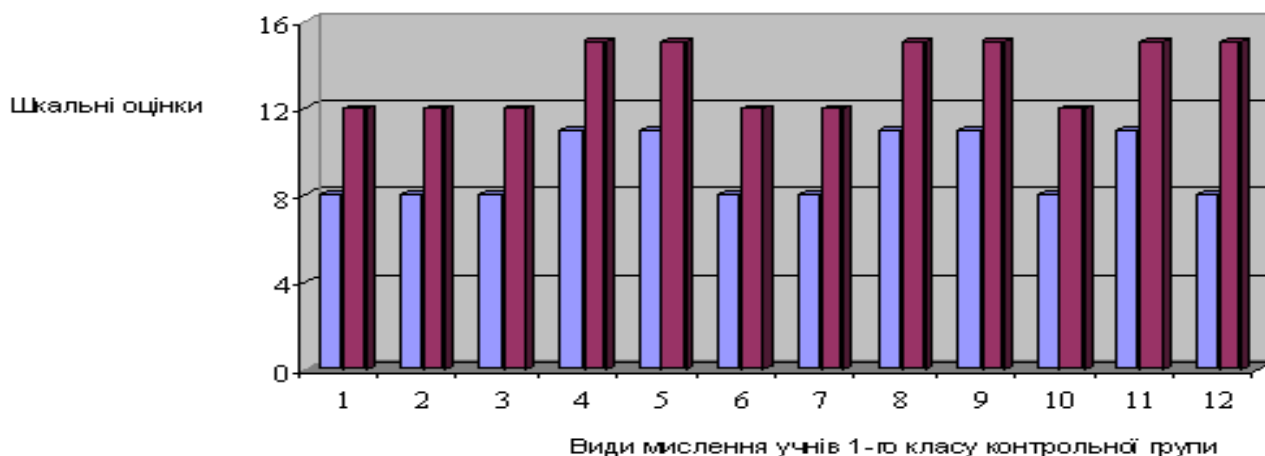
- – Рівень розвитку вербально-логічного мислення
- – Рівень розвитку наочно-образного мислення

Рис. 1. Рівень розвитку вербально-логічного і наочно-образного мислення учнів 1-го класу експериментальної групи.

В контрольній групі результати були наступними:

1. За методикою "Виключення слів" після підрахунку балів і врахування поправки Т, за загальним показником 7 молодших школярів отримали по 15-16 балів і 5 дітей по 21-22 бали. Перевівши набуте абсолютне значення в шкальні оцінки, ми виявили, що у 7 учнів – шкальна оцінка рівна 8, що відповідає низькому рівню розвитку вербально-логічного мислення і у 5 дітей – шкальна оцінка рівна 11, що відповідає середньому рівню розвитку вербально-логічного мислення;

2. За методикою "Вкажи зайвий предмет" після оцінки в балах виконання кожної серії завдання і врахування поправки Т, за загальним показником 6 молодших школярів отримали по 36-37 балів і 6 дітей отримали по 45-47 балів. Перевівши набуте абсолютне значення в шкальні оцінки ми виявили, що 6 дітей отримали шкальну оцінку рівну 12, що відповідає середньому рівню розвитку наочно-образного мислення, а у 6 молодших школярів шкальна оцінка рівна 15, що відповідає високому рівню розвитку наочно-образного мислення.

- – рівень розвитку вербально-логічного мислення
- – рівень розвитку наочно-образного мислення

Рис.2. Рівень розвитку вербально-логічного і наочно-образного мислення учнів 1-го класу контрольної групи.

Узагальнені результати дослідження показують, що в експериментальній групі 67% молодших школярів мають низький, а 33% – середній рівень розвитку вербально-логічного мислення; 67% учні – середній рівень і 33% – високий рівень розвитку наочно-образного мислення. У контрольній групі 58% молодших школярів мають низький рівень, а 42% – середній рівень розвитку вербально-логічного мислення; 50% дітей – середній і 50% – високий рівні розвитку наочно-образного мислення. З вищенаведених даних видно, що наочно-образне мислення в молодшому шкільному віці є домінуючим. Тому вирішення навчальних завдань першокласниками має спиратися на застосування наочності та формування у дітей різноманітних уявлень. В подальшому розвиток мислення потрібно орієнтувати на розвиток його символічної функції, що найбільш повно реалізується у словесно-логічному мисленні. Оскільки розвиток логічних форм мислення нерозривно пов'язаний з розвитком узагальнюючої і символічної функцій мови, то заняття повинні бути спрямовані на формування передумов оволодіння дитиною системою наукових понять, ставлячи за мету розвиток у першокласників логічних операцій порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування та класифікації.

Проаналізувавши теоретичні та емпіричні аспекти розвитку мислення учнів початкової школи можна сформулювати наступні **висновки**.

Мислення здійснюється за законами, загальними для всіх людей, разом з тим, у мисленні виявляються вікові й індивідуальні особливості людини. Початкове навчання "підхоплює" і використовує ту форму мислення, яка виникла ще у дітей-дошкільників. Більшість дитячих психологів називають основним видом мислення в молодшому шкільному віці наочно-образне. До кінця навчання в початковій школі відбувається перехід від наочно-образного мислення до словесно-логічного. Цей перехід здійснюється за рахунок процесу навчання, тобто в процесі надбання дітьми певних знань, умінь та навичок.

Література:

1. Богданова Т. Г. Диагностика познавательной сферы ребенка. / Богданова Т. Г., Корнилова Т. В. – М.: Роспедагенство, 1994. – 68 с.
2. Возрастная и педагогическая психология: тексты / Богданова Т. Г., Корнилова Т. В. – М.: Изд-во Московского университета, 1992. – 272 с.
3. Волков Б. С. Психология младшего школьника./ Волков Б. С. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 128 с.
4. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий/ Гальперин П. Я. // В сб.: "Исследование мышления в советской психологии". – М.: Просвещение, 1966. – 446 с.

НАРОДНА ЛЯЛЬКА ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ У ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІЙ РОБОТІ З ЖІНКОЮ

Стаття присвячена аналізу потенціалу слов'янської вузлової ляльки в сучасному психотерапевтичному середовищі (лялькотерапія, метод арт-терапії). Розглядається феномен етнічної ляльки як психотерапевтичного об'єкта. Показана універсальність слов'янської ляльки в терапевтичній практиці психодинамічного підходу, юнгіанського аналізу, транзактного аналізу і гештальт-терапії. Народна лялька представлена як унікальний засіб в психотерапевтичній роботі з жінками.

Ключові слова: народна лялька, лялькотерапія, універсальний символ, жінка, психотерапевтичний об'єкт.

The article is devoted to the analysis of the potential of Slavic rag doll in modern psychotherapeutic practice (Doll Therapy, method of Art Therapy). It examines the phenomenon of ethnic dolls as psychotherapeutic object, as well as shows the versatility of Slavic dolls in therapeutic practice of psychodynamic approach, Jung's analysis, transactional analysis and Gestalt therapy. A folk doll represents a unique tool in psychotherapeutic work with women.

Keywords : a folk doll, Doll Therapy, a universal symbol, woman, psychotherapeutic object.

У наслідок стресів, порушення соціально визначених гендерних ролей, особистісних криз сучасна жінка опиняється сам на сам з багатьма проблемами. У неї з'являється бажання торкнутися давніх народних джерел, емоційно опертися на традицію, зберегти "чисто жіноче" у виснажуючій боротьбі за статеву рівність. Про це свідчить надзвичайна популярність усіляких майстер-класів з національних ремесел, у тому числі і робота з народною лялькою.

Основна мета нашого дослідження – розглянути народну ляльку як ресурсний об'єкт у психотерапевтичній роботі з жінками. Показати можливості і актуальність елемента народної традиції в сучасному психотерапевтичному просторі.

Лялькотерапія, як метод арт-терапії стає дуже популярним в Україні, і як вже зазначалось вище, тема народної творчості як ніколи актуальна в сучасному світі, що наповнений стресами різного походження – від жорсткої конкуренції на роботі до певних негараздів у родинному колі.

Американський психолог К.П. Естес так показує значущість взаємозв'язку сучасного психотерапевтичного процесу з прикладною народною творчістю: "Я намагаюсь передати своїм пацієнткам знання, навчаючи їх старовинних ручних

ремесел, у тому числі і символічного мистецтва виготовлення талісманів. Це може бути все що завгодно, від простих паличок, оплетених стрічкою, до складної скульптури" [7, с.27]. До таких стародавніх ручних ремесел відноситься і вузлова лялька, і саме про таку ляльку йдеться у даній статті.

Відомий український дослідник ляльки О. С. Найден пише: "Щось привабливе й щось небезпечно криється в ляльці, складне, таємниче, не до кінця розкрито.. Ляльку можна любити, вивчати, створювати, але загравати з нею не рекомендується. Разом з іманентною логікою в ляльці присутня і трансцендентна алогічність.

XX століття – століття масок, манекенів, опудал, ідолів, які перетворюються на пам'ятники, і пам'ятників, які стають ідолами, - зблизило ляльку з людиною, відкрило в людині багато лялькового, а в ляльці – людського.

Лялька. В принципі не є річчю, предметом. Вона є атавістично-образною подобою людини, пов'язаною з останньою споріднено-родовими або містично-відчуженими зв'язками" [4, 5]. Найден також зазначає, що "...народна автентична лялька, незважаючи ні на що, виявилася життєво стійкою, здатною функціонувати, розвиватися "[4, 6].

За Тарариною [5] лялькотерапія - це метод психологічної корекції різноманітних станів за допомогою ляльок. Вона окреслює таке коло завдань лялькотерапії:

- значне розширення спектру особистісних ролей;
- можливість опрацювати тему особистої зовнішності і образу "Я";
- сприяє підвищенню самооцінки, впевненості в собі.

Лялькотерапія допомагає людині актуалізувати ресурси; дозволяє наділяти ляльку станами і можливостями, яких в нього немає, але він хотів би їх мати і розвивати. Також, взаємодіючи з лялькою, створюючи її, трансформуючи, людина здатна позбутися деяких обмежуючих переконань, минулими образами самого себе, травмуючими станами.

Основними функціями лялькотерапії прийнято вважати наступні:

- комунікативні - (формування емоційного контакту в колективі);
 - релаксаційні - (зняття емоційної перенапруги);
 - виховні - (психокорекція прояву особистості у ігрових моделях життєвих ситуацій);
 - розвиваючі - (розвиток психічних процесів - пам'яті, уваги, сприйняття, моторики);
 - навчальні - (збагачення інформацією про навколишній світ) [5, 109].
- Існує досить багато видів ляльок, які використовуються в лялькотерапії, це:
- пальчикові;
 - ростові;
 - маріонетки;

- тканинні та інші.

Термін "лялькотерапія" як правило вживається в контексті психотерапевтичної взаємодії ляльки і дитини, найчастіше при цьому використовуються засоби лялькового театру. Такий підхід практикується в багатьох країнах світу.

За визначенням Л.Г. Гребенщикової [1] дію лялькотерапії можна оцінити таким чином:

- виготовлення ляльки, маніпулювання нею приводить до усвідомлення проблеми, розміркуванням над нею і пошуку рішення;
- засобами для досягнення катарсису є програвання і проказування своїх проблем за допомогою ляльки;
- на думку багатьох психологів, ляльки дозволяють відчувати себе захищеним при вирішенні і освоєнні нових способів поведінки та комунікації;
- виготовлення і маніпулювання ляльками здатне знімати нервові напруження, агресію.

Коли дівчинка грає з лялькою, вона проживає у грі частину свого сьогодення і вчиться граючи. Вона переказує казки і розігрує їх за ролями, закріплюючи основні функції жінки у соціумі, використовуючи "безпечні канали для комунікації" [2]. Саме безпека образу ляльки приваблює до себе і усуває боязкість перших кроків у тривожну подорож до самої себе.

Коли доросла жінка бере в руки ляльку, то підсвідомо звертається до свого минулого – до дитинства. Її пам'ять висвітлює факти й події, які, як гадається, втратили зв'язок з теперішнім дорослим життям і ніби не мають нині особливого значення і впливу. Згадується як гралось у ляльки, чи приємні були ці ігри, які ляльки були улюбленими, їх ім'я та хто їх дарував. Такий "іграшковий" матеріал оголює дуже багато дорослих тем, а сама лялька виявляється вмілим провідником у дослідженні жінки самої себе.

Чому ж звернення жінки до народної ляльки може бути таким цілющим у наші дні? У ситуації розмитості, а інколи і зміни гендерних ролей, як зазначалось вище, народна лялька є сильнішою і актуальнішою за інші терапевтичні об'єкти лялькотерапії. За слов'янською традицією лялька – це на сам перед носій жіночого образу, лаконічного і максимально змістовного. Вона – потужний національний символ за яким стоїть багатовікова традиція – "захист предків". Про це говорить і Д. Хломов: "Не зважаючи на нашу різницю в культурі і освіті, часто у творчості ми звертаємось до архаїчної мови – мови і системи, на якій збудовано базове (архаїчне) виживання..." [3, 36].

З давніх-давен народ вибудовував систему самопомоги і захисту психіки в складних емоційних ситуаціях, тому традиційна лялька має великі терапевтичні можливості. У давнину вона супроводжувала людину у всіх відповідальних моментах життя – від народження до смерті, від перинатальних до посмертних обрядів. Це був жіночий життєвий цикл поряд з лялькою. Можна сказати, що самі жінки вигадали гру

в ляльки протягом всього життя. Від дівчинки до жінки, від жінки до дівчинки – подорож ляльки безперервна і вже неможна сказати, яка з її ролей найбільш значуща. Її феномен у багатофункціональності – вона може бути іграшкою, обрядовим елементом, талісманом, посередником і терапевтичним об'єктом. В наші дні народна лялька частіше сприймається як елемент фольклору, витвір мистецтва, і предмет колекціонування.

Разом з тим і в сучасному світі лялька з успіхом виконує ті ж самі функції що і в слов'янській традиції, оскільки значущий психологічний контекст присутній у всіх проявах феномену народної ляльки. Сама назва ляльок говорить про їх призначення: Утішниця, Нянюшка, Мамка, на Заміжжя, Баба, Багач, Подорожниця, Нерозлучники, "на Щастя", Ведуча (та, що веде по життю) та інші.

Робота з лялькою можлива і в індивідуальному і в груповому форматах.

Як зазначають більшість жінок, що перебували у стресовому стані, робота з лялькою схожа на своєрідну медитацію, в процесі якої відбувається зустріч із самою собою. Українська художниця, майстриня народних ляльок Людмила Тесленко-Пономаренко підтверджує це: "В народній культурі - вишивці, фольклорі - часто використовували метод повторного вуху, зображення або дії. Коли людина робила щось своїми руками, вона нібито входила в медитативний стан" [6].

Універсальність ляльки, як терапевтичного об'єкту в тому, що вона ресурсна в різних психотерапевтичних підходах. Розглянемо детальніше, як вона може використовуватись у психотерапевтичних напрямках.

У психодинамічному підході лялька здійснює зустріч з id. Вона також може виступати посередником між id і ego. Образ ляльки розслаблює, занурює в своєрідний стан трансу, призупиняє раціоналізації свідомості, переборює захист ego та надає можливість зустрічі з частиною підсвідомого і, таким чином, є посередником між ними. Ми опускаємось на дно свідомості, та, за допомогою тієї ж ляльки, легалізуємо частини підсвідомості, виводячи їх в область розуму.

Ілюстрацією може бути два випадки з нашої практики, де в роботі з клієнтками був застосований метод лялько-терапії (використовувались саме етнічні ляльки).

Перший випадок, це випадок жінки, яка знаходилась у стресовому стані через професійне вигорання. В якості арт-терапевтичної техніки їй було запропоновано зробити ляльку Стовбушку. Лялька-Стовбушка самий древній і головний образ слов'янської народної ляльки. Її основою є чоловіче начало у вигляді скрутки, стовпчика, опори. Міцна опора – це генетика, світогляд, виховання, система цінностей, статус. Жіноче начало надає ляльці її зовнішній вигляд і визначає призначення. Стовбушка – образ родючої, міцної, турботної, хазяйновитої, розумної жінки.

За словами жінки, що робила Стовбушку, вона повністю віддалася процесу "створення самої себе". Вона зауважила, що їй треба було на деякий час побути

дитиною. Жінка поринула в щасливі дитячі спогади, коли вона почувалася спокійно і комфортно, займаючись улюбленою справою. І після роботи з лялькою пригадала одну зі своїх дитячих фантазій про те, ким вона мріяла стати. Жінка здивовано зазначила чого саме їй не вистачало у професії. Зустріч з дитинством і звернення до забутих мрій надали стимулу до розширення зони комфорту і навіть пошуку нових професійних горизонтів. У процесі роботи з лялькою у цієї жінки особливу реакцію визвало чоловіче начало – стовпчик. Скручуючи стовпчик вона радісно крикнула: "Яка гарна опора!"

В іншому прикладі молодій жінці перед початком терапії було запропоновано обрати для роботи одну з шести народних ляльок: Стівбушка, лялечка "на Щастя", Ведучка, Хозяюшка, Дівка-Баба, Дзвіночок. Вона обрала Стівбушку. Жінка з задоволенням тримала Стівбушку в руках, але коли почула, що основа ляльки символізує чоловіче начало, гнівно відкинула її від себе. У той час вона була в складних відносинах зі своїм молодим чоловіком і коливалась щодо розриву відносин з ним. Вона не захотіла більше брати в руки Стівбушку, а вибрала Лялечку "на Щастя" (образ маленької безтурботної дівчинки) і зазирнувши їй під спідничку зраділа, що там нема нічого чоловічого.

Ці два приклади показують які протилежні реакції можуть бути на один і той самий вид ляльки. Конструкція ляльок є такою, що під час їх створення процес діагностики і терапії включається одночасно.

У юнгіанському аналізі народна лялька може відобразити широкий спектр жіночих архетипів, наприклад:

- Стівбушка – заміжня жінка. У класичної ляльки Стівбушки анима и анимус є одним цілим. Жіноча частина виявляє себе тоді, коли до стівбура прив'язуються груди, надівається спідниця і зав'язується баб'яча хустка. Така структура ляльки допомагає досліджувати чоловічу і жіночу частини жінки.

- Лялечка "на Щастя" – образ маленької дівчинки з довгою косою.
- Крупенічка – домашня господиня (основа ляльки: мішечок із зерном).
- Дівка-Баба – лялька перевертень (з однієї сторони заміжня жінка, з іншої – молода незаміжня дівка).
- Ведучка – мати, що веде перед собою маля.

У досвіді закордонних психологів можна знайти згадування саме про слов'янську народну ляльку, яка застосовується в якості терапевтичного об'єкта у роботі з жінкою. Наприклад, юнгіанський аналітик К.П. Естес [7], використовуючи жіночий архетип у казці про Василису, розглядає її ляльку як внутрішній жіночий дух, голос внутрішнього розуму, внутрішнє знання і внутрішню свідомість. Вона пише, що лялька "... подібна до маленької пташки, яка з'являється у важку хвилину й шепоче героїні на вушко необхідну пораду, виявляє скритого ворога і підказує як діяти" [7, 94].

З точки зору гештальт-терапії лялька – це безпечна точка контакту, місце, в якому жінка зустрічається і контактує з іншими людьми, оточуючим середовищем. Тут лялька може також використовуватися в якості об'єкта переносу, при цьому створюються свої або вибираються вже готові типи ляльок.

У контексті гештальт-терапії дуже цікавим є образ ляльки Дівки-Баби.

Слов'янська традиція стверджує, що в кожній жінці є дві іпостасі одного цілого і лялька Дівка-Баба, що дійшла до нас підтверджує це. Слово "гештальт" означає "цілісність", "образ" і тут, в одному образі ляльки поєдналися дві соціальні ролі жінки: заміжня жінка і дівчина на виданні (в сучасному світі – це свобідна жінка). Основою ляльки є той самий чоловічий елемент – скрутка, на одному кінці якого знаходиться Дівка, на іншому – Баба. Обертаючи ляльку можна налаштуватися і гармонійно переходити з одного стану в інший не порушуючи цілісності жіночого образу.

Дівка допоможе настроїтись на заняття улюбленою справою, подумати про себе, помріяти, відпочити. Коли ж приходить час серйозних і відповідальних справ, достатньо перевернути лялечку і скрити безтурботну Дівку. На допомогу прийде Баба – зважена, витривала, надійна, мудра.

В одному випадку лялечка допомагає здійснити перехід від безтурботної юності до відповідальної зрілості, в іншому - розібратися із соціальними ролями і якісно поєднувати їх у своєму житті.

Показовою є робота жінок із цією лялькою. Проблемна роль завжди пов'язана із сильними емоціями, майже до відторгнення одного з образів (нервування, переробка деталей багато разів). Небажання асоціюватися з Бабою або Дівкою видно по тому які емоції жінки проявляють, роблячи ляльку.

"Творчість дозволяє поставити той надзвичайний експеримент, коли наш клієнт може переступити межі свого страху змінювання і пограти з можливостями свого поля. Розмістити в ігровій ситуації терапевтичної сесії те, що не є звичним для розміщення у звичайному житті. Спробувати іншу систему зв'язків і відносин, розміщуючи свої почуття, змінюючи дистанцію в ігровій "ляльковій" ситуації, клієнт отримує казкову можливість подивитись на своє змінення під різними кутами з позиції значущих людей..." [3, 39].

У рамках трансактного аналізу образи ляльок, сформованих народною традицією, легко можуть виступати у ролі дитини, дорослого і батьків. Тут вузлові ляльки доречні у програванні індивідуальних жіночих "сценаріїв" і реконструюванні жіночого образу.

- Дитина – Пеленашка (немовля), лялечка "на Щастя";
- Дорослий – Стівбушка;
- Батьки – Ведучка, Мати з немовлям, лялька Сім'я.

Висновки. Основна "робота" ляльок ведеться в галузі дитячої психології і увага фахівців зосереджена саме там. Стійка асоціація ляльки з дитиною заважає їй

розширити межі та вийти за рамки традиційної зчіпки. Основними психотерапевтичними досягненнями в роботі з дорослими за допомогою народної ляльки, можуть похвалитися ентузіасти-аматори народної творчості, що проводять майстер-класи із цього напрямку. Вони перші відкривають у своїх підопічних дивовижні психологічні зміни і інсайти під час скручування простих шматочків тканини.

Феномен народної ляльки ще не достатньо вивченій в рамках психотерапевтичного процесу. Простота й привабливість образу водночас, ясність призначення кожного виду ляльки робить її перспективною в психотерапевтичній роботі з "Я-концепцією", гендерною ідентичністю, стресом, підвищенням самооцінки, кризисним станом, розв'язанням внутрішніх конфліктів. Сама традиція і незрима пам'ять предків наповнює ляльку психологічним ресурсом в роботі з жінками.

Література:

1. Гребенщикова Л.Г. Основы куклотерапии / Л.Г. Гребенщикова, Галерея кукол. – СПб.: Речь, 2007. – 80 с.
2. Джинотт Х. Дж. Групповая психотерапия с детьми/ Х.Дж. Джинотт, Теория и практика групповой терапии. / Пер с англ. И. Романовой. Науч. Ред. Е. Рыбина. – 2-е изд. – изд-во Института психотерапии, 2005. – 272 с.
3. Хломов Д.Н. Специальный выпуск "Арт-терапия в гештальте"/ Д.Н. Хломов, Сборник материалов Московского Гештальт Института. – Общество Практикующих Психологов "Гештальт-подход", 2012. – 95 с.
4. Найден О.С. Украинская народная кукла/О.С. Найден, К.: ВД "Стилос", 2007. – 240 с.
5. Тарарина Е.В. Практикум по арт-терапии: шкатулка мастера. Научно-методическое пособие. – Луганск: Элтон- 2, 2013. – 160 с.
6. Филипенко И. Терапия куклой. Газета "День" [Электронный ресурс]/ И. Филипко - Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/obshchestvo/terapiya-kukloy>. - Загл. з екрану. Дата звернення 13.11.2013.
7. Эстес К.П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях/ К.П. Эстес, / Пер. с англ. Т. Науменко. – М.: ООО "София", 2006. – 496 с.

О. В. Браницька

(науковий керівник – А. Ф. Федоренко)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

У статті проводиться теоретичний аналіз особливостей асоціальної поведінки молоді на основі сучасних психологічних досліджень. Розкривається сутність понять “асоціальної поведінки”, “девіантної поведінки”, “делінквентної поведінки”, “адиктивної поведінки”. Досліджуються причини та особливості асоціальної поведінки, їх прояви, проаналізовано погляди вчених на причини вибору тієї чи іншої альтернативи соціально-прийнятої поведінки на

протизвагу асоціальної, як негативну реакцію на вимоги суспільства, та протиставлення власних цінностей-цінностям людства. Визначенні чинники на основі яких індивід обирає референтні групи у яких може проявити свої якості, зайняти роль і позицію, яка буде оцінена й прийнята, де асоціальна поведінка - це спроба втекти від повсякденних проблем і негараздів, подолати стан невпевненості і напруги через певні компенсаторні форми. Визначенні основні фактори асоціальної поведінки молоді та групи делінквентних осіб.

Ключові слова: *соціалізація, асоціальна поведінка, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, адиктивна поведінка, соціальна дезадаптація*

In the article examines the issue of the theoretical analysis of the characteristics of antisocial behavior of young people using modern psychological research. The essence of the concepts of "antisocial behavior", "deviant behavior", "delinquent behavior", "addictive behavior". We investigate the causes and characteristics of antisocial behavior, their manifestations, analyzes the views of scientists on the reasons for choosing a particular alternative social and adopted as opposed to antisocial behavior as a negative response to the demands of society and the opposition of their own values, the values of humanity. Determine the factors on which the individual chooses reference groups which can demonstrate their qualities to take the role and position that will be appreciated and accepted, where anti-social behavior - an attempt to escape from everyday problems and difficulties, to overcome the state of uncertainty and tension through certain forms of compensation. Determination of the main factors of antisocial behavior of young people and groups of people delinquent.

Keywords: *socialization, antisocial behavior, deviant behavior, delinquent behavior, addictive behavior, social exclusion.*

Актуальність теми, що розглядається в даній роботі, обумовлена наступними обставинами : на сьогоднішній день сучасна соціальна ситуація набуває рис вираженої нестабільності, спостерігається руйнування державної системи суспільного виховання, ускладнення умов життєдіяльності, зміна моральних цінностей, послаблення виховання та духовної функції сім'ї тощо. Ці чинники призводять до поширення безпритульності неповнолітніх, зростання дитячої злочинності та інших соціальних явищ. Проблема асоціальної поведінки молоді, насамперед набуває дуже актуального характеру та потребує особливої уваги [1, 228]

У нашій країні вже накопичений чималий досвід по корекції і профілактиці асоціальної поведінки. За останні роки було виконано психологами і педагогами ряд досліджень по вивченню, діагностиці і попередженню соціальної занедбаності і асоціальної поведінки. Цьому присвячені роботи Г.М. Андреевої О.М. Балакірева, О.А. Удалової, В.В. Кобильченко, І.В. Дубровіной, А.І. Кочетов, А.Й. Капська, С. Левіна, І.С. Кона, В.Г. Городяненко, А.Е. Лічко, В.М. Оржехівська, та ін.

Метою статті є обґрунтування концептуальних засад особливостей асоціальної поведінки молоді, та її видів. Завданнями статті є визначення сутності та ознак формування видів асоціальної поведінки, розкриття передумов та чинників їх формування.

У процесі соціалізації людина постійно стикається з необхідністю вибору однієї з альтернатив поведінки. Від неї завжди очікується («соціальні очікування») прояв нормальних реакцій у взаємодії з іншими та соціумом. Більшість індивідів соціальні вимоги сприймають як стимул для подальшого вдосконалення й досягнення гармонії із соціальним оточенням. Натомість частина людей проявляє негативну реакцію на вимоги суспільства, що призводить до відхилень у поведінці. Отже, на противагу соціалізації, яка показує єдність людини із суспільством та його вимогами, виникає асоціалізація, де префікс «а» означає антигромадський характер такого зв'язку. Йдеться про соціалізацію з динамікою «мінус», яка має місце в масштабах іноді не менших, ніж соціалізація із знаком «плюс». Сутність асоціалізації полягає в засвоєнні особистістю антисоціальних норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки, які призводять до деформації суспільних зв'язків, до дисгармонії людини і суспільства [3, 23]

Варто відмітити, що поряд із поняттям «асоціалізація» особистості широко використовується термін «соціальна дезадаптація, який означає порушення процесу активного пристосування індивіда до умов соціального середовища за наявності хибного або недостатньо розвиненого уявлення людини про себе та свої соціальні зв'язки [11, 211]. Соціально-психологічна дезадаптація передбачає збої в процесі оволодіння особистістю відповідної ролі під час входження в нову соціальну ситуацію. Процес соціально-психологічної дезадаптації супроводжується зниженням самооцінки людини, розмиванням індивідуальності, зростанням незадоволеності своїм становищем у соціальному оточенні. Зазвичай у такої особистості наявний внутрішній конфлікт між її статусом і домаганнями. Факт соціально-психологічної дезадаптації вимагає від індивіда реалізації власного комунікативного потенціалу в іншій спільноті — такій, де б його особливості були прийнятними й, у міру можливості, корисними та цінними. Саме тому людина вливається в особливі групи собі подібних, де вона проявляє та демонструє свої якості, значущі для тих угруповань. На основі цього визначаються її статус, роль і позиція та відбувається інтеграція особистості в означену групу, в якій часто підтримку отримують такі якості індивіда, котрі суспільство з тієї чи іншої причини не сприйняло (агресивність, жорстокість тощо). Особистість, яка інтегрувалася в такого роду групи, розпочинає діяльність у напрямку, що не відповідає усталеним суспільним нормам, її поведінка різною мірою різниться від загальноприйнятої, а деколи спрямована проти даних норм і стереотипу поведінки. Таку поведінку прийнято називати асоціальною та антисоціальною, де остання вважається небезпечнішою, оскільки має тенденцію до переростання в

протиправну і злочинну. Деадаптація супроводжується незадоволенням особистості своїм становищем, причини якого можуть мати прямий та опосередкований характер [11, 214].

В першому випадку незадоволення виникає у зв'язку з неприйнятністю для індивіда певних умов життя взагалі, у другому — незадоволення виникає внаслідок порівнювання людиною свого соціального становища із становищем представників інших соціальних груп, хай то будуть громадяни іншої країни чи представники вищого прошарку суспільства. Усе це спричинює виникнення в індивіда завищених вимог до безпосереднього середовища існування із подальшою незадоволеністю [11, 218].

Соціальна деадаптація в педагогічному аспекті – особливий вид поведінки, що не відповідає основним суспільним нормам, визнаним як обов'язкових [12, 216].

Соціальні відхилення бувають:

- корисної орієнтації – правопорушення, проступки, пов'язані з бажанням отримати матеріальну, грошову, майнову користь (крадіжки, пограбування, спекуляції, протекція);

- агресивної орієнтації – дії, спрямовані проти особистості (образа, хуліганство, побої, згвалтування);

- соціально-пасивного типу – бажання самоусунутись від активного способу життя, ухилитись від громадянських обов'язків, небажання вирішувати особисті і соціальні проблеми (ухилення від праці, бродяжництво, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, суїцид) [8, 35].

Проявом асоціалізації є девіантна поведінка — система вчинків, що відхиляються та різняться від загальноприйнятих норм суспільства в галузі права, культури чи моралі [5, 6]. До основних видів девіантної поведінки належать злочинність та аморальність. Зв'язок між ними полягає в тому, що скоєнню злочину часто передують не-протиправна поведінка (розбещеність у сфері сексуальних стосунків, систематичне пияцтво тощо). Коли антисоціальні вчинки загрожують соціумові та караються в кримінальному порядку, їх називають злочинами й відповідно говорять про злочинну поведінку та особистість правопорушника, тобто суб'єкта, який скоїв злочин і визнаний винним у ході судового розгляду [6, 13]

Отже, соціальна поведінка, яка не відповідає суспільним нормам має назву асоціальної. Така поведінка буває трьох видів:

- а) аморальна – порушення норм моралі і правил людського співжиття;

- б) протиправна – правопорушення, яке підлягає покаранню, але не кримінальному;

- в) злочинна – порушення кримінально-правових норм [9, 37].

Асоціальна поведінка поділяється на девіантну та делінквентну.

Девіантна поведінка – здійснення вчинків, які суперечать нормам соціальної поведінки в тому чи іншому співтоваристві. До основних видів девіантної поведінки відносяться перш за все злочинність, алкоголізм і наркоманія, а також самогубства, проституція. За Е. Дюркгеймом, ймовірність девіацій поведінки істотно зростає при тому, що відбувається на рівні соціуму ослабленні нормативного контролю. У відповідності з теорією аномії Р. Мертонна, девіантна поведінка виникає передусім тоді, коли суспільно прийняті і задані цінності не можуть бути досягнуті деякою частиною цього суспільства. У контексті теорії соціалізації, до девіантної поведінки схильні люди, соціалізація яких проходила в умовах заохочення або ігнорування окремих елементів девіантної поведінки (насильство, аморальність). У теорії стигматизації, вважається, що поява девіантної поведінки стає можливим вже при одному тільки визначенні індивіда як соціально відхиляючого і застосуванню по відношенню до нього репресивних або виправних заходів [9, 22].

Процес соціалізації (процес засвоєння індивідом зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, необхідних для його успішного функціонування в даному суспільстві) досягає певного ступеня завершеності при досягненні особистістю соціальної зрілості, що характеризується здобуттям особистістю інтегрального соціального статусу (статус, який визначає положення людини в суспільстві). Однак у процесі соціалізації можливі збої, невдачі. Проявом недоліків соціалізації є девіантна поведінка - це різні форми негативної поведінки осіб, сфера моральних вад, відступ від принципів, норм моралі і права. До основних форм поведінки, що відхиляється прийнято відносити правопорушення, включаючи злочинність, пияцтво, наркоманію, проституцію, самогубство. Численні форми поведінки, що відхиляється свідчать про стан конфлікту між особистими і суспільними інтересами. Відхиляюча поведінка - це найчастіше спроба піти з суспільства, втекти від повсякденних життєвих проблем і негараздів, подолати стан непевності і напруги через певні компенсаторні форми. Однак поведінка, що відхиляється не завжди носить негативний характер. Вона може бути пов'язана з прагненням особистості до нового, спробою подолати консервативне, що заважає рухатися вперед [14, 106].

Виділяють девіації:

- за направленістю: позитивні (героїзм), нейтральні (колекціонування), негативні;
- за мотивацією: корисні і агресивні;
- за суб'єктом: індивіди, соціальні групи, соціальні організації;
- за масштабністю прояву: індивідуальні, групові; - за орієнтацією: екстраверти (спрямовані на інших людей: сімейні чвари, насильство), інтроверти (спрямовані на себе: п'янство, суїцид, наркоманія);
- за формою прояву: хуліганство, агресія, злодійство, алкоголізм [7, 270].

Існують різноманітні взаємопов'язані фактори, що обумовлюють генезис девіантної поведінки. Індивідуальний фактор, який діє на рівні психобіологічних передумов девіантної поведінки та ускладнює соціальну та психологічну адаптацію індивіда. Педагогічний фактор, що виявляється в дефектах шкільного, сімейного та трудового виховання. Психологічний фактор який розкриває несприятливі особливості взаємодії індивіда з оточенням і який проявляється в активно-вибірковому ставленні індивіда до середовища, до норм та цінностей, до психолого-педагогічного впливу та саморегуляції своєї поведінки. Соціальний фактор визначається соціальними, економічними, політичними та іншими умовами існування суспільства. В психологічному підході розрізняють кілька психологічних шкіл. Основною категорією тут є критерій здатності до адаптації. У цьому відношенні девіантна поведінка розглядається як внутрішній конфлікт, порушення самооцінки та деструкція [13, 150].

Девіантність буває:

- імпульсивна – порушення норм поведінки, які виникають неочікувано, непередбачувано і в порівняно незначний проміжок часу (агресія, суїцид);
- первинна – дії, які дозволяють робити висновок про наявність девіантної поведінки;
- вторинна – вчинки особи як відповідь на визначення девіанта;
- субкультурна – поведінка, якою людина відхиляється від норм оточуючого суспільства шляхом попадання під вплив норм субкультури [6, 550].

Необхідно підкреслити, що факторами, які обумовлюють девіацію виступають:

- індивідуальні – обумовлені психо-біологічними і виховними передумовами девіантної поведінки, які утруднюють адаптацію індивіда до середовища, її самореалізацію;
- особистісні – фактори самої особистості, які проявляються в її активно-вибірковому відношенні до середовища існування, до норм і правил поведінки, ціннісних орієнтацій в житті та діяльності, самооцінці;
- соціальні – фактори соціального середовища, які негативно впливають на формування і розвиток індивіда;
- соціально-психологічні – обумовлені несприятливими особливостями взаємодії індивіда з своїм найближчим оточенням у сім'ї, шкільному колективі, середовищі ровесників, друзів;
- психолого-педагогічні – обумовлені недоліками виховання в сім'ї, дошкільному закладі, школі [16, 196].

Таким чином, людина приймає свою дезадаптивність та сприймає її вже як норму життя, без ресурсів та умов виправити це становище. Викривлення уявлення особистості про ставлення до неї з боку оточуючих, закріплюючись, стає своєрідною позицією, що визначає весь її подальший розвиток. Це веде до невідповідності між усвідомленням особистістю свого ставлення до себе, до

інших, до власної діяльності і є реальним змістом та проявом цих відносин, причиною виникнення неузгодженості ставлень або когнітивного дисонансу. Внаслідок цього вимоги суспільства можуть залишатися зовнішніми щодо такої особистості, тому вона не прийматиме їх. Оскільки з розвитком особистість дедалі стає незалежною від зовнішніх впливів, існує загроза, що її поведінка все помітніше відхилятиметься від соціально-прийнятих норм [8, 307].

Делінквентна поведінка - поведінка індивіда, що порушує норми громадського правопорядку, загрожує благополуччю інших людей або суспільству взагалі та може бути правомірно покараною. У широкому значенні делінквентна поведінка - це злочинна (кримінальна) поведінка, правопорушення некримінального характеру, порушення офіційно визначених правил поведінки та дисциплінарних вимог. У вузькому значенні делінквентною поведінкою в літературі називають некримінальні правопорушення чи протиправну поведінку дітей та молоді. Протиправну дію, що лежить в основі делінквентної поведінки, називають деліктом, а особу, якій властива така поведінка, - делінквентом [15, 11].

За Удаловой О.А. делінквентна поведінка (англ. “провинність”) – це сукупність протиправних вчинків людини, за які в особливо важких випадках може накладатися покарання згідно статей цивільного й кримінального кодексів [17, 18].

До протиправних дій відносять проступки (провини), правопорушення та злочини. Серед типових проступків виокремлюють лихослів'я, систематичне порушення дисципліни в школі, бійки з однолітками, бешкетування (наприклад, кидання з балкону в перехожих різних предметів; дзвінки по телефону до незнайомих осіб). Правопорушення – це порушення адміністративних та правових норм, які проявляються через дрібні крадіжки, здирництво, хуліганство. Злочин – протиправне, суспільно небезпечне діяння, що класифікується за певними нормами кримінально-процесуального права (згвалтування, вбивство, нанесення тяжких тілесних пошкоджень).

Передумовою делінквентної поведінки є важковиховуваність. Термін “важкий учень”, “важковиховуваний” характеризує дітей з негативним ставленням до навчання та норм моральної поведінки.

Психологи виокремлюють такі групи делінквентних осіб: 1) індивіди, які здійснюють правопорушення під впливом певних обставин чи оточуючих людей; 2) особи з достатнім рівнем правосвідомості, але пасивним ставленням до інших порушників та правових норм; 3) люди, що випадково здійснюють правопорушення; 4) особи, що свідомо порушують правові норми [2, 255].

За детермінацією поведінки виокремлюють декілька основних груп делінквентних особистостей:

- ситуативний правопорушник (протиправні дії якого переважно спровоковані ситуацією);

- субкультурний правопорушник (порушник, який ідентифікувався з груповими антисоціальними цінностями);
- невротичний правопорушник (асоціальні дії якого виступають наслідком інтрапсихічного конфлікту і тривоги);
- «органічний» правопорушник, який здійснює протиправні дії внаслідок мозкових ушкоджень з переважанням імпульсивності, інтелектуальної недостатності і ефективності);
- психотичний правопорушник (який здійснює делікти внаслідок важкого психічного розладу - психозу, помутніння свідомості);
- антисоціальна особистість (антисупільні дії якої викликані специфічним поєднанням особистісних рис: ворожістю, нерозви-неністю вищих почуттів, нездатністю до близькості) [3, 7].

Термін "адиктивна поведінка" був запропонований американським дослідником В. Міллером (1984 р.) та поширений для використання у вітчизняній наркологічній практиці С. Кулаковим (1989) і А. Лічко (1991) щодо означення зловживань індивідом наркотичними речовинами ще до сформованості в нього психофізичної залежності. Пізніше зміст цього поняття було доповнено, перенесено в психолого-педагогічну практику для означення ситуацій, що пов'язані зі зловживанням різноманітних речовин особистістю, які спричиняють відхилення в її поведінці. Адиктивна поведінка є однією з форм девіантної поведінки – поведінки, яка відрізняється від загальноновизначеної норми психічного здоров'я, права, культури чи моралі [10, 97].

Оскільки вживання наркотичних засобів створює проблему в суспільному житті та здоров'ї особистості, в наукових дослідженнях вчених її розглядають у сукупності трьох взаємопов'язаних критеріїв: медичного, правового та соціального. Відомо, що залежність організму від уживання наркотичних засобів має загальні особливості, які полягають у подібності проходження стадій звикання [11, 207].

Важливо також відзначити чинники, що сприяють переходу адиктивної поведінки у хворобу :

- соціальні (доступність речовини для підлітка, "мода" на неї, вплив групи однолітків, до якої належить підліток);
- психологічні (тип акцентуації характеру підлітка, психопатії, привабливість нових відчуттів і переживань);
- біологічні (міра початкової толерантності, ускладнена спадковість, природа речовини, якою зловживають).

Здійснюючи аналіз психолого-педагогічної літератури, ми виділили дві основні форми адиктивної поведінки – патологічну та непатологічну [4, 24].

До непатологічного типу адиктивної поведінки ми відносимо нікотиноманію, тобто куріння цигарок та сигар. Не дивлячись на всім відомий вплив тютюнового

диму на органи людини, саме куріння стає першим щаблем, на який стає дитина, наслідуючи дорослих та прагнучи набути самостійності.

Зокрема, умовно можна виділити чотири основних групи факторів, які сприяють розвитку адиктивної поведінки.

Фактори виникнення адиктивної поведінки.

1. Моральна незрілість особистості: негативне ставлення до навчання, відсутність соціально узгодженої активності та соціально значущих установок, вузьке коло й нестійкість інтересів, відсутність захоплень і духовних запитів.

2. Несприятливе мікросередовище: неповна сім'я, сильна зайнятість батьків, спотворені сімейні стосунки, що приводять до неправильного засвоєння соціальних ролей, неправильне виховання.

3. Індивідуально-біологічні особливості особистості: спадкова обтяженість у відношенні психологічних захворювань і алкоголізму, важкі соматичні захворювання в ранньому дитинстві, органічні ураження мозку.

4. Індивідуально-психологічні особливості, нервово-психічні аномалії особистості: низький опір емоційному навантаженню, підвищена тривожність, імпульсивність, схильність до ризикованої поведінки, недостатня соціальна адаптація [5, 112].

Головатий Н.Ф. розглядав адиктивну поведінку – як поведінку людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійні фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. Вона не тільки не вирішує своїх проблем, але й зупиняється в особистому розвитку, навіть деградує. Розрізняють три групи різновидів адиктивної поведінки:

- нехімічні адикції (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), комп'ютерна адикція, трудовоголізм);

- проміжні форми адикції (анорексія – відмова від їжі, булумія – прагнення до постійного споживання їжі);

- хімічні адикції (вживання та вдихання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії) [9, 55].

Адиктивну поведінку визначають ще як поведінку, яка передуює формуванню патологічної залежності від наркогенних речовин. При цій формі поведінки негативна пристрасть людини до хімічних речовин ще не досягла психічної та фізичної залежності, тобто, захворювання на наркоманію, алкоголізм і токсикоманію [17, 11].

Джерела та причини асоціальної поведінки вчені намагаються пояснити тим, що люди за своїм біологічним складом схильні до певних типів поведінки, що "кримінальний тип" є результатом деградації на ранніх стадіях людської еволюції (Чезаре Ломброзо), що девіантна поведінка зв'язана з особливістю побудови тіла

людини (Хельмут Шелдон), аномаліями статевих хромосом (Прайс Уіткін), розумовими дефектами, психоопатією (Зігмунд Фрейд) та ін. Соціологічне пояснення девіації, не відкидаючи біологічних, психологічних причин відхилення поведінки молоді від норми, враховує, насамперед, соціальні і культурні фактори. Соціологи Еміль Дюркгейм, Роберт Мертон та ін. пояснюють девіацію "соціальною дезорганізацією" суспільства, коли культурні цінності, норми і соціальні взаємозв'язки відсутні, послаблюють або суперечать один одному (Еміль Дюркгейм); причиною девіації є розрив між культурною метою суспільства і соціальне схваленими засобами їх досягнення (Роберт Мертон) [8, 331].

Вцілому можна зробити такі висновки: асоціальна поведінка людей існує тому, що "по-перше, нова соціальна система виникає не на пустому місці, а виростає з ряду елементів колишньої, зруйнованої системи - чи мова йде про людей і про елементи продуктивних сил, духовної або матеріальної культури. По-друге, процес розвитку самої соціальної системи звичайно нерівномірний, а це породжує диспропорції в співвідношеннях деяких з її елементів і приводить до відставання деяких з них і тим або іншим дефектам функціонування. По-третє, може спостерігатися неповна адаптація до зовнішніх і внутрішніх умов систем, що розвивається інакше, соціальний, культурний або технічний розвиток може не встигати за заново виникаючими суспільними, духовними або економічними потребами, не варто відкидати і випадкові події. Все це в сукупності і служить конкретним джерелом різних негативних явищ". Наявність відповідних причин - це ще не відхилення поведінки від норми. Починаються відхилення поведінки від норми, коли виникає соціальне напруження, неможливість реалізації потреб і інтересів людей, коли створюється передконфліктна ситуація у взаємовідносинах їх із суспільством. В оцінці відхилення поведінки є два підходи - відносний і абсолютний. Те, що для однієї людини або спільності - відхилення, для інших може бути нормою, звичкою [9, 104].

Таким чином, в сучасних умовах асоціальна поведінка молоді пояснюється багатьма причинами. Завжди і скрізь молодь прагне до спілкування з ровесниками, втікає від душевної самотності, а її випробовують багато хто, живучи в квартирах з нерозуміючими їх, як вони вважають, батьками. Для багатьох протиставлення себе, свого Я дорослим - нормальне явище. Молодь не хоче жити чужим досвідом, вчитися на чужих помилках. Протест, який вони висловлюють, може бути пасивний, через зовнішні, швидше показні, демонстративне заперечення існуючого порядку, відмова від додержання прийнятих у суспільстві правил. Є й агресивні форми протесту, що виражаються в приголомшенні, яке межує з хуліганством, а іноді і переходить у бешкети. Викликається відхилення поведінки молоді і різними соціальними причинами: нездоровий психологічний, ідейно-моральний клімат у несприятливих сім'ях з душевним дискомфортом нерідко викидає юнака і дівчину "на вулицю" в пошуках доброти, взаєморозуміння,

співчуття. Нерідко в міських сім'ях через зайнятість батьків на роботі всі спілкування, які так потрібні дітям, зводяться до записок-наказів, телефонних нотацій тощо [7, 251].

Література:

1. Андреева Г.М. Психология социального познания / Г.М. Андреева. – М.: Аспект-пресс, 2000. – 228 с.
2. Андрущенко В.П. Соціальна робота / В.П. Андрущенко. – К.: УДЦССМ, 2001. – 344 с.
3. Балакірева О.М. Диференціація життєвих шляхів молодого покоління залежно від факторів соціального середовища / О.М. Балакірева // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – 2007. – №13. – С. 6-9.
4. Балута Л.І. Психолого-педагогічний аналіз формування особистості учнів та профілактика їх соціальної поведінки / Л.І. Балута // Нові технології навчання. – 2001. – № 30. – С. 22-29.
5. Головатий Н.Ф. Соціологія молоді / Н.Ф. Головатий. – К.: МАУП, 1999. – С. 109-115.
6. Городяненко В.Г. Соціологія / В.Г. Городяненко. – К.: Знання, 2005. – 560 с.
7. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения / А.Б. Добрович. – М.: Просвещение, 2001. – 279 с.
8. Дубровина И.В. Рабочая книга школьного психолога / И.В. Дубровина. – М.: Наука, 2005. – 388 с.
9. Ильчиков М.З. Социология воспитания / М.З. Ильчиков. – М.: Наука, 1999. – 116 с.
10. Капська А.Й. Соціальна педагогіка / А.Й. Капська. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
11. Кобильченко В.В. Методологічні принципи становлення особистості / В.В. Кобильченко. – К.: Либідь, 2001. – 211 с.
12. Кобильченко В.В. Формування особистості як психолого-педагогічна проблема / В.В. Кобильченко. – К.: Либідь, 2001. – 341 с.
13. Кочетов А.И. Работа с трудными детьми / А.И. Кочетов. – М.: Наука, 2003. – 215 с.
14. Левина С. Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання / С. Левина. – К.: УІМ, 2003. – С. 101-114.
15. Никандров Н.Д. Духовные ценности и воспитание человека / Н.Д. Никандров // Педагогика. – 2004. – № 3. – С. 11-13.
16. Оржехівська В.М. Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх / В.М. Оржехівська. – К.: Знання, 2000. – 264 с.
17. Удалова О.А. Профілактика асоціальної поведінки серед учнівської та студентської молоді / О.А. Удалова // Проблеми освіти. – 2001. – № 25. – С. 11-18.

Е. Е. Бурдуза

(науковий керівник – Т. В. Зайчикова)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Актуальність теми дослідження. Вищі навчальні заклади відіграють ключову роль не лише у підготовці висококваліфікованих фахівців з усіх галузей народного господарства, а й у вихованні національної свідомості, формуванні інтелектуальної, духовної та політичної еліти суспільства. Соціально-економічна

ситуація у країні висуває підвищені вимоги до здатності людини долати труднощі, виявляти психологічну стійкість, відстоювати свої позиції на всіх рівнях активності: особистісному, професійному, громадянському та правовому. У зв'язку з цим надзвичайно актуальною постає проблема формування у студентів, як у найбільш активної частини української молоді, розвинутої системи вольових якостей.

Воля є необхідною властивістю структури особистості студента ВНЗ, саме вона дозволяє студентові свідомо керувати своєю активністю, забезпечуючи тим самим якісний процес засвоєння тих чи інших компетенцій. По суті, воля – один з важливих ресурсів, що забезпечують високу ефективність вищої освіти.

Однак, на жаль, доводиться констатувати той факт, що у значної частини студентів вольові якості сформовані вкрай слабо. Практика вищої школи показує, що серед них є абсолютно безвольні, нездатні навіть до мінімального управління власною пізнавальною активністю. Підсумком подібної нерозвиненості вольових якостей стають „хронічна” (системна) неуспішність і, як наслідок, неефективне засвоєння студентами професійних компетенцій [12, 59-62.]. У зв'язку з наявністю даної проблеми особливої актуальності набуває дослідження психологічних особливостей вольових якостей студентської молоді.

Метою статті є вивчення теоретичних аспектів дослідження проблеми вольових якостей студентської молоді у психології.

На основі аналізу наукової літератури можна дійти висновку, що воля є однією з центральних проблем в історії психологічної думки: вона є складовою вчень найбільш відомих мислителів ще з епохи античності (Платон, Аристотель, Августин та ін.), в яких на рівні здогадок, спостережень і роздумів закладалися передумови для осмислення її психологічної сутності. Ще Аристотель, який стояв біля витоків вчення про волю, вважав, що саме по собі знання і здатність до розмірковування не володіють спонукальною силою: “ ... не знання, а інша сила викликає діло, що відповідає знанню”.

У радянській психології тему волі та вольових якостей особистості найбільш послідовно відстоював В. Селіванов. Велика кількість експериментальних досліджень, присвячених індивідуальним відмінностям вольової регуляції поведінки, була проведена у психології спорту (Є. Ільїн, В. Калін, А. Пуні та ін.). Вольові якості особистості висвітлюються насамперед у ракурсі взаємозв'язку з її характерологічними особливостями (О. Лурія, О. Запорожець, Л. Неверович, О. Ковальов, Г. Костюк).

Різні аспекти цієї проблеми досліджували О. Биков, В. Котирло, С. Поліщук, Т. Шульга, Є. Фещенко та ін. (вікові особливості вольової регуляції); В. Калін, В. Іванніков, В. Селіванов Є. Щербаков та ін. (механізми вольових зусиль); Н. Будрейка, Н. Макарова та ін. (міжстатеві відмінності в прояві вольових якостей); О. Барабаш, М. Ільїна, В. Прядейн, та ін. (окремі вольові якості) та ін.

Водночас, недостатньо з'ясованими все ж залишаються як змістовна сутність волі, так і механізми її функціонування, а також умови цілеспрямованого формування та корекції окремих вольових якостей.

Вивчення даних наукової літератури з досліджуваної проблеми (О. Биков, В. Іванніков, Є. Ільїн, В. Калін, С. Рубінштейн, П. Рудик та ін.) показало, що поняття „воля” у психології трактується неоднозначно. Виявлено, що волю розглядають як гальмування пристрастей (Р. Декарт, Т. Гоббс та ін.), як свободу (В. Віндельбандт, А. Шопенгауер та ін.), як особливу форму психічної регуляції поведінки (М. Басов, К. Корнілов та ін.), свідому активність особистості, що дозволяє їй керувати власною поведінкою (О. Биков), навмисну регуляцію спонукання до дії (В. Іванніков), систему механізмів свідомості, що забезпечує самоуправління функціональною структурою психіки та рівнем ресурсних витрат у діяльності та поведінці (В. Калін), здатність долати перешкоди при здійсненні цілеспрямованих дій та вчинків (А. Висоцький, П. Рудик, В. Селіванов та ін.) та ін. [1, 4-6.]

Вольові якості студентів як детермінанта успішної професійної підготовки у вищому навчальному закладі розглядалися у працях О. Барабаша, І. Березовської, Н. Гутаревої, К. Дубініної, Л. Ковтун, С. Смірної, М. Шабаліної та ін.

Разом з тим, більшість робіт дослідників проблеми вивчення вольових якостей у юнацькому віці присвячено загальним підходам без урахування експериментального використання конкретних методів розвитку вольових якостей студентської молоді. Психологічні дослідження вольових якостей, їх місця у системі особистісних властивостей сучасної молоді необхідні для науково обґрунтованого вибору методів і прийомів формування вольових якостей у вищій школі.

За В. Селівановим, воля входить до структури характеру в якості одного з головних компонентів. Вольові властивості особистості, які формуються в єдності з іншими, характеризують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції своєї поведінки та діяльності. Вольові якості особистості дослідник визначає через поняття “здібності” й “уміння”, наприклад: витримка – це здібність і вміння свідомо загальмовувати імпульси, які заважають здійсненню мети, ініціативність – це здібність і вміння з власної ініціативи здійснювати дії та вчинки. Такий погляд дозволяє перевести вивчення вольових якостей у площину здібностей людини і досягнутих нею вмінь у відповідній активності, що дуже важливо для визначення змісту і методів виховної роботи. Вольові якості – це відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнення особистістю рівня свідомої саморегуляції поведінки, її влади над собою [5, 11-13.].

На основі узагальнення різних даних, що стосуються вирішення проблеми систематизації вольових якостей, умовно виділено класифікації, за основу яких був взятий функціональний компонент як прояву волі, вольової регуляції, так і

вольових дій (Ф. Гоноболін, В. Калін, В. Нікандров, С. Рубінштейн, В. Селіванов та ін.); класифікації, де за основу взято значущість вольових якостей для практичної діяльності (П. Рудик, А. Пуні, Є. Щербаков та ін.). Вольові якості особистості об'єднують досить різні за своєю природою та нейродинамічною базою властивості, іноді навіть протилежні, наприклад, терплячість і рішучість. Тому не дивно, що стосовно змісту, кількості та класифікації вольових якостей особистості серед психологів є суттєві розбіжності.

У підручнику “Загальна психологія” вольові якості особистості визначають “як відносно незалежні від конкретної ситуації риси особистості, що засвідчують рівень свідомої саморегуляції поведінки” [10, 359].

В. Іванніков [6, 42] вказує на предметність волі, яка полягає у тому, що воля не є абстрактною загальною здібністю людини, незалежною від її життя та діяльності, проте є конкретним проявом здібності людини у конкретній предметній діяльності.

В. Калін [8, 133] пропонує інший підхід до класифікації вольових якостей, розглядаючи проблему волі, насамперед, із точки зору функцій вольової регуляції, а не предметних аспектів вольової поведінки. Відповідно він виділяє базальні (первинні) та системні (вторинні) вольові якості. До базальних належать енергійність, терплячість, витримка та сміливість. У міру накопичення життєвого досвіду базальні вольові якості поступово “обрастають” знаннями та вміннями, необхідними для того, щоб здійснити вольову регуляцію різними способами, що дозволяють компенсувати недостатній розвиток деяких базальних якостей. Системні вольові якості, такі як наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, організованість, містять у собі прояви не лише власне вольової сфери, а й інших сторін психіки.

Класифікацію Є. Ільїна [7, 192] становлять два класи вольових якостей: власне вольові якості (“прості”) та морально-вольові (“складні”). У свою чергу, “прості” вольові якості дослідник поділяє на дві групи. Першу характеризують цілеспрямованість, тривалість утримання спонуки, вольового зусилля (терплячість, упертість, наполегливість), другу – самовладання (сміливість, витримка, рішучість).

До „складних” морально-вольових якостей, які найчастіше визначають реальну вольову поведінку людини, належать самостійність та ініціативність, дисциплінованість та організованість, сумління, героїзм і мужність, принциповість, самовідданість.

Як можна побачити, у вітчизняних джерелах набори вольових якостей, що пропонують різні дослідники, досить широкі. Найчастіше вказують на такі якості, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, витримка, самостійність, сміливість, стійкість, самовладання й ініціативність.

Залежно від стійкості спрямованості й особливостей готовності до вияву вольових зусиль можна судити про сформованість різних вольових якостей. Здійснюючи вольові вчинки, людина в процесі діяльності виробляє в собі вольові якості, що характеризують її як особистість і мають дуже велике значення для життя та праці. Одні риси роблять людину більш активною, що пов'язано з переживанням процесів збудження в корі головного мозку, інші – виявляються в гальмуванні, затримці, пригніченні небажаних психічних процесів і дій.

Характеризуючи вольові якості, В. Селіванов стверджує, що їм властиві загальні властивості: широта, сила й стійкість [13, 221].

У дослідженні І. Березовською визначено, що на процес формування вольової сфери особистості впливають зовнішні та внутрішні фактори [2, 10].

На думку М. Савчина, Л. Василенко, розвиток вольових якостей у період юності активізують такі фактори:

- новий соціальний статус особистості (відносна самостійність, суспільні престиж і значущість майбутньої професійної діяльності);
- зміна виду діяльності (нею стає спеціальна навчальна і практично-професійна діяльність);
- нові форми діяльності, що передбачають більшу самостійність, свободу вибору;
- розширення соціального оточення, сфери контактів, а відповідно, і кола значущих інших;
- досягнення віку юридичної та громадянської зрілості, що передбачає відповідальність за свої вчинки перед суспільством [11, 260-261].

До факторів, які впливають на формування вольових якостей, належать типологічні особливості нервової системи (Є. Ільїн, В. Селіванов, Т. Тріфанова, С. Шингаєв та ін.); рівень розвитку самосвідомості, становлення Я-концепції, характер особистісного та професійного самовизначення (Л. Божович, І. Дубровіна, І. Кон, Р. Бернс, І. Сисоєва, Т. Тріфанова, Р. Assagioli та ін.); вікові та статеві особливості (А. Биков, Н. Будрейка, І. Грошев, Н. Макарова, Т. Шульга та ін.); активність особистості (К. Абульханова-Славська, А. Карнишев, В. Татенко та ін.); її включення в діяльність (А. Висоцький, А. Пуні, В. Селіванов та ін.); моральний компонент (Л. Божович, В. Іванніков, П. Рудик, В. Селіванов та ін.) та ін. Виходячи з цих та інших досліджень, визначено, що у формуванні вольових якостей важливу роль відіграють як внутрішні (індивідуально-типологічні особливості нервової системи, вікові та статевоспецифічні особливості та ін.), так і зовнішні фактори, що характеризують різні умови життєдіяльності та виховання.

За ствердженням Р. Немова, в юнацькому віці розвиток вольових зумовлюється внутрішніми суперечностями особистості, найвідчутнішими серед яких є:

- потреба в соціальному визнанні та обмежені можливості її реалізації;
- потреба в самостійності і протекційне ставлення дорослих, зокрема батьків;

- потреба в самоосмисленні, самоідентифікації та недостатня або суперечлива інформація про себе, а також несформоване вміння інтегрувати, переосмислювати цю інформацію;
- потреба в розумінні і відчуття самотності, відчуженості;
- потреба в професійному самовизначенні та недостатні можливості, мотивація у реалізації вибору [9, 412].

На думку О. Юр'євої, *розвиток вольових якостей* студентів – це динамічний процес просування від одного рівня до іншого, вищого, механізм якого полягає у відпрацьовуванні й розвитку кожного компонента системи до рівня його взаємодії з іншими; у результаті їхньої інтеграції народжується новий рівень розвитку вольових якостей [14, 7].

Узагальнюючи вищевказане, можна зробити висновок, що у студентському віці складаються основні риси світовідчування, закладаються основи свідомої поведінки, здійснюється перше доросле самовизначення: вибір професії і самореалізація особистості.

Інтерес до вивчення вольової сфери у період навчання у ВНЗ викликаний тим, що студентство і сам процес навчання змушує молодих людей витримувати досить великі навантаження. Вольова сфера доволі відчутно починає проявлятися у студентстві, і визначає всю успішність особистісного та професійного розвитку. [4, 300] У студентському віці сама специфіка діяльності впливає на пред'явлення вимог до розвитку рівня сформованості вольової сфери. Це викликано тим, що молоді люди більшою мірою включені у процес індивідуалізації як єдиний потік процесів соціалізації та індивідуалізації, вони включені у цілеспрямовано організовану самостійну діяльність [3].

Характерними для даного віку є подальший інтенсивний розвиток вольових якостей і відповідно відносна завершеність їх формування. Вольові якості стають вже компонентами та рисами характеру особистості. У поведінці студентської молоді проявляється стійкість у розподілі вольових зусиль відповідно до домінуючих інтересів. Вольова активність вже відповідає суспільним вимогам. Але вольові якості і на якій стадії завершеності включаються в структуру характеру особистості – це залежить від багатьох обставин, у тому числі і від перебігу процесу самоствердження, від соціального вибору і самовизначення в юності, від самовиховання кожної особистості.

І. Березовська доводить, що, вольові якості в структурі особистості за своїм розвитком у студентському віці представлені неоднаково; прояв вольових якостей детермінується різними особливостями особистості, їх наявність може залежати від навчально-професійної діяльності; вираженість вольових якостей та їх співвідношення формує певний тип особистості [2, 12]. Вольова сфера студентів визначається інтегрованістю з особистісним розвитком молодої людини, що дозволяє створювати стійку основу для регуляції своєю поведінкою. Вольові

якості особистості їх розвиток визначається тенденціями особистісного розвитку (незалежністю, суб'єктивним локусом контролю, цінностями).

Висновки. Таким чином, можна зробити наступні висновки. Вольові якості – це відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнення особистістю рівня свідомої саморегуляції поведінки, її влади над собою. Використання підходу до класифікації вольових якостей за їх функціональним проявом дозволило умовно поділити всі вольові якості на дві групи: ті, що пов'язані з активністю людини (цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, ініціативність, самостійність, рішучість, сміливість); якості, що пов'язані з саморегуляцією (самовладання, витримка, терплячість, самоконтроль). У процесі підготовки фахівця змінюється характер діяльності, коли велика увага приділяється самостійній роботі, з'являються нові форми і види робіт, виникають нові навчальні важкі ситуації, змінюється характер фрустраторів, що підвищує вимоги до рівня сформованості вольової сфери студентів. Студентство є сенситивним для розвитку вольової сфери. Вольова саморегуляція та самоконтроль студентської молоді тісно пов'язані із сферою самовизначення особистості, її життєвих планів та професійним вибором, а формування вольових умінь є складним процесом, який потребує вмілого керівництва. Структура вольової сфери студентської молоді визначається вольовими якостями, які є для молодих людей цінностями. Також відзначається зв'язок між розвитком вольових якостей і мотиваційними тенденціями студентів. Основоположними чинниками, що визначають структуру вольової сфери особистості, є ціннісні орієнтації та рівень суб'єктивного локусу контролю. Отже, період студентства, що сполучає в собі юність і ранню дорослість, є вирішальним в плані формування вольової сфери. У процесі підготовки фахівця спостерігається динаміка в структурно-змістовних характеристиках вольової сфери.

Література:

1. Березовська І.В. Основні тенденції дослідження проблеми волі / І.В. Березовська // Наука і освіта. – 2005. – № 3 – 4. – С. 4 – 6.
2. Березовська І. В. Особливості розвитку вольових якостей студентів у навчально-професійній діяльності: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / І. В. Березовська; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. – О., 2007. – 19 с.
3. Быкова Е.А. Особенности развития волевых качеств у студентов / Е. А. Быкова // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2013/2013-1-20.pdf>
4. Гуляр О., Бологан А. Психологічні умови формування саморегуляції особистості в ранньому юнацькому віці / О. Гуляр, А. Бологан // Зб. Наук. праць «Гуманізація навчально-виховного процесу». – Вип. XLVI «Психологія». – Слов'янськ, 2009. – С. 300-302
5. Дмитрук Ю. В. Розвиток вольових якостей студентів кооперативного коледжу / Ю. В. Дмитрук // Молодіжний науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2010. – С. 11 – 13
6. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. Изд. 2-е, испр. и доп. / В.А.Иванников. – М.: УРАО, 1998. – 144с.
7. Ильин Е. П. Психология воли /Е. П. Ильин. – 2-е изд. – С.-Пб.: Питер, 2011. – 368 с.

8. Калинин В. К. Классификация волевых качеств / В. К. Калинин // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. – Симферополь, 1983. – 215 с.
9. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. / Р.С. Немов. – 4-е изд. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 608 с.
10. Партико Т. Б. Загальна психологія : підр. для студ. вищ. навч. закл. / Т. Б. Партико. – К.: “Ін Юре”, 2008. – 416 с.
11. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб./ М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – 2-ге вид., стер. – К.: Академвидав, 2009. – 360 с.
12. Саламин Е. Е. Совершенствование волевых качеств студентов ВУЗА посредством занятий боксом / Е. Е. Саламин, О. А. Буловенко, Д. В. Новиков, А. В. Иванов // Интеграция образования. – 2010. – №4. – С.59-62
13. Селиванов В. И. Избранные психологические произведения: воля, её развитие и воспитание / В. И. Селиванов. – Рязань : Изд. Рязанского гос. пед. Института, 1992. – 572 с.
14. Юрьева Е.Г. Развитие самоконтроля студентов в условиях сочетания организационных форм процесса обучения в учреждениях среднего профессионального образования. – Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Е.Г. Юрьева. – Омск, 2008. – 24 с.

Т. М. Вовчук

(науковий керівник – Н. І. Бігун)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в українському суспільстві, актуалізують проблему формування у молодого покоління психологічної готовності до створення в нових умовах подружнього життя. Це, у свою чергу, зумовлюється низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, які можуть неоднозначно впливати на готовність студентської молоді до подружнього життя, створення сім'ї. Серед об'єктивних чинників слід назвати омолодження шлюбів, недостатню економічну і соціальну захищеність, загальне послаблення моральних норм у суспільстві, поширення нетрадиційних форм шлюбу. До суб'єктивних чинників, які ускладнюють процес формування у молоді готовності до сімейного життя, належить раннє фізіологічне дозрівання дівчат і хлопців, що поєднується з психологічною та духовно-моральною безвідповідальністю стосунків, небажання мати дітей або відкладання цього акту на невизначене майбутнє. Значне погіршення матеріально-побутового становища переважної більшості населення України не сприяє формуванню психологічної готовності до подружнього життя: збільшується кількість розлучень, у тому числі з ініціативи жінок, внаслідок чого зростає кількість неповних сімей і дітей, які виховуються без одного з батьків та зростає чисельність позашлюбних дітей, девальвується сама цінність сім'ї, глибокі почуття, на яких ґрунтуються міцні подружні стосунки [3, 7].

Проблема формування психологічної готовності студентської молоді до подружнього життя не залишається поза увагою науковців, які розробляють її теоретико-методологічні аспекти, досліджують сучасний стан готовності до такого важливого життєвого кроку студентів вищих навчальних закладів.

Вивчаються проблеми підготовки молоді до сімейного життя (І. Дубровіна, І. Гребенніков, С. Ковальов, Т. Разуміхіна, Л. Шнейдер та ін.), сімейних ролей як умов розвитку особистості в ракурсі вікових змін (Г. Абрамова, Г. Крайг, А. Реан, Е. Еріксон), переодизації сімейного життя, умов «правильного» вибору партнера, адаптації подружжя до сімейного життя, подружньої сумісності, а також причин і особливостей подружніх конфліктів (І. Гребенніков, Н. Козлов, С. Ковальов, А. Обозова, В. Сисенко, Б. Шапіро та ін.).

Погляди цих дослідників сходяться у тому, що стійкість подружньо-сімейних стосунків залежить від готовності молодих людей до сімейного життя, тобто від цілої системи соціально-психологічних установок особистості, що визначає позитивне ставлення до подружнього життя [1, 257].

У педагогічних дослідженнях (В. Кравець, Д. Луцик, В. Макаров, І. Мачуська, Н. Новікова, В. Постовий, Г. Сутріна, В. Сухомлинський, Н. Феоктістова, О. Хромова, І. Шалімова, Л. Яценко) увага акцентується на виявленні соціально-педагогічних факторів та умов, дидактичних і виховних засобів цілеспрямованого керівництва процесом формування готовності молоді до створення сім'ї. Проблеми молоді сім'ї розкрито в працях Т.Алексєєнко, І. Гребеннікова, З. Зайцевої, С. Ковальова, А. Макаренка, І. Панкова, А. Харчева та ін.

Психологи (І. Бех, Т. Говорун, З. Кісарчук, О. Кононко, В. Семиченко та ін.) фокусують свої наукові погляди на встановленні характеру безпосередніх і опосередкованих зв'язків, механізмів і залежностей стану готовності до створення сім'ї та реальними діями особистості.

Однак, необхідно відзначити, що більшість цих досліджень були здійснені наприкінці ХХ або у перші роки ХХІ ст. і в них не враховуються соціально-економічні та морально-психологічні зміни у житті сучасної молоді. Крім того науковці надають перевагу вивченню питань формування готовності до сімейного життя старшокласників, студентів технікумів, профтехучилищ або студентів вищих педагогічних навчальних закладів [4, 5]. Внаслідок цього, виникають суперечності між прогресуючою тенденцією збільшення кількості розлучень і прагненням молодих людей до повноцінного сімейного життя та між соціально-педагогічним значенням формування у студентської молоді готовності до створення сім'ї і недостатністю уваги до цих питань з боку викладачів і науковців [5, 11].

Узагальнивши наявний теоретичний матеріал, було виділено основні види психологічної готовності до подружнього життя: комунікативну, емоційно-інтимну, морально-етичну, характер виявлення яких може змінюватися з набуттям

життєвого досвіду, віком та специфікою гендерних стереотипів. Поняття „психологічна готовність до подружнього життя” можна розуміти як складне особистісне утворення, комплекс характеристик самосвідомості особистості, її образу, також як відносно стійкий стан особистості, що характеризує певну систему соціальних установок, сімейних цінностей, орієнтованих на позитивні взаємовідносини між подружжям. Поняття “особистісна зрілість студентської молоді до подружнього життя” можна визначити як інтегральне утворення, високий рівень і гармонійний розвиток складників якого забезпечують готовність до конструктивного створення сімейних взаємин. Воно являє собою синтез взаємопов’язаних і взаємообумовлених компонентів: когнітивного, емоційно-мотиваційно-ціннісного (мотиваційно-ціннісні орієнтації, емпатійність, емоційна стійкість) та регулятивно-поведінкового. Психологічна готовність студентської молоді до подружнього життя є складним психологічним утворенням, що залежить від багатьох суб’єктивних та об’єктивних чинників [2, 33].

У багатоплановій структурі готовності до подружніх стосунків було виокремлено та вивчено такі компоненти готовності, як ціннісно-орієнтаційна, емоційна і комунікативна готовність до подружнього життя. Емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій студентів показало, що щасливе сімейне життя не є найбільшою цінністю для студентів ВНЗ. Найбільшою цінністю для юнаків є наявність хороших і вірних друзів, а для дівчат – здоров'я. У середньому ранг цінності сімейного життя у дівчат на четвертому місці, поступаючись здоров'ю, цікавій роботі і пізнання, а у юнаків – на чотирнадцятому місці. Щастя інших людей як одна зі складових сімейного щастя зовсім не є цінністю для юнаків, і посідає одне з останніх місць в ієрархії ціннісних орієнтацій дівчат. Серед найбільш значущих інструментальних цінностей дівчата в першу чергу виділяють життєрадісність, а юнаки – широту поглядів. Терпимість як цінна якість особистості, що, звичайно, є необхідною у сімейному житті, стоїть на одному з останніх місць в ієрархії цінностей-засобів студентів обох статей. У структурі сімейних установок можна виділити більш виражене позитивне ставлення до людей у дівчат порівняно з юнаками. Діти мають важливе значення в житті жінки, що підтверджується високим показником установок дівчат, а у юнаків цей показник нижчий. Дівчата у порівнянні з юнаками більш орієнтовані на спільну діяльність подружжя в усіх сферах сімейного життя. І у юнаків, і у дівчат однаково лояльне ставлення до розлучення. Дівчата в порівнянні з юнаками мають більш виражені установки на любов романтичного типу. Для юнаків сексуальні відносини мають більше значення у сімейному житті, ніж для дівчат, хоча сама сексуальна тема не представляється забороненою ні для юнаків, ні для дівчат. У юнаків більш традиційні уявлення про устрій сім'ї, ніж у дівчат, які схильються радше до її егалітарного устрою. Юнаки дбайливіше ставляться до грошей, ніж дівчата, які вважають можливим легше їх витратити. Рівень емоційної готовності

студентів до вступу до подружнього життя, визначався за рівнем розвитку емпатії і її різних компонентів. Виявилось, що показники цього компоненту психологічної готовності до подружнього життя студентів нижче середнього рівня. Статистичний аналіз даних показує, що рівень раціональної емпатії і проникаючої здатності у юнаків значно вищий, ніж у дівчат. Дівчата значимо перевершують юнаків за рівнем емоційної емпатії й інтуїції.

Рівень комунікативної готовності молодих людей до подружнього життя визначався через вивчення готовності до конструктивної взаємодії і стилів поведінки в конфлікті. Аналіз даних показав, що рівень готовності дівчат до конструктивної взаємодії в конфлікті значно вищий, ніж у юнаків. У ситуації сімейного конфлікту юнаки набагато частіше, ніж дівчата, стануть використовувати стиль пристосування, а дівчата – уникнення, відхід від конфлікту.

Відтак, на підставі результатів аналізу виявлених психологічних особливостей готовності до подружнього життя було виявлено, що підготовка студентської молоді до подружнього життя є комплексом всебічних взаємодій з батьками, викладачами, однолітками та іншими людьми, із засобами культури та масової інформації, у яких відбувається усвідомлення особливостей подружньо-сімейних взаємостосунків, розвиток відповідних почуттів, формування уявлень, поглядів, переконань, якостей і звичок, що, у кінцевому рахунку, і визначають готовність студентської молоді до подружнього життя. Запропонована програма „Основи подружнього життя” включає теоретичну та практичну частини. Завданням теоретичної частини є розширення і збагачення знань молоді про родину і шлюб, особливості життєдіяльності і рольову структуру родини, права і обов’язки членів сім’ї, різноманіття сімейних функцій.

При розробленні програми практичної роботи зі студентською молоддю з розширення їх уявлень про сімейне життя, було використано комплекс психолого-педагогічних методів, які містять у собі елементи психодіагностики і психотерапії, ситуаційно-рольові ігри, тренінгові техніки і прийоми, що використовуються в різних психологічних і психотерапевтичних школах: в гештальт-терапії, психодрамі, трансактному аналізі.

Таким чином, програма психологічного тренінгу з формування психологічної готовності студентської молоді до подружнього життя орієнтована на те, що з метою формування у молоді уявлень про подружнє життя та майбутню родину, перш за все варто навчити їх щиро відноситися до себе, до людей протилежної статі, більш точно розуміти і вербалізувати свої почуття, вирішувати міжособистісні конфлікти, взаємодіяти з протилежною статтю, набути навички більш щирого, глибокого і вільного спілкування з протилежною статтю, закріпити нові форми поведінки, зокрема ті, котрі будуть сприяти адекватній адаптації і функціонуванню в майбутньому сімейному житті.

Література:

1. Граненкова Е. С. Психологическая зрелость как компонент готовности молодежи к семейной жизни / Е. С. Граненкова // Ярославский педагогический вестник – 2012 – № 4 – Том II. – С.257 – 261.
2. Денисенко А.О. Індивідуальні особливості, що детермінують психологічну готовність старших підлітків та юнацтва до подружніх взаємовідносин [Текст]/ А.О. Денисенко // Всеукраїнські науково-практичні читання студентів і молодих науковців, присвячені спадщині великого вітчизняного педагога К.Д. Ушинського. - Одеса, 2003. – С. 31-37.
3. Карасевич А. П. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї [Текст]: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / А.П. Карасевич; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2009. – 21 с.
4. Кочкарова Ф.Я. Психологическая готовность студентов-юристов к созданию семьи [Текст]: дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ф. Я.Кочкарова; Карачаево-Черкесский Гос. ун-т. – Карачаевск, 2006. – 141 с.
5. Левицька Т. Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї [Текст]: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09 / Т. Л. Левицька; Національна академія державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2009. – 20 с.

М. М. Гетманова

(науковий керівник – Т. В. Зайчикова)

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ДО ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Тема адаптації дітей до умов роботи дошкільного закладу є дуже актуальною на сьогодні в Україні. Практика свідчить, що значна частина батьків і навіть педагогів мають дещо поверхові уявлення про те, що адаптація дитини до дитячого закладу є вельми складним процесом. Внаслідок вибору вихователем неправильної тактики можливе довготривале і болісне звикання дитини до нових умов.

“Національна доктрина розвитку освіти”, п.16-а наголошує: “Рівний доступ до здобуття освіти забезпечується шляхом: а) у дошкільній освіті:

створення умов для здобуття безоплатної дошкільної освіти у державних та комунальних навчальних закладах;

збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я дитини, розвитку її творчих здібностей, реалізації потенційних можливостей особистості”.

Завдяки чинному законодавству значна частина сімей користується можливістю виховувати дитину вдома до трьох років, отже більшість дітей приходять у дитячий садочок саме на третьому - четвертому році життя. Вони звикають до умов дошкільного закладу, на і п'ятому – шостому році життя прекрасно орієнтуються у режимних моментах, розкладі занять та взагалі житті ДНЗ. Це є сенситивний період, коли відбуваються якісні зміни в ставленні дитини до власного “Я”. В цей час набуває максимуму намагання дитини все робити

самостійно, розширюється словниковий запас, з'являється більш складне спілкуватись із однолітками. Так звана криза трьох років водночас як позитивно, так і негативно впливає на процеси адаптації до незвичайного оточення.

Водночас висока емоційність малят, слабка пристосовуваність їх нервової системи та морфологічна незавершеність будови дитячого організму призводять до того, що процес різкої зміни способу життя, що потребує завеликого нервового напруження, може викликати стан психічного стресу, який стане дуже складним як для дитини, так і для вихователів та вчителів.

Оптимізація загального стану психічної рівноваги та фізичного здоров'я дитини вимагає глибоких знань як щодо психофізіологічної суті адаптації, вікових особливостей розвитку дитини, так і способів полегшення адаптації дітей та методів м'якого проведення дитини через адаптаційний синдром. Для цього, звичайно, необхідно враховувати індивідуальні особливості малюка, його темперамент і характер, мовну активність, попередній досвід спілкування, тощо. І одним із найважливіших напрямків тут стане робота з батьками, бо саме від них залежить, у якому настрої дитина піде до школи.

Тему дитячої адаптації прямо чи опосередковано розглядали: Л. Виготський і В. Кузьменко, М. Лісіна і Н. Татенко, Ж. Маценко і Е. Хювеш. Всі вони переймалися складністю цієї проблеми.

Дитячий колектив позитивно впливає на формування пізнавальної активності дитини, інтелектуальний розвиток, а також на формування так званої не адаптивної активності, яка породжує винахідників, талантів і геніїв. Але для цього колектив треба правильно сформувати, допомогти дитині увійти в нього повноправним членом, дійовим учасником активного життя. Завдання цієї роботи – допомогти вихователям знайти правильну тактику, напрямки, слова та вчинки, змодельовати і спровокувати ситуації, що допоможуть малюкам максимально безболісно подолати цей кризовий етап у їхньому житті, навчитись отримувати радість від перебування у школі.

Мета: психологічний аналіз заходів, спрямованих на оптимізацію перебігу адаптаційного процесу до нових умов життя дітей 3 річного віку, які переходять з домашніх умов виховання до дитячого садочка.

Дана робота являє собою комплексний підхід до вирішення проблеми адаптації дітей третього року життя до умов дошкільного виховання. Інтерактивна робота із залученням батьків до процесів адаптації має виключно важливе практичне значення.

Проблеми адаптації дітей до умов суспільного виховання мабуть першим порушив грек Платон у праці "Держава". Він пропонував віддавати дітей до суспільного виховання ще зовсім маленькими, аргументуючи це тим, що жінки будуть вимушені любити кожну дитину як свою, бо не знатимуть, яка дитина їхня.

При цьому процес адаптації розглядався як складова частина дорослішання і забезпечувався чуйним ставленням до дитини, любов'ю та повагою до неї.

Сучасна педагогіка базується на інших принципах. Виготський не наближав дітей до педагогіки, а навпаки, наближав педагогіку до дітей. Проблема адаптації до умов дошкільних навчальних закладів ще відносно молода, бо й самі садочки у їх сучасному вигляді існують не так давно. Але це серйозна проблема, і багато авторів розглядає її як частину загального адаптаційного процесу.

Підвищена емоційна напруга призводить до зниження активності та стійкості дитини у фруструючих ситуаціях, до розвитку деструктивної поведінки у формі агресії чи гальмування. Корекція емоційної напруги дитини включає організацію виховання адекватного типу та “принцип соматичної десенсибілізації” у формі пред’явлення дозованих коригуючих завдань з поступовим збільшенням об’єму та складності при наголошенні позитивної оцінки з боку дорослого, а при організації кооперативних форм діяльності – і з боку однолітків. Крім ігрової та продуктивної діяльності, в цілях коригування деяких особистісних особливостей дитини корисно використовувати музично – ритмічні заняття, рухливі ігри та малювання.

Психологічна адаптація, яку ми розуміємо як адекватне включення дитини в нову соціальну ситуацію, є важливим чинником стабілізації соціальної ситуації розвитку, вона суттєво впливає на розвиток особистості дитини. Перехід на новий рівень навчання, зміна соціального статусу вимагає від малюка перебудови всіх уявлень та відносин з оточуючими людьми. Проблема адаптації дитини до садка можна розглядати як у контексті більш загальної проблеми депривації психічного розвитку в дитячому віці, так і в контексті становлення та ускладнення комунікативної діяльності дитини, як умову її входження в систему нових соціальних відносин.

Доведено, що характер і особливості спілкування дитини з дорослим та однолітками визначають динаміку адаптації дитини до нового навчального закладу. Відповідно завданням психокорекції стану дезадаптації є по-перше, попередження та подолання негативних наслідків соціальної депривації, а по-друге, робота з формування у дитини адекватних форм спілкування з дорослими та однолітками. Для вирішення першого завдання необхідна реалізація системи заходів, які забезпечать поступовість входження дитини в нові відносини у відповідності до індивідуальної динаміки адаптаційного процесу.

До таких заходів відносяться:

- забезпечення стабільності, поступовості колективу дітей та вихователів,
- попереднє знайомство з вчителем,
- безперервність і тотожність виховних впливів.

У випадках гострої форми соціальної дезадаптації показано проведення ігротерапії в індивідуальній та груповій формі. Для розвитку комунікативних здібностей дитини необхідно забезпечити якнайширший доступ до її позитивних

контактів з дорослими, в тому числі незнайомими, а також із однолітками, передбачити розвиток надситуативних форм спілкування з дорослими, забезпечити достатній рівень розвитку у дитини навчальних мотивів та вмінь, які дозволять малому легко включитися в нову колективну групову взаємодію.

Важливу роль для успішності адаптації, як це показують дослідження Е.І.Хювеш, відіграє індивідуально – диференційований підхід до дитини, що орієнтований на розвиток в неї соціальної компетентності.

Очевидно, що корекція соціально – дезадаптованих дітей потребує зосередження зусиль не тільки на роботі з дітьми, а й на соціальній психолого – педагогічній підготовці дорослих – батьків та вихователів, які забезпечують процес введення дитини в нові соціальні умови. Найбільш дієвими є різні форми інтерактивних групових занять з батьками.

З огляду на вищевикладене, гадаю, можна з упевненістю стверджувати, що проблема адаптації дітей до дошкільного закладу є актуальною і потребує подальшого дослідження і розробки.

Література:

1. Бурменская Г.В., Карабанова О.А., Лидерс А.Г. Возрастное психологическое консультирование. Проблемы психического развития детей.-М.:Изд-во МГУ, 1990. - С. 39.
2. Василькова Н. Поради щодо адаптації дітей // Дошкільне виховання. - 1999. - №4. - С. 26.
3. Ватутина Н.Д. Ребенок поступает в детский сад. – М., 1983. – С. 11.
4. Все про адаптацію. Спецвипуск // Психолог, липень.- 2004.-№ 25-26. – С. 121-122.
5. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. - СПб.: СОЮЗ, 1997. - С. 186-197.
6. Гураш Л. Раннє дитинство: специфіка, особливості // Дошкільне виховання. - 2002. -№1. - С. 24-25.
7. Гурковська Т. Вперше до дитсадка. //Дошкільне виховання.-1998.- №11-12. - С.8-9.
8. Кузьменко В.У. Зміст та організація роботи психолога дошкільного закладу. - К., 1997. – С.9.
9. Кузьменко В.У. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку //Дошкільне виховання. - 2001. - №9. - С.15-20.

М. С. Гладушко

(науковий керівник – О. М. Склярєнко)

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДИХ СІМ'ЯХ

Постановка проблеми. Проблема конфлікту завжди була в тому чи іншому ступені актуальна для будь-якого суспільства. Однак в Україні на всіх етапах розвитку конфлікти залишали не просто помітне місце, а, як правило місце, яке має вплив на її історію. Війни, боротьба за владу, боротьба за власність, міжособистісні і міжгрупові конфлікти в організаціях, вбивства, побутові і сімейні

конфлікти, самогубства як способи вирішення внутрішньо особистісних та міжособистісних конфліктів – основні причини загибелі людей у нашій країні. У будь-якому конфлікті партнери відчують змішані почуття (з однієї сторони, злість, ненависть, з іншої – приглушені доброзичливі почуття, породжені досвідом попереднього спілкування) [Ануфрієва, 2003, с.66].

У психології ще не склалося загальноприйнятого розуміння суті конфлікту. Частина психологів трактує його, як зіткнення, протидію, протиріччя. Лише в самих ранніх дослідженнях конфлікту допускалося його виникнення, образно кажучи, «без участі особистості» [Гришина, 2009, с.190]. Наука доводить, що конфлікт не належать до тих явищ, якими можна ефективно керувати на основі життєвого досвіду і здорового глузду. Конфлікт - найбільш гострий спосіб усунення протиріч, що виникають у процесі взаємодії, він полягає у протидії суб'єктів конфлікту і, звичайно, супроводжується негативними емоціями і, досить часто, негативними наслідками.

Дослідженнями проблеми конфлікту займалися З. Фрейд, А. Адлер, К.Хорні, Е. Фромм, У. Мак-Дугалл, С. Сигеле, К. Лоренц, Н. Тінберген, К.Левін, Д. Креч, Л. Ліндсей, Д. Доллард, Л. Берковітц, Н. Міллер, А. Басе, А. Бандура, Р. Сире, Д. Морено, Е. Дженігс, С. Додц, Г. Гурвич, Д. Мід, Т. Шибутані, Д. Шпігель, М. Дойч, Р. Блейк, Дж. Мутон, Д. Прюїтт, Д. Рубін, Р. Фішер, У. Юрі та інша.

Науковою розробкою проблеми конфліктів займалися і вітчизняні психологи та педагоги, такі як: Л. З. Виготський, А. З.Залужский, Б. Т. Лихачов, Л. А. Петровська, М. Є.Щуркова, М. І. Шевандрин, У. М. Афонькова, Є. А. Тимоховец, Р. Л. Кричевський, Є. М. Дубовская, Т. У. Драгунова, Є. У. Первишева, Л. З. Славіна, У. І. Журавльов, Р. М. Андрєєва, А. І.Шипилов та інші.

У даній статті ми розглядаємо саме особливості виникнення сімейних конфліктів. Із соціально-психологічного погляду сім'я є малою соціальною групою людей, що заснована на шлюбі та(чи) кровній спорідненості і функціонує на основі соціального побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги [Бондарчук, 2001, с. 4].

На вчинки, що призводять до конфлікту в сімейних стосунках, слід завжди звертати увагу, бо сім'я — надзвичайно важливий соціальний інститут у державі, який є гарантом майбутнього. Недаремно кажуть: сильна сім'я — сильна держава. Тому в системі політики держави сім'я повинна займати гідне місце [Пірен, 2003, с. 89-95].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема подружніх конфліктів є сьогодні дуже актуальною, адже дослідження Ю.Е. Альошиної, М. І. Алексєєвої, Т. В. Говорун, С. В. Дворняка, В. І. Зацепіна, В.О.Сисенко, М. М. Обозова, Т. С. Кириленко, О.Ф.Рибалко, С. В. Ковальова, О. С. Кочаряна, О.І.Бондарчука, О.С. Сермягіної та ін. дозволяють стверджувати, що криза, в якій сьогодні

опинилися сім'ї - це елемент соціальної системи суспільства. Ознаками такої кризи є: високий рівень незадоволеності подружнім життям, конфліктність, стійка орієнтація подружжя на розлучення та малодітну сім'ю, нездатність досягти злагоди тощо. Під цим кутом зору стає зрозумілим, що сім'я у будь-який період свого існування потребує психологічної підтримки та допомоги.

Проблемою сімейних конфліктів займалися багато як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Однак, незважаючи на досить значний обсяг теоретичної та прикладної розробки даної проблеми, вона і досі викликає гострі дискусії. У літературі немає єдиної думки щодо комплексного підходу до діагностики сімейних взаємин, недостатньо розроблені шляхи попередження та подолання виникнення протиріч у сім'ї. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження причин виникнення подружніх конфліктів у молодих сім'ях. Очевидна актуальність, недостатня розробленість та перспективність дослідження даної проблеми зумовили вибір даної теми для статті.

Виклад основного матеріалу. Слово "конфлікт" у перекладі з латинської мови означає "зіткнення". Найзагальніше визначення конфлікту міститься в тлумачному словнику російської мови С.Ожегова, який визначає його як зіткнення, серйозну незгоду, суперечку [Ожегов, 1999, с. 648].

Н.В.Гришина пропонує визначати соціально-психологічний конфлікт як зіткнення, що виникає і протікає у сфері спілкування і викликане суперечливими цілями, способами поведінки, установками людей в умовах їхнього прагнення до досягнення певних цілей [Гришина, 2009, с. 234].

Як справедливо зазначають дослідники, сутністю *подружнього конфлікту* є зіткнення суперечливих позицій членів сім'ї. Неблагополучні сімейні пари характеризуються тим, що між партнерами існують постійні сфери, де їхні інтереси, потреби, наміри стикаються, породжуючи тривалі і сильні негативні емоційні переживання [Сисенко, 1989, с. 59].

У ході вивчення проблеми подружнього конфлікту привертає увагу підхід дослідників, які вважають, що конфлікт у сім'ї виникає у тому випадку, коли обидва учасники прагнуть оволодіти одним і тим самим об'єктом, зайняти одне і те ж місце чи виняткове положення, грати несумісні ролі, досягнути різноспрямованих цілей. Окрім того, у суспільній свідомості конфлікт, як правило, асоціюється з тим, чого не має бути у сім'ї. Для нас важливими є висновки вчених про те, що конфлікт містить можливість виходу на новий рівень взаємин, знаходження нових можливостей. Успішні сім'ї відрізняються не відсутністю чи низькою частотою конфліктів, а незначною їх глибиною і безболісністю [Андреева, 2005, с. 193].

М.М. Обозов та О. Н. Обозова наводять дані про розподіл деяких функцій у щасливих і нещасливих шлюбах, співставляючи їх за трьома аспектами: розподіл

бюджету у сім'ї, прийняття рішень, організація життя сім'ї. Аналіз результатів експериментальних досліджень показав, що у щасливих шлюбах удвічі частіше розподіл фінансів, прийняття рішень, організація життя відбувається за участю обох партнерів [Обозов, 1982].

Ще одну цікаву точку зору на дану проблему знаходимо у А. Н. Єлізарова. Автор вказує на те, що конфлікт виконує дві функції: конструктивну і деструктивну. *Конструктивна функція* конфлікту у сімейних взаєминах полягає у тому, що він може стати потужним джерелом розвитку особистості і сім'ї. Завдяки конфлікту можуть з'явитися нові цілі, норми, цінності. Конструктивна функція починає реалізуватися тоді, коли партнери володіють навичками конструктивної поведінки у конфліктній ситуації. У межах своєї конструктивної функції конфлікт:

а) адаптує сім'ю загалом і окремих її членів до нових умов, у яких вони опинились;

б) об'єктивує причину протиріччя і завдяки цьому дозволяє перебороти її;

в) згуртовує членів сім'ї і орієнтує їх на захист своєї єдності;

г) допомагає перебороти внутрішню напругу і позбутися фрустрації;

д) допомагає знайти способи впливу на іншого;

е) допомагає членам сім'ї краще розкрити якості власної особистості і завоювати авторитет у сім'ї.

Деструктивна функція конфлікту полягає у тому, що зростання відчуття його невіршуваності може призводити до зростаючого відчуття психологічного дискомфорту. Інакше кажучи, відбувається зсув мотиву на ціль: конфліктуючі сторони починають забувати про те, що їхньою метою є конструктивне вирішення ситуації. На рівні внутрішньосімейного функціонування деструктивна функція конфлікту може проявлятися у порушенні обміну інформацією, системи взаємозв'язків, послаблювати єдність сім'ї, знижувати її здатність протистояти труднощам тощо [Єлізаров, 2003, с. 214].

Проблема подружнього конфлікту досліджувалась також С.В. Ковальовим. Учений, спираючись на дані теоретико - експериментальних досліджень, стверджує, що істинні причини конфлікту важко виявити через певні психологічні моменти, серед яких виділяють наступні:

1. У будь-якому конфлікті раціональне начало послаблене високою інтенсивністю емоцій.

2. Істинні причини конфлікту можуть бути приховані і психологічно захищені у глибині підсвідомості і проявляються на поверхні лише у вигляді прийнятних формулювань.

3. Причини конфліктів можуть бути прихованими через взаємозв'язок різних галузей сімейного життя, коли порушення в одній сфері зумовлює конфлікти в інших [Ковалев, 1988, с. 154].

Ще одну цікаву точку зору на проблему джерел непорозумінь між подружжям висловлює В. А. Сисенко. На думку дослідника, причини всіх подружніх конфліктів можна об'єднати у три великі групи:

1. *Конфлікти на основі несправедливого розподілу праці.* Головним у розподілі сімейних обов'язків є саме їх узгодженість, внаслідок чого і традиційна, і егалітарна модель сім'ї можуть бути досить прийнятними для сімейного благополуччя, якщо вони задовольняють обох партнерів. Якщо ж члени сім'ї по-своєму розуміють свої ролі і пред'являють один одному неузгодженні очікування і вимоги, сім'я, насамперед, є конфліктною.

2. *Конфлікти на основі незадоволеності певних потреб.* Кожен партнер хоче задовольнити власні потреби у шлюбі. Водночас, партнери досить часто не знають справжніх потреб один одного, тому не задовольняють їх.

3. *Суперечки через недоліки у вихованні.* Багато конфліктів у сім'ях виникають через розбіжності у правилах сімейної поведінки, які партнери винесли із своїх батьківських сімей [Сисенко, 1981, с. 115].

Відповідно із дослідницькими фактами фахівців, гострота конфліктів, їх частота, сила емоційних вибухів, контроль за власною поведінкою, тактика і стратегія поведінки партнерів у різних конфліктних ситуаціях залежить також від індивідуальних особливостей, темпераменту і характеру.

Н. В. Гришина вказує на взаємозв'язок конфліктності з деякими особливостями особистості: нестриманістю, імпульсивністю [Гришина, 2009, с.148]. У дослідженнях А. П. Мусакіної було виявлено, що жінкам дружелюбним, комунікабельним краще вдається і створити сім'ю, і зберегти її. Водночас такі жінки самі частіше бувають задоволені шлюбом. Окрім того, чим більше жінка прагне досягти задоволення своїх інтересів, тим більше труднощів виникає при її спілкуванні з чоловіком і дітьми. Разом з тим, чим вищий рівень домінантності жінки, тим менше згоди між партнерами у конфліктних ситуаціях, які зумовлені порушенням рольових очікувань [Андреева, Мусакіна, 1999].

Д. Кустар зазначає, що *нездатність зійтися характерами* - це одна з причин, яка найчастіше призводить до розлучення. За даними автора, цю обставину відмічають 44% чоловіків і 46% жінок. На початкових етапах формування сім'ї партнери часто не можуть реально оцінювати позитивні і негативні якості партнера, виявляється тенденція до переоцінки один одного. Подружжя буває більш альтруїстичним та остерігається висловлення крайніх негативних оцінок. Однак майже дві третини опитаних подружніх пар вже до вступу у шлюб знали про негативні якості майбутнього партнера, але, незважаючи на це, вони вирішили «перевиховати» партнера чи сподівалися, що за умов сімейного життя ці риси зникнуть [Кустар, 1980, с. 185].

З огляду на наш дослідницький інтерес, стали в нагоді дослідження В.П. Левковича і О.Е. Зуськової. Психологи виокремили три основні групи сімей залежно від рівня їх конфліктності:

- а) *стабільні*, які долають сімейні конфлікти;
- б) *проблемні*, які частково долають сімейні конфлікти;
- в) *нестабільні*, які не можуть подолати конфлікти [Левкович, Зуськова, 1985, с. 126-137].

Основною причиною виникнення сімейних конфліктів, на думку авторів, є розходження між уявленнями партнерів стосовно потреб одне одного, між уявленнями і очікуваннями одного стосовно іншого. У групі стабільних подружніх пар конфлікти відбуваються переважно у сфері розподілу ролей і, як правило, вирішуються конструктивно. Конфлікти у нестабільних сім'ях пов'язані значною мірою із незадоволеною потребою у захисті «Я - концепції», а також із порушенням норм життя.

Особливу увагу дослідники звертають на те, що важливим соціально - психологічним чинником сімейних конфліктів є *характер спілкування*. Дослідження внутрішньосімейних стосунків показують, що можна виділити низку особливостей, які впливають на спілкування подружжя. Сімейні взаємини тим кращі, чим більше саморозкриття подружжя у спілкуванні; за наявності великої кількості спільних очікувань і установок; високого рівня невербальної комунікації; постійного підтвердження своєї подібності у сприйнятті подружніх ролей; наявності глибокого взаєморозуміння та ін. Відсутність подібної налагодженої системи міжособистісного спілкування у сім'ї призводить, як правило, до сімейних конфліктів.

Довірливе спілкування партнерів є запорукою успішних подружніх взаємин. З огляду на це, будь - який конфлікт означає, що партнери просто не можуть нормально домовитися з якогось приводу. Водночас, Ю. Е. Альошина стверджує, що скарги на труднощі спілкування досить рідко звучать у партнерів, які конфліктують. Лише в процесі консультування у подружньої пари виникають і формулюються скарги, що безпосередньо пов'язані зі спілкуванням [Алешина, 1999, с. 153].

Альошина Ю.Е. виділила такі групи приводів звертання в психологічну консультацію, які пов'язані з взаєминами між партнерами сім'ї:

1. Різного роду конфлікти, взаємне незадоволення, яке пов'язане з розподілом подружніх ролей і обов'язків.
2. Конфлікти, проблеми, зумовлені відмінностями у поглядах на сімейне життя і міжособистісні взаємини.
3. Сексуальні проблеми, взаємне невміння партнерів налагодити нормальні сексуальні стосунки.

4. Хвороба одного з партнерів, проблеми і труднощі, детерміновані необхідністю адаптації сім'ї до хвороби.

5. Проблеми влади і впливу в подружніх взаєминах.

6. Відсутність тепла у взаємостосунках партнерів, дефіцит близькості і довіри, проблеми спілкування [Алешина, 1999, с. 96].

Відомий фахівець у галузі сімейної психотерапії В. Сатір описує чотири типи ригідної, неаутентичної поведінки у спілкуванні, що, на її думку, потребує корекції у процесі надання психотерапевтичної допомоги:

1. *Покаральне спілкування*: переважають нагадування, критика, відмова, звинувачення.

2. *Підпорядковане спілкування*: превалюють вираження згоди, вибачення і виправдання, прагнення до збереження спокою будь-якою ціною.

3. *«Холодне» спілкування*: раціональне, ділове, коректне спілкування, в якому відсутні емоційні прояви.

4. *Безпредметне спілкування*: увага відволікається від початкового предмета розмови, що робить неможливим вирішення проблеми [Сатір, 1992, с.73-80].

Висновки. Сутністю подружнього конфлікту є зіткнення суперечливих позицій членів сім'ї. Гострота конфліктів, їх частота, сила емоційних вибухів, контроль за власною поведінкою, тактика і стратегія поведінки партнерів у різних конфліктних ситуаціях залежить також від індивідуальних особистісних особливостей, темпераменту і характеру подружжя.

Виходячи з цього виділяють основні причини подружніх конфліктів: психосексуальну несумісність подружжя; незадоволення потреби в значимості свого «Я», неповага почуття гідності з боку партнера; незадоволення потреби в позитивних емоціях: відсутність ласки, турботи, уваги і розуміння; характер спілкування; пристрасть одного з подружжя до надмірного задоволення своїх потреб (алкоголь, наркотики, фінансові витрати тільки на себе і т.д.); незадоволення потреби у взаємодопомозі і взаєморозумінні з питань ведення домашнього господарства, виховання дітей, у стосунках з батьками; розбіжності в потребах по проведенню дозвілля, захопленнях; коли один з партнерів надто багато чекає від партнера (партнерші), роблячи його (її) відповідальними за особисте щастя; скрутне матеріального становища; надмірна зайнятість одного з подружжя (чи обох) на роботі; неможливість нормального працевлаштування одного з подружжя; тривала відсутність свого житла та ін.

Перспективами подальшого дослідження є фактори конфліктності у родині, що пов'язані з макрофакторами, тобто змінами, що відбуваються у сучасному суспільстві, а саме: ріст соціального відчуження; орієнтація на культ споживання; девальвація моральних цінностей, у тому числі традиційних норм сексуальної поведінки; зміна традиційного статусу жінки в родині (протилежними полюсами

цієї зміни є повна економічна самостійність жінки і синдром домогосподарки); кризовий стан економіки, фінансів, соціальної сфери держави.

Саме поширення даної проблеми в сучасному суспільстві і недостатньо вивчене питання вирішення її зумовило вибір теми статті.

Література:

1. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Ю.Е.Алешина. – М.: Класс, 1999. – 243 с.
2. Андреева Т.В. Психология современной семьи. Монография / Т. В. Андреева – СПб.: Речь, 2005. – 436 с.
3. Андреева Т.В., Мусакина А. П. Социально-психологические особенности замужних и разведенных женщин /Ананьевские чтения-99. Тез. научн.-практ. конф. 26—28 окт. 1999. - СПб.: изд-во Санкт-Петербургского университета, 1999.
4. Анцупов А.Я. Конфликтология: Учебник для вузов / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 496с.
5. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2001, – 96с.
6. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб.: Питер, 2009. – 544с.
7. Елизаров А.Н Основы индивидуального и семейного психологического консультирования. Учебное пособие / А. Н. Елизаров. – Москва, 2003. – 335 с.
8. Ковалев С.В. Психология современной семьи / С. В. Ковалев. - М.: Просвещение, 1988. – 185 с.
9. Кустар Д. О характерах супругов в связи с некоторыми показателями атмосферы общения в конфликтной семье. Социально-демографические исследования семьи / Д. Кустар. - Рига, 1980. – 240с.
10. Левкович В.П., Зуськова О.Э. Социально-психологический подход к изучению супружеских конфликтов / Псих. журн. - 1985. - №3. - С. 126-137.
11. Обозов М.М., Обозова О.Н. Діагностика подружніх труднощів / Психологічний журнал. –Т.3. – 1982. – №2.
12. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. - Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова. — 4-е изд., дополненное. — М.: Азбуковник, 1999. — 944 с.
13. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник / М.І. Пірен. – Київ: МАУП, 2003. – 360 с.
14. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. - М.: Педагогика-пресс, 1992. - 190 с.
15. Сысенко В.А. Супружеские конфликты / В. А. Сысенко. – М., 1989. – 132 с.
16. Сысенко В.А. Устойчивость брака. Проблемы, факторы, условия / В. А. Сысенко. - М.: Мысль, 1981. – 156 с.
17. Социальная психология: Курс лекций / Н.М. Ануфриева, Т.Н. Зелинская, Н.Е. Зелинский. – 4-е изд., стереотип. – К.: МАУП, 2003. – 136с.

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

Постановка проблеми. На сьогодні кількість неблагополучних сімей в межах нашої країни значно зростає у зв'язку з економічною нестабільністю, зміною ієрархії потреб та цінностей, трансформацією колективної свідомості. Проблема цієї невтішної статистики пов'язана з тим, що діти з неблагополучних сімей, як правило, мають високий рівень тривожності, невпевнені у собі, мають невірні уявлення щодо сімейних ролей, що у свою чергу призводить до дезадаптованості в суспільстві тощо. Таким чином, діти живуть з неправильними уявленнями щодо моделей сім'ї та мають труднощі в майбутньому в сімейних питаннях. Саме тому виникає потреба у корекції девіацій особистісного розвитку підлітків із неблагополучних сімей шляхом створення методичних рекомендацій для батьків і вчителів щодо особливостей формування гендерних ролей у дитини підліткового віку.

Актуальність даної роботи полягає у тому, що підлітковий вік є перехідним етапом від дитинства до дорослого життя. Що саме буде закладене у цей фундаментальний період залежить в першу чергу від батьків, зокрема від прикладу гендерних ролей і сімейного життя в цілому, який підлітки можуть перейняти як першооснову або норму.

Мета статті: теоретично та експериментально дослідити особливості особистісного розвитку підлітків із неблагополучних сімей; розробити корекційну програму для батьків і вчителів.

Завдання статті: проаналізувати особливості особистісного розвитку підлітків із неблагополучних сімей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ф. Райс наводить дані, згідно з якими існує взаємозв'язок між конфліктами в сім'ї і схильністю підлітків до скоєння правопорушень, а також зниженням їх шкільної успішності, низьким рівнем професійних устремлінь. Розлучення батьків змушує підлітка по-новому поглянути на себе і на своїх батьків. Його власне В«ЯВ» сильно страждає в такій ситуації - особливо, коли підліток починає звинувачувати себе за те, що трапилося в сім'ї, або стикається з труднощами, пов'язаними з відношенням оточуючих до подібних ситуацій. Щоб відновити самоповагу, постраждале в результаті розпаду сім'ї, а також справитися зі стресом, викликаним домашніми конфліктами, діти розлучених або живуть порізно батьків частіше, ніж діти з міцних сімей, здійснюють вчинки, пов'язані з ризиком для їхнього здоров'я (куріння, вживання алкоголю і наркотиків тощо).

Д.С Райкус і Р.К.Хьюз наголошують на складності підліткового віку через різницю між ідеальним почуттям дорослості та наявній фізичній незрілості. Діти в першу чергу ідентифікують себе зі своєю родиною, цінності якої вирішують, що слід вважати «правильним» або «неправильним», «хорошим» або «поганим». Дорослі люди можуть бути схожими або несхожими зі своїми батьками у тому, що стосується їх само ідентифікації та життєвих цінностей, але дані цінності в будь-якому разі сприймаються ними як особистісні та незалежні.

К.Г.Булгакова виділила сімейний фактор як основний у формуванні та розвитку особистості підлітка. В проблемній родині кожна людина одразу починає відчувати особливий дискомфорт. Часто батьки вимагають від дітей бути ввічливими, вихованими, а самі неадекватно лаються та б'ють дітей з найменшого приводу та навіть і без нього, що принижує їх гідність. Така поведінка може призвести до прояву у підлітка невротичних розладів.

І.М.Кирилук дослідила вплив сімейного фактору на становлення агресивної поведінки у дітей підліткового віку. Саме в сім'ї дитина накопичує багатий досвід міжособистісних стосунків. В залежності від того, як батьки ставляться до дитини, а саме: уникають її чи без винятково приймають, виражають незадоволення нею чи схвалюють її, визнають чи заперечують її автономію, доброзичливо ставляться чи нехтують нею, - дитина починає осмислювати ставлення батьків до неї: люблять її чи ні, наскільки вона потрібна і значуща в житті батьків. Як наслідок свого внутрішнього невдоволення підлітки висувають «протест» у вигляді агресії, яка в свою чергу визначає руйнівну та саморуйнівну поведінку.

А.М.Шевченко стверджує на важливості соціального оточення підлітків, яке має велике значення у генезі порушення поведінки та призводить до виникнення девіантної та делінквентної поведінки. Мікросоціальна та педагогічна занедбаність являє собою соціально-психологічну деформацію особистості.

Основний матеріал і результати досліджень. В рамках даної роботи процес особистісного розвитку підлітків доцільно розглядати в 3-компонентній моделі формування образу «Я», де розглядаються: когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти.

На думку Піаже, головним завданням когнітивного розвитку дітей підліткового віку являється формування здатності до формально – оперативного мислення. Для підлітків характерне активне дослідження мислення, особливо частини формування самопізнання, де широко використовується інтроспекція та самоаналіз. У них з'являється здатність до розуміння глибинних взаємозв'язків між їхніми власними почуттями, мотивами і вчинками та почуттями, мотивами і вчинками інших людей. Виникнення і ступінь розвитку відповідних когнітивних навичок обумовлюється рядом факторів, таких як характер соціального оточення, насамперед мікроклімату сім'ї, ступінь схильності до емоційних проблем, рівень освіти, наявність вродженої здатності до формально-операційного мислення.

Головне завдання емоційного розвитку дітей підліткового віку – формування індивідуальної ідентичності. Ключовою рушійною силою процесу формування ідентичності являється потреба підлітка психологічно (а в багатьох випадках і фізично) відділитися від батьків і підготуватися до самостійного життя. По мірі того як підліток перетворюється із члена сім'ї в самостійного члена суспільства, він повинен створити більш індивідуалізоване відчуття «самості» і переглянути свої стосунки з родиною. Згідно Еріксону, сплутана ідентичність являється негативним результатом неспроможності сформувати позитивну ідентичність. Найбільші труднощі з формуванням ідентичності відчують підлітки, у яких у дитинстві не виникло почуття базисної довіри. Пік емоційної нестійкості доводиться у хлопчиків на вік 11-13 років, у дівчаток - на 13-15 років.

Багато особливостей поведінки підлітка пов'язані не тільки з психологічними змінами, але і зі змінами, що відбуваються в організмі дитини. Статеве дозрівання і нерівномірний фізіологічний розвиток підлітка зумовлюють багато його поведінкових реакцій в цей період. Підлітковий вік характеризується емоційною нестійкістю і різкими коливаннями настрою (від екзальтації до депресії). Поведінка підлітків часто буває непередбачуваною, за короткий період вони можуть продемонструвати абсолютно протилежні реакції: цілеспрямованість і наполегливість поєднуються з імпульсивністю; невгамовна жага діяльності може змінитися апатією, відсутністю прагнень і бажань що-небудь робити; підвищена самовпевненість, безапеляційність в думках швидко змінюються ранимістю і невпевненістю в собі; розв'язність у поведінці часом поєднується з сором'язливістю; романтичні настрої нерідко межують з цинізмом, ощадливістю; ніжність, ласкавість бувають на тлі недитячою жорстокості; потреба в спілкуванні змінюється бажанням усамітнитися.

Значний внесок у дослідження впливу сімейного фактору на формування особистості підлітка зробили П.Б.Ганнушкін, В.М. Целуйко, які описали психологічний клімат у неблагополучних сім'ях, дали характеристику типовим труднощам і педагогічним помилкам батьків, відхиленням у поведінці дітей через неправильне виховання в проблемних родинах.

Сім'я є своєрідною моделлю великого суспільства, найкращим засобом соціалізації дитини, який відтворює в собі всю сукупність суспільних стосунків: соціальних, політичних, національних, економічних, соціокультурних, юридичних тощо. Це дозволяє розглядати сім'ю як об'єкт суспільних відносин, оскільки вона може здійснювати свої функції в суспільстві. Але не кожна сім'я в умовах трансформації в суспільстві виконує свої завдання.

Неблагополучна сім'я – це сім'я, в якій є загроза негативних впливів батьків на дитину та її поведінку, яка істотно спотворюється, визначається ранньою втратою потреби у спілкуванні з батьками, егоїзмом, замкненістю, конфліктністю, впертістю, неадекватною самооцінкою (завищеною чи заниженою), озлобленістю,

невпевненістю у своїх силах, недисциплінованістю, втечами з дому, бродяжництвом, внаслідок чого вона може стати на шлях правопорушень і навіть злочинів.

Проаналізувавши праці Е. Доуан, Дж. Андельсон, Е. Шпронгер можна виділити такі типи неблагополучних сімей:

1. Сім'ї з зовнішнім (явним, відкритим) сімейним неблагополуччям.

Відмінною рисою цього типу сім'ї є те, що форми сімейного неблагополуччя мають яскраво виражений характер, що виявляється одночасно в декількох сферах життєдіяльності сім'ї (наприклад, на соціальному та матеріальному рівні). У такій сім'ї дитина відчуває фізичну та емоційну відторгнутість з боку батьків (недостатня турбота про нього, неправильний догляд і харчування). Внаслідок цих неблагополучних сімейних факторів у нього з'являється відчуття неадекватності, сором за себе і батьків перед оточуючими, страх і біль за своє сьогодення і майбутнє. Серед зовні неблагополучних сімей найбільш поширеною є:

1. Сім'ї з алкогольною залежністю

2. Конфліктна сім'я

3. Неповна сім'я

4. Аморальна сім'я.

5. Асоціальна сім'я.

2. Сім'ї з внутрішнім (схованим) сімейним неблагополуччям.

Набагато важче розгледіти сім'ї, де «під дзеркальною поверхнею життя іноді вирують пристрасті, чоловік і дружина просто ненавидять один одного» (Г.Г.Хоместаускас). У цьому плані цікава класифікація сімейних союзів, запропонована В.В. Юстицкіс, який виділяє сім'ї:

1. «Недовірлива сім'я»

2. «Легковажна сім'я»

3. «Хитра сім'я»

4. Сім'ї, орієнтовані на успіх дитини

5. Сім'ї відомих людей

6. Сім'ї заможних людей

3. Прикордонні сім'ї

Дану типологію неблагополучних сімей можна доповнити сім'ями прикордонного характеру, тому що перехід її з категорії благополучній у свій антипод відбувається непомітно, а різка зміна психологічного клімату виявляється тільки тоді, коли відносини в родині виявляються зовсім розкладеними і емоційна роз'єднаність подружжя часто призводить до розлучення.

1. Сім'ї з недієздатними членами

2. Сім'ї з дітьми - інвалідами та хронічно хворими дітьми

3. Сім'ї з порушенням структури сімейних ролей

В даній роботі також розглянуті гендерні особливості особистісного розвитку підлітків із неблагополучних сімей. Велике значення у формуванні гендерних особливостей підлітка відіграють сімейні ролі, які в свою чергу досліджували Г. Ф. Дейнега, К. Киркпатрик, А. Б. Добрович, Т. С. Яценко та інші. Вчені прийшли до висновку, що порушення основних сімейних ролей призводить до погіршення гендерного розвитку дітей, шляхом наслідування «неправильних» моделей поведінки.

Висновки. Особистісний розвиток особистості підлітка із неблагополучних сімей протікає значно складніше ніж у дітей з благополучних сімей. Усі компоненти образу «Я» зазнають суттєвих змін і часто дуже важко піддаються корекційному впливові.

Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. Ця істина підтверджується процесом розвитку цивілізації, завдяки якому вона набула функції, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвиток та широку життєдіяльність. Деформація функції сім'ї, яка послідовно здійснювалась в останнє десятиліття внаслідок змін в суспільстві, призвела до порушення зв'язків між ними. Особливо це позначилось на виховній функції сім'ї, проявляючись у відчуженні батьків і дітей.

Система особистісних цінностей дитини підліткового віку формується під впливом багатьох факторів, визначним серед яких є сімейне середовище. Оскільки саме у підлітків відбувається процес соціалізації, формування світогляду, який згодом впливає на поведінку.

Література:

1. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
2. Гребенников И.В. "Основы семейной жизни", М., 1991.
3. Діти «групи ризику»: психологічні, соціальні та правові аспекти. – К.: Київська міська державна адміністрація, 2001.- 192 с.
4. Дж. Райкус, Р. Хьюз. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска: практическое пособие: в 4 т. III- М: Эксмо, 2009. – 288 с.
5. Ильин Е.П.. Пол и гендер. С-Пб.: Питер, 2010. – 200 с.
6. Орбан – Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Навч. пос. – К: Академвидав, 2005. – 448с.
7. Психология подростка: Учебник / Под ред. А. А. Реана. - СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. - 480 с.
8. Семиченко В. А. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : Навч. посібник. - К.: Веселка, 1998. - 210 с.
9. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Навчальний посібник 2-ге вид. – К: Каравела, 2009. – 400 с.
10. Трубавіна І.М. Консультування сім'ї. Науково-методичні матеріали. Частина 1. – К.: ДЦССМ, 2003. – 88 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО Я-ОБРАЗУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

На даний момент існує безліч поглядів на структуру та сутність професійної Я-концепції, але все ще остаточно не визначено механізми та особливості розвитку цього психологічного явища, також не визначено критерії його розвитку, що призводить до низької ефективності більшості програм, спрямованих на розвиток професійної Я-концепції майбутніх психологів.

Ця проблема залишається актуальною, хоча й існує багато наукових поглядів та теоретичних досліджень цієї сфери, таких як: наукові концепції становлення й розвитку особистості (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, В. Г. Асєєв, О. О. Бодальов, С. Д. Максименко, Л. Е. Орбан-Лембрик, А. В. Петровський, Ю.М. Швалб, Т. С. Яценко та інші); загальнотеоретичні та методологічні дослідження самосвідомості в контексті проблеми розвитку особистості (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, В. В. Столін, П.Р. Чамата, І. І. Чеснокова та інші); дослідження проблеми психологічної підготовки майбутніх фахівців у роботах зарубіжних учених (Р. Дафт, М. Мескон, А. Файоль, Ф. Хедоурі та інші) та вітчизняних дослідників (Г. М. Андрєєва, О. І. Бондарчук, О. А. Журавльов, Н. І. Литвинова, Л. М. Карамушка, Л. А. Колесніченко, Н. Л. Коломінський, П. В. Лушин, Н. А. Побірченко, О. П. Сергеєнкова, М. І. Томчук, Ф. І. Хміль та інші).

Мета написання статті: ознайомлення та теоретичний аналіз психологічних особливостей професійного Я-образу майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. У психології прийнято вживати термін "Я - концепція", під яким розуміється продукт самосвідомості, сукупність усіх уявлень індивіда про себе, важливий чинник детермінації поведінки людини, таке особистісне утворення, яке багато в чому визначає напрям діяльності людини, поведінку в ситуації вибору, контакти з людьми.

В "Я-концепції" виділяється описова складова, певна когнітивна підструктура, яку називають образом Я, та емоційно-ціннісне відношення людини до себе, яке називають ставленням до себе. Виділення цих аспектів "Я-концепції" пов'язане з тим, що знання про себе, природно, небайдужі людині. Те, що в них розкривається, стає об'єктом її емоцій, оцінок, предметом її більш або менш стійкого ставлення до себе. Поведінкові реакції, що породжуються образом Я і ставленням до себе, складають поведінковий аспект "Я-концепції" [6].

Дослідженнями встановлено, що професійної Я-концепції - це складний та тривалий процес. На рівні Я-ідеального відбувається становлення ідеального

образу "Я - професіонал". Важливим процесом тут є інтеграція знань про моделі професіонального психолога у єдину (причому можуть використовуватися або існуючі теоретичні моделі, або це може бути об'єднання особистісних рис відомих особистості професіоналів, або ця модель може відповідати особистості значущого професіонала тощо), емоційне сприйняття цього образу та виникнення мотивації, установки досягнення цього образу, тобто спрямованості на професійну самореалізацію.

Відповідно, на рівні Я-реального відбувається: рефлексія професійних умінь, якостей та на цій основі формується реальний образ "Я - професіонал"; оцінка цього образу з точки зору відповідності його ідеальному образу "Я - професіонал" та професійне самовдосконалення.

В літературі зазначається, що здебільшого Я-концепцію визначають як динамічну систему уявлень особистості про саму себе та емоційно-ціннісне ставлення до них. Крім того, відбувається ототожнення Я-концепції та самосвідомості особистості, оскільки, з одного боку, когнітивний та емоційно-ціннісний компоненти, наявність яких у свідомості визнає більшість науковців, входять до складу Я-концепції, а з іншого боку, Я-концепція сама є складовою самосвідомості [4, 5].

В роботах К. Абульханової-Славської підкреслюється, що Я-концепція є складовою самосвідомості як динамічної системи уявлень особистості про саму себе та емоційно-ціннісне ставлення до них [1].

Структуру Я-концепції становлять образи Я у часовому вимірі (Л. Анциферова), а саме: ціннісний компонент, відображений у "Я- ідеальному"; мотиваційно-смісловий — у "Я- реальному"; часова перспектива — у "Я- минулому", "Я- теперішньому" і "Я- майбутньому" (самооцінка, самоставлення) [2].

Професійна Я-концепція психолога за Михайличенко є сукупністю його уявлень про себе як суб'єкта професійної діяльності. Найсуттєвішими у цій системі уявлень є уявлення про психолога взагалі, який має відповідати певним професійним вимогам ("Я- професійне- нормативне"), уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності у реальному часі ("Я- професійне- дієве") та уявлення про себе такого, який є у теперішньому часі, як особистість, яка має певні індивідуально-психологічні особливості, здібності, якості ("Я- реальне- особистісне").

"Я- професійне- нормативне" містить уявлення психолога про те, яким він має бути, що він повинен уміти робити, як повинен себе вести у професійному співтоваристві, щоб ефективно реалізуватися у професії. Усі ці уявлення фіксуються у вигляді певних норм, які можуть бути трьох видів: норми-стандарти, у яких зазначається рівень вимог до суб'єкта професійної діяльності, що зафіксовано у нормативних документах; норми-ідеали, які формують нормотворчу

мету, це — професійні цінності професійної діяльності, що становлять її основу; норми індивідуального прогресу як показника швидкості розвитку професійної самосвідомості. Таким чином, у “Я-професійно-нормативному” психолога як складової професійної Я-концепції відображено ідеальну модель професійної діяльності у вищій школі та ідеальну модель психолога. Цей компонент професійної Я-концепції фахівця формується у результаті професійного навчання шляхом отримання відповідних професійних знань і спостереження за представниками професійної спільноти.

“Я-професійне-нормативне” є системоутворюючим компонентом професійної Я-концепції психолога, бо від його повноти та цілісності залежать решта професійних образів Я. Так, на основі критеріїв, які фактично відображені у “Я-професійному-нормативному”, формується образ “Я-професійне-дієве”, у якому представлені уявлення психолога про себе як суб’єкта професійної діяльності у процесі її реалізації.

В образі “Я-реальне-особистісне” фіксується уявлення психолога про те, яким він є зараз, оцінка рівня відповідності “Я-реального-особистісного” “Я-професійному-нормативному” та як йому необхідно змінитися відповідно до “Я-професійного-нормативного” і конкретних умов виконання професійної діяльності у конкретних умовах.

Усі зазначені вище складові взаємопов’язані між собою та становлять цілісну структуру професійної Я-концепції психолога. Однак, ця структура не є статичною, вона динамічна та набуває постійних змін під впливом іншої складової професійної самосвідомості психолога — його професійної самоорганізації [7].

Встановлено, що критеріями розвинутої професійної Я-концепції психолога є: усвідомлення змісту та особливостей професійної Я-концепції психолога; вміння аналізувати власну професійну Я-концепцію: моделювати образ “Я-професійне-нормативне”, визначати структуру образу “Я-професійне-дієве” (мету, завдання, умови, засоби власної діяльності), вміння визначати особливості образу “Я-реальне-особистісне” (властивості, мотивацію, цінності); позитивна Я-концепція [1, 2, 5].

Кейгер зазначав, що успішно сформований професійний образ "Я" – показник вищого ступеня соціальної зрілості людини. Складність цього процесу полягає у тому, що суб’єкт повинен чітко поставити перед собою цілі, визначити шляхи їх досягнення, у нього повинні з’явитись енергія та сили для подолання перешкод на шляху до здійснення своєї мети. Значну роль у цьому процесі відіграє професійний образ "Я" – уявлення особистості про себе як професіонала та суб’єктивна оцінка власного наближення до майстерності [6].

З. Становських проводив дослідження динаміки уявлень про себе та образу «Я-професіонал» у процесі професійного становлення психологів. У результаті він з’ясував, що образ професіонала з часом навчання у вищому навчальному закладі

стає менш ідеалізованим, більш диференційованим та структурованим. Згідно з його гіпотезою, кожний процес професійного навчання повинен містити можливість актуалізації кризи ідентичності [9].

Слід зазначити, що визначаючи взаємообумовленість системи підготовки психолога та розвиток його особистості, застосування недостатньо ефективних методів підготовки, не тільки негативно впливає на формування та функціонування його "Я-концепції", але й знижує ефективність засвоєння студентами-психологами всього комплексу навчально-практичної підготовки в системі вищої школи. Вищі навчальні заклади недостатньо приділяють уваги формуванню професійного образу "Я" студентів, про це свідчить: відсутність моніторингу поточного стану професійного образу "Я" та недостатня розробленість засобів його корекції; нечітко визначені компоненти професійного образу "Я", недостатньо вивчені можливості підвищення рівня професійної ефективності в результаті активного формування професійного образу "Я"; не розроблено програм з формування особистісних конструктів та складових професійного образу "Я" майбутніх психологів [2].

Важливо також додати, що позитивна Я-концепція психолога (за О. Гурою) має характеризуватися такими ознаками:

1) висока когнітивна складність і диференційованість, зумовлені незалежністю суджень, критичністю та гнучкістю мислення; пізнавальна відкритість, готовність прийняти нові знання та досвід; професійно-рольова ідентичність; внутрішня цілісність і узгодженість між модальностями Я-образу, гармонійність усіх його елементів;

2) відносна стійкість, стабільність уявлень про себе як психолога; аутосимпатія, прийняття себе як особистості та фахівця; адекватний рівень самоповаги; адекватна (здебільшого висока) самооцінка Я; емоційна стійкість, низький рівень особистісної тривожності; толерантність; гуманістична спрямованість;

3) домінування позитивних внутрішніх мотивів професійної діяльності, професійного самовдосконалення; здатність до вольової дії щодо подолання вад власного Я; домінування інтернальних тенденцій локус-контролю [5].

Для вирішення проблеми формування професійного образу "Я" необхідне поглиблене вивчення і визначення системи психологічних компонентів, структури особистісних детермінант і умов, особливостей динаміки їх виникнення і розвитку, і, на цій основі, забезпечення технологічних і методичних можливостей успішного формування цілісної, взаємоузгодженої, психологічно і практично доцільної моделі особистості майбутнього психолога.

На даний час зростає увага до механізмів та чинників самоідентифікації в ході професійного становлення, тому що саме ідентифікаційні процеси забезпечують механізми соціалізації, спонукають людину до активного самостійного пошуку

власної позиції, посилюють суб'єктивний компонент у формуванні “Я-концепції” [1, 9].

Указують науковці і та те, що професія психолога вимагає перш за все певної особистісної роботи: відпрацювання власних емоційних і змістових проблем, оволодіння певною культурою самоаналізу та особистісної рефлексії, усвідомлення у більш повному обсязі своїх власних особистісних, моральних, культурних, когнітивних і глибинних цінностей, без співставлення з якими практика психологічної допомоги не може бути професійною. Професіоналізм психолога потребує формування власної позитивної “Я-концепції”, інакше актуальний матеріал взаємодії з клієнтом може бути сприйнятий спотворено на емоційному та когнітивному рівнях. Дійсно, важко і навіть неможливо уявити собі професійного психолога-практика незрілим, нездатним інтегрувати в собі різноманітні цінності світу, обтяженим власними особистісними чи екзистенційними конфліктами, або таким, що нав'язує свою концепцію світу клієнтові [3].

А. Реан дає таке визначення: професійна «Я-концепція» — це уявлення особистості про себе як професіонала. У зв'язку з цим можемо виділити такі етапи формування професійного «Я-образу» у майбутніх психологів:

1. Формування у майбутніх психологів ідеальної моделі «Я-професіонал».
2. Актуалізація особистісної рефлексії на порівняння реального та ідеального образів «Я-професіонал».
3. Стимуляція особистісного зростання майбутніх психологів для досягнення ідеального образу «Я-професіонал».

Ключовим шляхом розвитку професійного образу "Я" є детальне ознайомлення і глибоке усвідомлення студентами сутності критеріїв, факторів і передумов ефективності їх роботи. В ході цілеспрямованої роботи майбутнього психолога над собою, в результаті оцінки своїх якостей, можливостей, через усвідомлення ставлення особистості до свого власного "Я" як до професіонала, в студента формується внутрішня модель професійності, пов'язана з ціннісними та соціальними орієнтаціями. Зі зростанням рівня компетентності змінюються критерії оцінювання особистістю себе як професіонала і поступово змінюється професійний образ "Я".

Ідеальний образ "Я - професіонал" включає в себе уявлення про те, яким повинен бути справжній психолог. Ці уявлення складаються в особистості на етапі входження у професію в процесі ідентифікації зі значущим іншим - професіоналом (роль якого можуть виконувати батьки, викладач, тренер та ін.). Я - реальне включає в себе уявлення про те, які якості, необхідні для досягнення ідеального образу "Я - психолог", наявні, а які ще недостатньо розвинені. Та, нарешті, дзеркальний образ "Я - професіонал" включає в себе уявлення психолога про оцінку його особистості іншими професіоналами [8].

Професійна психологічна освіта, що існує нині, містить два компоненти: теоретичний та практичний. Теоретична підготовка у процесі навчання передбачає оволодіння професійно-необхідними знаннями. Виділено три рівні системи професійних знань: загальнопсихологічні, спеціально-психологічні та знання зі спеціалізації. Кожен із рівнів передбачає набуття певної суми теоретичних знань і формування практичних навичок, і має відрізнятися від інших специфічним способом організації та подання знань. Як відомо, формування змісту освіти відбувається під впливом великої кількості факторів. При цьому найбільш помітний вплив спричиняють три фактори. Два з них — досить традиційні, а третій, скоріше за все, — надбання останніх. Першим фактором, який впливає на систему професійної підготовки психолога й окремі її складові, є так званий соціальний запит на професіонала. Другий — це наявні методологічні теоретичні та методичні здобутки, перш за все, психології. Третім фактором слід вважати запит конкретної особистості до системи освіти в цілому й системи професійної освіти зокрема. Слід зазначити, що відокремлення «зони впливу» кожного з перерахованих факторів на систему професійної підготовки психологів — досить складне завдання [3, 4, 8].

Висновок

У статті розкрито поняття та сутність професійної Я-концепції психолога, виділено етапи формування професійного «Я-образу» у майбутніх психологів.

Представлено структуру та становлення професійної Я-концепції, як складний та тривалий процес, характеризуються різні уявлення про ідеальний «Я-образ», а також виділено ознаки позитивної Я-концепції.

Вивчення професійного образу "Я", його складових і методів розвитку вважається ще й досі не вивченим остаточно, тому й викликає значний науковий і практичний інтерес, створює перспективи істотного вдосконалення навчання та подальшої ефективної роботи психологів внаслідок активного формування професійного образу "Я" у процесі їхньої фахової підготовки.

Таким чином, формування професійного образу "Я" студентів - майбутніх психологів в процесі навчання має бути динамічним цілеспрямованим процесом, починаючи з моменту вступу до вищого навчального закладу. Тому відповідно до психолого-педагогічної програми кожен етап формування має здійснюватися спеціальними педагогічними засобами та психологічним впливом для розширення системи професійних конструктів з якостями усвідомленості, прагматичності, автоматичності і спрямованості на професійну майстерність.

Література:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / Абульханова-Славская К.А. — М. : Мысль, 1991. — 299 с.
2. Анцыферова Л.И. Развитие личности специалиста как субъекта своей профессиональной жизни / Л.И. Анцыферова // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. — М. : Институт психологии АН СССР, 1991.

- 3.Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: [учебное пособие для вузов] / В.А.Бодров. – М.: "Сфера", 2001. – 511 с.
- 4.Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И.Божович: [под ред. Д.И.Фельдштейна]. – М.: Издательство "Институт практической психологии", 1997. – 352 с.
- 5.Гура О.І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія / Гура О.І. — Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2006. - 332 с.
- 6.Кайгер В. Адаптивні механізми самосвідомості і самоідентифікації / В. Кайгер // Соціальна психологія. — 2005. — № 6.
- 7.Михайличенко В. Самосознание как методологическая основа саморазвития личности студента / В. Михайличенко, А. Осетрова // Новый коллегіум. — 2005. — № 1/2.
- 8.Реан А. А. Психология изучения личности: Учеб. пособие. — СПб., Изд-во Михайлова В. А., 1999. — 288 с.
- 9.Становських З. Л. Рефлексивні компоненти професійного самовизначення старшокласників / З.Л.Становських Автореф. дис... канд. психол. наук. – 2005. - 22 с.

В. С. Закарчевна
(науковий керівник – Т. В. Бушуєва)

СИНДРОМ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД ПРОФЕСІЙНОГО ДЕФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛІСТА

Останнім часом опублікована велика кількість робіт, присвячених синдрому професійного вигорання. Дану проблему досліджують вчені різних галузей науки, а саме – психології, медицини, педагогіки, соціології ті інше. Проблема вивчали різні зарубіжні науковці: К. Маслач, С. Джексон, С. Браун, Д. Дірендонк, В. Шауфелі, Х.Сіксма, Пайнс, Аронсон. Також вітчизняні вчені досліджували проблему професійного вигорання – С. Максименко, Л. Карамушка, В. Бойко, Д. Трунов та інші.

Й хоч за останні роки опублікована велика кількість наукових робіт, проблема професійного деформування залишається актуальною та недостатньо вивченою.

Метою даної публікації є висвітлення проблематики професійного вигорання, а також емоційного вигорання в рамках першого. Також розглянуто основні підходи до вивчення феномену емоційного вигорання.

Виклад основного матеріалу. *Синдром емоційного вигорання* («емоційне згорання») - специфічний вид професійної деформації осіб, змушених під час виконання своїх обов'язків тісно спілкуватися з людьми. Термін «burnout» («емоційне вигорання») був запропонований американським психіатром Фрейденбергом в 1974 р. Іноді його перекладають російською мовою як: «емоційне згорання» або «професійне вигорання».

Синдром емоційного вигорання проявляється в: а) почутті байдужості, емоційного виснаження, знемоги (людина не може віддаватися роботі так, як це

було колись), б) дегуманізації (розвиток негативного ставлення до своїх колег і клієнтам), в) негативному самосприйнятті в професійному плані - брак почуття професійної майстерності.

Виділяють три основні фактори, які відіграють істотну роль у синдромі емоційного вигорання - особистісний, рольовий і організаційний. *Особистісний фактор*. Проведені дослідження показали, що такі змінні, як вік, сімейний стан, стаж даної роботи, ніяк не впливають на емоційне вигорання. Але у жінок більшою мірою розвивається емоційне виснаження, ніж у чоловіків, у них відсутній зв'язок мотивації (задоволеність оплатою праці) і розвитку синдрому при наявності зв'язку зі значимістю роботи як мотивом діяльності, задоволеністю професійним ростом. Ті, що відчувають нестачу автономності («надконтрольованою особистості») більш схильні до «вигорання». Психолог Фрейденберг описує «згорають» як співчуваючі, гуманні, м'які, ті, що захоплюються, ідеалісти, що орієнтовані на людей, так і - одночасно - нестійкі, інтровертовані, одержимі нав'язливими ідеями (фанатичні), «запальних» і легко солідаризуючихся. Махер (Махер Є.) поповнює цей список «авторитаризмом» (авторитарним стилем керівництва) і низьким рівнем емпатії. В. Бойко вказує наступні особистісні фактори, що сприяють розвитку синдрому емоційного вигорання: схильність до емоційної холодності, схильність до інтенсивного переживання негативних обставин професійної діяльності, слабка мотивація емоційної віддачі в професійній діяльності. *Рольовий фактор*. Встановлено зв'язок між рольовою конфліктністю, рольовою невизначеністю і емоційним вигоранням. Робота в ситуації розподіленої відповідальності обмежує розвиток синдрому емоційного згорання, а при нечіткої або нерівномірно розподіленої відповідальності за свої професійні дії цей фактор різко зростає навіть при істотно низькому робочого навантаженні. Сприяють розвитку емоційного вигорання ті професійні ситуації, при яких спільні зусилля не узгоджені, немає інтеграції дій, є конкуренція, в той час як успішний результат залежить від злагоджених дій. *Організаційний фактор*. Розвиток синдрому емоційного вигорання пов'язано з наявністю напруженої психоемоційної діяльності: інтенсивне спілкування, підкріплення його емоціями, інтенсивне сприйняття, переробка та інтерпретація отримуваної інформації і прийняття рішень. Інший фактор розвитку емоційного вигорання - дестабілізуюча організація діяльності та неблагополучна психологічна атмосфера. Це нечітка організація і планування праці, недостатність необхідних засобів, наявність бюрократичних моментів, багатогодинна робота, що має важковимірюваний зміст, наявність конфліктів як в системі «керівник - підлеглий», так і між колегами. Виділяють ще один чинник, що обумовлює синдром емоційного вигорання - наявність психологічно важкого контингенту, з яким доводиться мати справу професіоналові у сфері спілкування (важкі хворі, конфліктні покупці, «важкі» підлітки і т.д.)

Моделі емоційного вигорання. В даний час існує декілька моделей емоційного вигорання, що описують даний феномен. **Однофакторна модель емоційного вигорання** (Пайнс, Аронсон). Згідно їй, вигорання - це стан фізичного, емоційного і когнітивного виснаження, викликаного тривалим перебуванням в емоційно перевантажених ситуаціях. Виснаження є головною причиною (фактором), а інші прояви дисгармонії переживань і поведінки вважають наслідком. Відповідно до цієї моделі ризик емоційного вигорання загрожує не тільки представникам соціальних професій. **Двофакторна модель** (Д. Дірендонк, В. Шауфелі, Х.Сіксма). Синдром емоційного вигорання зводиться до двомірної конструкції, що складається з емоційного виснаження і деперсоналізації. Перший компонент, який отримав назву «афективного», відноситься до сфери скарг на своє здоров'я, фізичне самопочуття, нервові напруження, емоційне виснаження. Другий - деперсоналізація - проявляється у зміні відносин або до пацієнтів, або до себе. Він отримав назву «інсталяційного». **Трьохфакторна модель** (К. Маслач і С. Джексон). Синдром психологічного вигорання являє собою тривимірний конструкт, що включає в себе емоційне виснаження, деперсоналізацію і редукцію особистих досягнень. Емоційне виснаження розглядається як основна складова емоційного вигорання і проявляється у зниженому емоційному фоні, байдужості або емоційному перенасичення. Друга складова (деперсоналізація) позначається в деформації відносин з іншими людьми. В одних випадках це може бути підвищення залежності від оточуючих. В інших - посилення негативізму, цинічність установок і почуттів по відношенню до реципієнтів: пацієнтів, клієнтів і т. п. Третя складова емоційного вигорання - редукція особистісних досягнень - може виявлятися або в тенденції негативно оцінювати себе, занижувати свої професійні досягнення та успіхи, негативізм по відношенню до службових переваг і можливостей або применшення власної гідності, обмеженні своїх можливостей, обов'язків по відношенню до інших. **Чотирьохфакторна модель** (Firth , Mims, Iwanicki, Schwab). У чотирьохфакторній моделі вигорання один з його елементів (емоційне виснаження, деперсоналізація або редуковані персональні досягнення) поділяється на два окремих фактора. Наприклад, деперсоналізація, пов'язана з роботою і з реципієнтами відповідно і т.д. Процесуальні моделі емоційного вигорання розглядають вигорання як динамічний процес, що розвивається в часі і має певні фази або стадії . Процесуальні моделі розглядають динаміку розвитку вигорання як процес зростання емоційного виснаження, внаслідок якого виникають негативні установки по відношенню до суб'єктів професійної діяльності. Підданий вигоранню фахівець намагається створити емоційну дистанцію у відносинах з ними як спосіб подолати виснаження. Паралельно розвивається негативна установка по відношенню до власних професійних досягнень (редукція професійних досягнень). Емоційне вигорання як динамічний процес, що

розвивається в часі, характеризується наростаючою ступенем вираженості його проявів. Наприклад, динамічна модель Б. Перлман і Е. А. Хартман описує розвиток процесу емоційного вигорання як прояв трьох основних класів реакції на організаційні стреси. Це :

- фізіологічні реакції, які проявляються у фізичних симптомах (фізичне виснаження);
- афективно-когнітивні реакції (емоційне і мотиваційне виснаження, деморалізація / деперсоналізація);
- поведінкові реакції, що виражаються в симптоматичних типах долаючої поведінки (дезадаптація, дистанціювання від професійних обов'язків, знижена робоча мотивація і продуктивність).

Стадії емоційного вигорання. Розвиток Синдрому емоційного вигорання проходить ряд стадій. В даний час існує декілька теорій, що виділяють стадії емоційного вигорання. Дж. Грінберг пропонує розглядати емоційне вигорання як п'ятиступінчастий прогресуючий процес.

1. Перша стадія емоційного вигорання («медовий місяць»). Працівник зазвичай задоволений роботою і завданнями, ставиться до них з ентузіазмом. Однак у міру продовження робочих стресів професійна діяльність починає приносити все менше задоволення і працівник стає менш енергійним.

2. Друга стадія («брак палива»). З'являються втома, апатія, можуть виникнути проблеми зі сном. За відсутності додаткової мотивації і стимулювання у працівника втрачається інтерес до своєї праці або зникають привабливість роботи в даній організації і продуктивність його діяльності. Можливі порушення трудової дисципліни і відстороненість (дистанціювання) від професійних обов'язків. У разі високої мотивації працівник може продовжувати горіти, підживлюючи внутрішніми ресурсами, але на шкоду своєму здоров'ю.

3. Третя стадія (хронічні симптоми). Надмірна робота без відпочинку, особливо «трудоголіків», призводить до таких фізичних явищ, як виснаження і схильність до захворювань, а також до психологічних переживань - хронічної дратівливості, загостреної злоби або почуттю пригніченості, «загнанності в кут». Постійне переживання браку часу (синдром менеджера).

4. Четверта стадія (криза). Як правило, розвиваються хронічні захворювання, в результаті чого людина частково або повністю втрачає працездатність. Посилюються переживання незадоволеності власною ефективністю і якістю життя.

5. П'ята стадія емоційного вигорання («пробивання стіни»). Фізичні та психологічні проблеми переходять у гостру форму і можуть спровокувати розвиток небезпечних захворювань, що загрожують життю людини. У працівника з'являється стільки проблем, що його кар'єра знаходиться під загрозою.

Динамічна модель Б. Перлман і Е. А. Хартман представляє чотири стадії емоційного вигорання.

1. Перша стадія - напруженість, пов'язана з додатковими зусиллями з адаптації до ситуаційних робочих вимог. Таку напруженість викликають два найбільш вірогідних типи ситуацій. Перша: навички та вміння працівника недостатні, щоб відповідати статусно-рольових і професійним вимогам. Друга: робота може не відповідати його очікуванням, потребам або цінностям. Ті й інші ситуації створюють протиріччя між суб'єктом і робочим оточенням, що запускає процес емоційного вигорання.

2. Друга стадія супроводжується сильними відчуттями і переживаннями стресу. Багато стресогенних ситуацій можуть не викликати відповідних переживань, оскільки відбувається конструктивне оцінювання своїх можливостей і усвідомлюваних вимог робочої ситуації. Рух від першої стадії емоційного вигорання до другої залежить від ресурсів особистості і від статусно-рольових та організаційних змінних.

3. Третя стадія супроводжується реакціями основних трьох класів (фізіологічні, афективно-когнітивні, поведінкові) в індивідуальних варіаціях.

4. Четверта стадія являє собою емоційне вигорання як багатогранне переживання хронічного психологічного стресу. Будучи негативним наслідком психологічного стресу, переживання вигорання проявляється як фізичне, емоційне виснаження, як переживання суб'єктивного неблагополуччя - певного фізичного чи психологічного дискомфорту. Четверта стадія образно порівнянна з «загасанням горіння» за відсутності необхідного палива.

Як зазначалося раніше розвиток синдрому емоційного вигорання проходить ряд стадій. Спочатку виникають значні енергетичні витрати - наслідок екстремально високої позитивної установки на виконання професійної діяльності. У міру розвитку синдрому з'являється почуття втоми, яке поступово змінюється розчаруванням, зниженням інтересу до своєї роботи. Слід, однак, відзначити, що розвиток емоційного вигорання індивідуально і визначається відмінностями в емоційно-мотиваційній сфері, а також умовами, в яких протікає професійна діяльність людини. М. Буріш (Burisch, 1994) виділяє наступні стадії або фази.

1. Попереджуюча фаза

а) Надмірна участь:

- надмірна активність;
- відмова від потреб, не пов'язаних з роботою, витіснення зі свідомості переживань невдач і розчарувань;
- обмеження соціальних контактів.

б) Виснаження:

- відчуття втоми;
- безмоння;

- загроза нещасних випадків.

2. Зниження рівня власної участі

а) По відношенню до співробітників, пацієнтів:

- втрата позитивного сприйняття колег;
- перехід від допомоги до нагляду і контролю;
- приписування вини за власні невдачі іншим людям;
- домінування стереотипів у поведінці по відношенню до співробітників, пацієнтам - прояв негуманного підходу до людей.

б) По відношенню до решти оточуючих:

- відсутність емпатії;
- байдужість;
- цинічні оцінки.

в) По відношенню до професійної діяльності:

- небажання виконувати свої обов'язки;
- штучне продовження перерв у роботі, запізнення, відхід з роботи завчасно;
- акцент на матеріальний аспект при одночасній незадоволеності роботою.

г) Зростання вимог:

- втрата життєвого ідеалу, концентрація на власних потребах;
- почуття переживання того, що інші люди використовують тебе;
- заздрість.

3. Емоційні реакції

а) Депресія:

- постійне почуття провини, зниження самооцінки;
- безпідставні страхи, лабільність настрою, апатії.

б) Агресія:

- захисні установки, звинувачення інших, ігнорування своєї участі в невдачах;
- відсутність толерантності і здатності до компромісу;
- підозрілість, конфлікти з оточенням.

4. Фаза деструктивної поведінки

а) Сфера інтелекту:

• зниження концентрації уваги, відсутність здатності виконати складні завдання;

- ригідність мислення, відсутність уяви.

б) Мотиваційна сфера:

- відсутність власної ініціативи;
- зниження ефективності діяльності;
- виконання завдань строго за інструкцією,

в) Емоційно-соціальна сфера:

- байдужість, уникнення неформальних контактів;

- відсутність участі в житті інших людей або надмірна прихильність до конкретної особи;

- уникнення тем, пов'язаних з роботою;
- самодостатність, самотність, відмова від хобі, нудьга.

5. Психосоматичні реакції і зниження імунітету;

- нездатність до релаксації у вільний час;
- безсоння, сексуальні розлади;
- підвищення тиску, тахікардія, головні болі;
- болі в хребті, розлади травлення;
- залежність від нікотину, кофеїну, алкоголю.

6. Розчарування і негативна життєва установка;

- почуття безпорадності і безглуздості життя;
- екзистенціальний відчай.

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок про те, що «професійне вигорання» - це сукупність негативних переживань, пов'язаних з роботою, колективом і всією організацією в цілому. Один з видів Професійної деформації особистості. Нерідко проявляється у фахівців, вимушених під час виконання своїх обов'язків тісно спілкуватися з людьми. Ознаки професійного вигорання: 1) почуття байдужості, емоційного виснаження, знемоги (людина не може віддаватися роботі так, як це було колись), 2) дегуманізація (розвиток негативного ставлення до своїх колег і клієнтам), 3) негативний професійне самосприйняття - відчуття власної некомпетентності, нестачі професійної майстерності.

Література:

1. «Емоційне вигорання». Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. Орел В.Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования // Психологический журнал. - 2001. - Т.22, №1. - С. 90-102.
3. Ронгинская Т.И. Синдром выгорания в социальных профессиях. // Психологический журнал. – 2002, том23, №3. – С. 85-95.
4. Синдром “професійного вигорання” та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядипломної освіти / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, Т.В. Зайчикової. – 2-е вид., перероб. та доповн. – К.: Міленіум, 2006. – 368 с.
6. Скугаревская М.М. Синдром эмоционального выгорания // Медицинские новости. — 2002. — №7. — С. 3-9.
7. Crane M. Why burn-out doctors get suet more often.// Medical Economics. - 1988. - vol. 75(10). - P.210-212.
8. Felton J. S. Burnout as a clinical entity – its importance in health care workers. // Occupational medicine.-1998. – vol. 48. - P.237- 250.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ШЛЮБУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

За останні десятиріччя проблема готовності до шлюбу молодих людей набула особливої актуальності як в нашій країні, так і за кордоном. Цікавим є розгляд даного питання з точки зору визначення тих чинників, що впливають на стан готовності до майбутнього сімейного життя. Оскільки питання є складним та багатограним, то різними аспектами його дослідження займаються представники різних наук: філософії, соціології, психології.

Розглядаючи публікацій з проблеми «психологічної готовності» в сучасній літературі, можна говорити про те, що її розробкою займалися дослідники спортивної (П. А. Рудік, А. Ц. Пуні, В. А. Плахтієнко та ін.), вікової та педагогічної (Є. А. Савченко, С. В. Ковальов, Є. Є. Кравцова, В. І. Щербін та ін.), соціальної (Л. Я. Гозман, О. О. Кронік, А. Фернхем, П. Хейвен та ін.) та інших галузей психології.

Особливостям ціннісних орієнтацій молоді присвячені дослідження В. Т. Лістовського, Д. О. Леонтєва, С. А. Потапової, В. А. Попова, А. А. Козлової, І. А. Райгородської, Н. І. Стрелянової, Є. А. Подольської та ін.

Проблема психологічної готовності молоді до шлюбно-сімейних стосунків, її сутність та зміст знайшли своє відображення в роботах П. К. Анохіна, В. М. Бизової, Ф. П. Генова, О. Б. Кізь, І. С. Кона, Ф. Я. Кочкарової, Г. А. Кошонько, Л. С. Нерсеяна, П. А. Решетова, О. Я. Чебикіна та ін.

Метою даної статті є дослідження ціннісних орієнтацій як чинника готовності до шлюбу сучасної молоді. **Завдання дослідження:** здійснити теоретичний та емпіричний аналіз проблеми впливу ціннісних орієнтацій молоді на готовність до шлюбно-сімейних стосунків.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій молоді як чинника готовності до шлюбно-сімейних стосунків.

Юнацький вік – це період життєвого і професійного самовизначення. Він характеризується активним становленням особистості, виникненням і розвитком значущих психологічних новотворів, задіяних у всіх проявах когнітивного й емоційного відношення до світу. У юнаків і дівчат підвищується адекватність оцінки реальної дійсності й оточуючих людей, прогнозування власної соціальної активності при плануванні майбутнього щодо процесів самореалізації; розширюються уявлення про світ і про себе.

Загалом розвиток психологічної готовності молодих людей до створення сім'ї має бути психологічно обґрунтованим процесом, у ході якого слід мобілізувати їх

особистісні ресурси як суб'єктів адекватного вибору шлюбного партнера та створення стабільної сім'ї. Розуміння молодими людьми своїх обов'язків і прав та обов'язків і прав партнера стосовно них самих є дуже важливим для стійкості шлюбу.

Вивчення практики сімейного життя свідчить, що психологічна готовність молоді до створення сім'ї суттєво залежить від низки чинників як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Для того, щоб вплив цих чинників мав позитивний характер, необхідно їх виявляти та всебічно вивчати. Адже недостатній рівень психологічної готовності молоді до створення сім'ї є причиною прийняття ними помилкових рішень і створення нестабільних шлюбів. Це у свою чергу, негативно позначається на їх душевному благополуччі, поведінці, власних дітях. Чинниками, які спонукають молодих людей до створення шлюбу, є місце і ситуація їх знайомства, соціально-психологічні характеристики молодих осіб, що вступають у шлюб, тривалість періоду залицянь, ситуація оформлення шлюбу, вік майбутньої пари, сімейний досвід батьків і їх ставлення до шлюбу.

Передумовами виникнення психологічної готовності до шлюбу має бути розуміння молодою людиною суті сімейно-шлюбної взаємодії та умов сімейного благополуччя, усвідомлення своєї відповідальності за створення сім'ї та за виконання своїх обов'язків, бажання бути з коханою людиною та турбуватися про неї, знання стратегій поведінки та способів дій у процесі сімейно-шлюбної взаємодії.

На думку Е. Г. Ейдемільера, для успішних шлюбно-сімейних відносин необхідна наявність таких ознак: повага один до одного, терпимість, чесність, схожість інтересів і цінностей [3, 32].

Згідно з поглядами І. В. Дубровіної, підготовка молоді до створення сім'ї полягає, насамперед, у підвищенні її морального рівня. У зв'язку з цим, цілком закономірним виглядає орієнтація у формуванні особистості сім'янина на саму суть морального виховання підростаючої людини – на почуття її любові до оточуючих [2, 41]. Не випадково ще А. С. Макаренко писав про те, що якщо людина не навчилась ще з дитинства любити батьків, братів, сестер, якщо в її характері вихована егоїстична спрямованість, дуже важко розраховувати, що вона здатна глибоко полюбити свого обранця.

Для більш повного визначення психологічної готовності до шлюбу слід звернути увагу на її структурні компоненти. Психологічна готовність молодої людини до сімейного життя – це єдність багатьох компонентів, формування і розвиток яких забезпечує успішне виконання шлюбно-сімейних функцій.

С. О. Анісютіна у дисертаційній роботі пропонує таку структуру готовності до сімейного життя: когнітивна готовність – знання правових основ сімейних стосунків; соціальних і моральних норм взаємовідносин статей; мотиваційна готовність – бажання мати сім'ю та дітей, готовність брати на себе

відповідальність за себе і членів своєї сім'ї; емоційна готовність - емоційно-позитивний досвід міжособистісної взаємодії, відчуття підготовленості до вирішення основних життєвих завдань; комунікативна готовність – вміння продуктивно спілкуватися, конструктивно розв'язувати проблеми, що виникають при взаємодії, емпатійність і толерантність; діяльнісна готовність – сформовані навички асертивної поведінки, продуктивні копінг-стратегії, ефективна поведінка в конфлікті [1, 85].

Досить вагомим та невід'ємним чинником психологічної готовності молоді до шлюбу виступають її ціннісні орієнтації. Адже майбутнє сімейне життя та спрямованість на нього багато в чому залежить від тих цінностей, які молода людина ставить для себе на перше місце.

Відповідно до мети дослідження, яка полягала у виявленні особливостей впливу ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат на їх готовність до шлюбно-сімейних стосунків, були використані наступні методи дослідження: бесіда, анкетування, методика „Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості (С. С. Бубнова)" та спеціально розроблена тест-карту (авт. І. Ф. Юнда) для визначення готовності молодих людей до шлюбу.

Після проведення методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» (С. С. Бубнова), було визначено, що на першому місці серед цінностей молоді знаходиться здоров'я (26%); на другому місці – любов (22%); на третьому - високий рівень матеріального забезпечення (16%). Кількісні результати дослідження представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Структура ціннісних орієнтацій молоді (за С. С. Бубновою)

Цінності	Абс. к-ть	У %
Приємне проведення часу, відпочинок	6	12
Високий рівень матеріального забезпечення	8	16
Пошук і насолода прекрасним	0	0
Допомога та милість іншим людям	3	6
Любов	13	22
Пізнання нового в світі, природі, людях	1	2
Високий соціальний статус та керівництво людьми	5	10
Визнання і повага людей та вплив на оточуючих	2	4
Соціальна активність для досягнення позитивних змін в соціумі	0	0
Спілкування	1	2
Здоров'я	11	26

За результатами дослідження бачимо, що головною цінністю молоді виступає – здоров'я. Сучасне покоління молодих людей досить високо оцінює значущість власного здоров'я через те, що воно є дуже важливим в наш час. Адже, якщо людина почуває себе повністю здоровою як фізично, так і психічно, то у неї переважають позитивні емоції та почуття: радості, щастя, любові, легкості в певних діях і вчинках і т.д. На другому місці знаходиться – любов, так як кожен хоче почувати себе потрібним і коханим та мати близьку людину, з якою можна поділитися певними переживаннями, емоціями. На третьому місці знаходиться високий рівень матеріального забезпечення, оскільки зараз гроші відіграють суттєву роль у житті кожної людини. Особливо актуальною є проблема матеріальної забезпеченості для молоді, адже, щоб створити сім'ю потрібні гроші для подальшого існування (тобто для задоволення своїх потреб, хоча б таких як їжа, одяг та житло).

На наступному етапі дослідження було проведено анкетування з метою визначення того, як молодь розуміє характеристики сучасної сім'ї. Кількісні результати дослідження представлені у таблиці 2.

Таблиця 2.

Характеристики сучасної сім'ї за оцінками досліджуваних

Твердження, які найбільш підходять для сучасної сім'ї	%
Сім'я – добровільний союз чоловіка і жінки	10
Сім'я – місце, де я відчуваю себе потрібним і значущим	2
Сім'я – міцний зв'язок між поколіннями	0
Сім'я – надійна опора людини в житті	16
Сім'я – союз двох людей, незалежних один від одного, кожен з яких має власні погляди та інтереси	0
Сім'я – це матеріальна залежність одного від іншого	0
Сім'я – союз, заснований на любові і духовній близькості двох людей	46
Сім'я – єдине місце, де я відчуваю себе надійно і комфортно	24
Основним призначенням сім'ї є народження і виховання дітей	2

Аналіз отриманих відповідей показав, що найбільше респондентів (46%) визначають сім'ю як «союз, заснований на любові і духовній близькості двох людей». Позитивним є і той факт, що значний відсоток досліджуваних (24%) розглядають сім'ю як єдине місце, де людина відчуває себе надійно і комфортно; що це надійна опора людини в житті (16%). Разом з тим, насторожує той факт, що дуже незначний відсоток досліджуваних (2%) відчуває себе потрібним і значущим у сім'ї та не вважає сновним призначенням сім'ї народження і виховання дітей. Після проведення опитування, щодо того, якій формі сімейного життя молоді люди віддають перевагу, були отримані наступні результати: більша частина

опитаних (38%.) віддає перевагу офіційно зареєстрованому шлюбу. Зниження напруженості в суспільстві по відношенню до цивільного шлюбу призводить до того, що молоді люди прагнуть більш обдуманно підходити до сімейного життя і допускають можливість побачити себе і свого партнера в новій соціальній ролі – чоловіка і дружини, тому 30% хотіли б пожити деякий час в не зареєстрованому шлюбі, але в подальшому все ж націлені його зареєструвати. Для більш повного розуміння готовності до шлюбно-сімейних стосунків молодих людей ми використали спеціально розроблену Тест-карту оцінки готовності до сімейного життя (І.Ф. Юнда). Результати даного дослідження представлені наступними показниками: 46% опитаних мають задовільний рівень готовності до шлюбу; 26% – достатній рівень і 28% мають недостатній рівень готовності до шлюбу.

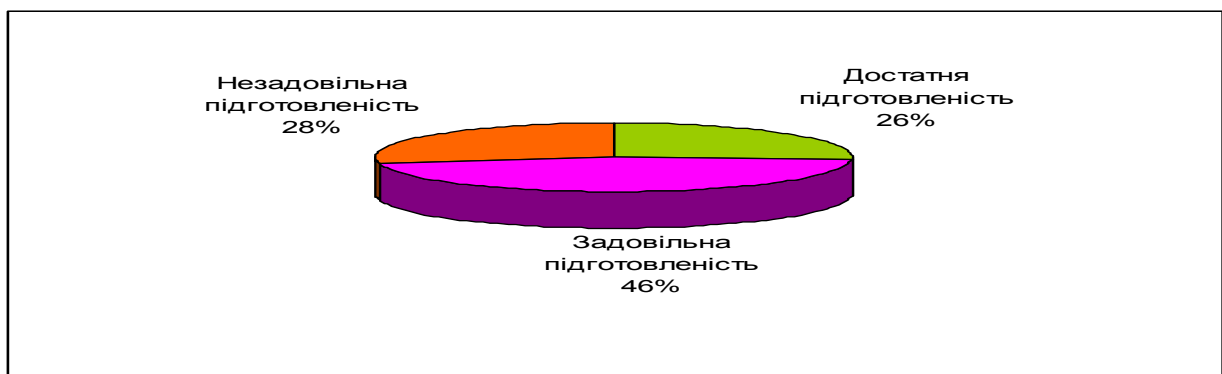

Рис. 1. Рівні готовності досліджуваних до шлюбно-сімейних стосунків.

Висновок. Узагальнюючи отримані результати дослідження можна констатувати, що переважна більшість досліджуваних є психологічно готовими до створення сім'ї. Однак, значна їх частина спочатку прагне спробувати пожити в так званому «громадянському», тобто офіційно незареєстрованому шлюбі. Причиною цього є як бажання краще зрозуміти майбутнього чоловіка, дружину та уникнути подальших розлучень, так і страх та неготовність відразу брати на себе «дорослі» зобов'язання, що викликається, передусім, матеріальною та соціальною необлаштованістю молоді. На це вказують як результати методики на визначення базових цінностей сучасної молоді (здоров'я, любов та високий рівень матеріального забезпечення), так і зміст бесіди, яку ми проводили з досліджуваними.

Література:

1. Анисютина С. А. Педагогическое сопровождение формирования готовности подростков к семейной жизни: дис. кан. пед. наук: 13.00.01 – заг. педагогіка й історія педагогіки / С. А. Анисютина. – Ярославль, 2011. – 169 с.
2. Дубровина И. В. О некоторых психологических аспектах подготовки молодежи к семейной жизни / И. В. Дубровина // Психолого-педагогические проблемы воспитания детей в семье и необходимости подготовки молодежи к семейной жизни. М.: Мысль, 1980. – 138 с.
3. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис; гл. ред. В. Усманов. – Изд. 2-е, расшир., дополн. – СПб. Питер, 1999. – 656 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ПІДЛІТКІВ

Зростання напруженості в сучасному суспільстві обумовлює збільшення різноманітних конфліктів та необхідність їх всебічного вивчення з метою нівелювання негативних наслідків та якнайповнішого використання закладених у них позитивних можливостей для розвитку особистості. Знання чинників, які обумовлюють виникнення міжособистісних конфліктів, дозволяє розробити комплекс методів, спрямованих на їх профілактику та формування навичок успішного вирішення. Така робота дозволяє не лише допомогти особистості одержати знання про ефективні способи розв'язання конфліктів, але і надає їй інформацію про основні психологічні особливості, які зумовлюють виникнення міжособистісних конфліктів, про можливості саморегуляції в складних життєвих ситуаціях, здійснює цілеспрямований вплив на особистість з метою гармонізації її психічного та соціального життя.

Проблема конфліктів завжди приваблювала дослідників і розроблялась представниками різних психологічних напрямів як в зарубіжній, так і у вітчизняній психології. Зокрема, у зарубіжній психології вона представлена роботами представників різних підходів: психоаналітичного (З.Фройд, К.-Г.Юнг та А.Адлер); соціотропного (У.Мак-Дауголл, С.Сігеле); етологічного (К.Лоренц, Н.Тінберген); теорії групової динаміки (К.Левін, Д.Керч); фрустраційно-агресивного (Д.Лолланд, Н.Міллер); соціометричного (Дж. Морено, Г.Гурвіч); інтеракціоністського (Т.Шибутані, Д.Шпігель). Завдяки цим роботам у психологічній науці було започатковано систематичне вивчення конфлікту як самостійного соціально-психологічного феномену. У середині ХХ століття перед дослідниками постала проблема не лише розробки теоретичних підходів до різноманітних конфліктів, а і визначення шляхів та способів їх попередження і подолання. Це зумовило появу таких напрямів дослідження як мотиваційний (М.Дойч, С.Шикман), теорії організаційних систем (Р.Блейк, К.Томас) та теорії і практики переговорного процесу (Р.Фішер, Д.Прюїтт).

В Україні проблему конфліктів успішно розробляють А.І.Бузнік, А.М.Гірник, Н.М.Дорошенко, О.В.Кришевич, В.Г.Аськова, Г.В.Ложкін, В.М.Кушнірюк, М.І.Пірен, Н.І.Пов'якель, В.М.Радчук, О.Л.Світличний.

Незважаючи на те, що у підлітковому періоді формуються основні комунікативні уміння, у юнацькому віці перед особистістю постають нові завдання, які й обумовлюють необхідність удосконалення вже сформованих умінь. Нова соціальна ситуація розвитку особистості у ранньому юнацькому віці

обумовлює зміни у індивідуальних особливостях особистості, внаслідок чого відбувається загострення міжособистісних стосунків. І хоча школа та інші навчальні заклади намагаються дати юнакам та дівчатам знання, необхідні для подальшого життя та здобуття професії, юнаки часто залишаються наодинці з проблемами, які виникають у них при взаємодії з батьками, вчителями та однолітками.

Метою статті є психологічний аналіз соціально-психологічних чинників виникнення міжособистісних конфліктів у пізньому юнацькому віці.

Завданням нашого дослідження є психологічний аналіз взаємозв'язку між індивідуально-психологічними особливостями юнаків та дівчат та психологічними чинниками виникнення міжособистісних конфліктів у підлітковому віці. Такими чинниками виступають, насамперед, індивідуальний стиль спілкування особистості, рівень розвитку її комунікативних умінь, стиль поведінки в конфліктній ситуаціях, гнучкість та толерантність особистості, властиві їй форми агресивних реакцій та ін.

Для підліткового віку характерне: розуміння конфлікту переважно як негативного явища; достатньо адекватне усвідомлення міри власної схильності до конфліктності та її спрямованості на певні об'єкти; приписування ініціативи міжособистісних конфліктів іншим людям; протиріччя між частотою проявів конфліктності та неадекватно високою самооцінкою розвитку особистісних якостей та наявності знань для попередження конфліктів; бажання розширити свої знання і набути умінь і навичок щодо попередження конфліктів.

Виникнення міжособистісних конфліктів у підлітковому віці значною мірою зумовлюється особливостями індивідуального стилю спілкування кожної із взаємодіючих сторін. Висока конфліктність спостерігається у юнаків із вираженим прагненням до домінування та схильністю до авторитарного чи прямолінійно-агресивного стилю.

При розв'язанні конфліктних ситуацій юнаками найчастіше обирається стиль компромісу, який не призводить до конструктивного вирішення конфлікту і зумовлює його повторення.

Міжособистісні конфлікти у підлітковому віці зумовлюються багатьма індивідуально-психологічними чинниками. Зазначені чинники конфліктної взаємодії пов'язані в юнацькому віці із актуальним емоційним станом кожного, ставленням до партнера та із рівнем конфліктності особистості і партнерів по спілкуванню.

Проблема дослідження міжособистісних відносин має тривалу історію, впродовж якої накопичено значний обсяг теоретичних та емпіричних знань про закономірності виникнення, протікання та розв'язання міжособистісних конфліктів. Міжособистісні конфлікти, які виникають на різних етапах онтогенезу, зумовлюються різними індивідуальними, психологічними та соціальними

чинниками. У підлітковому віці вони характеризуються взаємодією психологічних чинників, провідним серед яких є особливості конфліктності особистості.

Індивідуальний стиль спілкування особистості як психологічний чинник виникнення міжособистісних конфліктів проявляється в стилі спілкування, переживанні прагнення до домінування чи доброзичливості, рівні розвитку комунікативних та організаторських умінь, стратегії психологічного захисту у конфліктах.

Сучасним юнакам та дівчатам властива схильність до авторитарного стилю спілкування, прагнення до домінування у міжособистісних стосунках, схильність в конфліктних ситуаціях обирати стиль компромісу дівчатам та стиль суперництва юнакам, недостатній рівень розвитку комунікативних умінь, вибір уникання як стратегії психологічного захисту в конфліктних ситуаціях.

Зниження рівня конфліктності можливе за умови формування конфліктної компетентності, яке вимагає оволодіння системою знань про закономірності сприймання людьми один одного у процесі спілкування, про міжособистісні конфлікти, уміння адекватно виражати власні емоції та почуття, навичками ефективного спілкування, формування гнучкості у взаємодії, здатності до ефективного вирішення міжособистісних конфліктів, розширення самоусвідомлення, що може бути досягнуто за допомогою активних методів навчання.

Література:

1. Андреев В.И. Конфликтология: искусство спора, ведения переговоров, разрешения конфликтов. – Казань: Фирма «СКАМ», 1992 – 138 с.
2. Анцупова А.Я., Шыпилов А.И. Конфликтология: учебник для вузов. – М.: ЮНИТН 1999. – 450с.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2005. – 533с.
4. Орлова Э.А., Филонов Л.Б. Взаимодействие в конфликтной ситуации // Психология конфликта: Хрестоматия / Сост. и общ. ред. Н.В. Гришиной. - СПб.: Питер, 2001. - С.380-403.
5. Первышева Е.В. Межличностный конфликт как фактор социализации старших подростков: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. - М., 1989. - 26 с.

М.В. Козирєва

(наковий керівник – Т. В. Зайчикова)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ОСОБИСТІСНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. ХХІ століття вимагає від людини входження в суспільні та міжособистісні стосунки не лише як людини розумної, мислячої, але і як людини чутливої. Враховуючи загальні тенденції швидкого економічного

розвитку світу, слід зазначити, що проблематика здорових стосунків між людьми, їх адекватного ставлення до оточення стає особливо актуальною. Проблематика здорового сімейного, міжособистісного спілкування може розглядатися через призму понять свободи та відповідальності, які особливо гостро постають у сучасному глобалізованому світі [1; 2].

Операціоналізуючи поняття відповідальності, слід згадати про теорію соціального научіння Дж. Роттера та виділені ним поняття екстернальності та інтернальності, які є полюсами інтегральної характеристики особистості. А отже, локус контролю (з лат. locus – місце, місце розташування і франц. contrôle – перевірка) – особистісна характеристика, що відображає схильність індивіда атрибутувати відповідальність за успіхи і невдачі своєї активності або зовнішнім обставинам, умовам і силам, або самому собі, своїм зусиллям, своїм недолікам, розглядати їх як власні досягнення або результат власних прорахунків, а також просто відсутність відповідних здібностей або недоробок. При цьому така індивідуально-психологічна характеристика є досить стійкою. Прийнято вважати, що саме поняття «локус контролю» введено в соціальну психологію і психологію особистості американським психологом Дж. Роттером [1; 3].

Таким чином, ми бачимо, що поняття особистісної відповідальності є теоретично дотичним до певного спектру локусу контролю.

У процесі розвитку та научіння суспільних норм людина отримує певний досвід, який детермінує вираженість відповідальнісного спектру особистості. Дослідниками В.Б. Батоциреновим, К.Г. Ердинеєвою та А.Н. Ядрищенським було виділено такі *фактори навколишнього середовища*, що є визначальними у формуванні відповідальності особистості [4]:

1. Соціально-сімейні стосунки. Можна передбачити, що, наприклад, за наявності сімейної моделі гіперопіки дитина не зможе навчитися самостійно відповідати за свої вчинки та розвинути самостійність, що призведе до більш вираженої екстернальності. Гіпоопіку можна розглядати як одну з детермінант інтернальності, за наявності інших здорових соціальних зв'язків індивіда.

2. Особливості темпераменту та характеру, які, у свою чергу, визначають особливості поведінки особистості в різних життєвих ситуаціях і або підкріплюють здатність відповідально ставитися до свого життя, або нівелюють її, шляхом формування різноманітних захисних механізмів.

3. Когнітивно-інтелектуальні можливості індивіда, які визначають можливість адекватно оцінювати та реагувати на різноманітні впливи соціального середовища.

4. Особливості емоційно-вольової сфери. В цьому контексті можна говорити про те, що ригідність чи лабільність афекту, міра вираженості певних якісних характеристик емоцій та можливість включати в діяльність вольовий компонент формують різні типи поведінки, в тому числі екстернальність та інтернальність.

5. Попередній життєвий досвід особистості. До певної міри цей фактор є похідним, якісні відмінності якого у кожної особистості зумовлені попередніми факторами. Проте в досить зрілому віці він може суттєво впливати на можливість людини діяти за екстернальним чи інтернальним сценарієм поведінки [3; 5].

Розглядаючи два полярні типи локалізації, слід пам'ятати, що для кожної людини характерний свій рівень суб'єктивного контролю над значущими ситуаціями. Іншими словами, локус контролю є стійкою характеристикою особистості, яка проходить крізь усі сфери життєдіяльності [7].

Разом із тим, у контексті цієї статті екстернальність ми розглядаємо як явище, що пов'язане із низьким рівнем сформованості особистісної відповідальності, адже, приймаючи і усвідомлюючи власну причетність до своїх успіхів та невдач, людина підвищує рівень своєї інтернальності та стає більш вмотивованою вбачати причини своїх успіхів і невдач саме в собі [6].

Таким чином, ступінь інтернальності та відповідальності кожної людини пов'язані з її ставленням до свого розвитку й особистісного зростання.

Мета статті. представити результати дослідження відповідальності з використанням проективної методики «Близнюк здалеку».

Методика та організація дослідження. Екстернальність та інтернальність є досить диференційованими та поліструктурними утвореннями, які формуються в особистості протягом її життя. Підхід до вивчення цих конструктів має свої особливості, а саме: вимагає холістичного підходу до особистості, врахування кожного аспекту її психічного життя. Саме проективний метод може реалізувати зазначений підхід, тому нами буде використано проективну методику [1; 4].

Методика «Близнюк здалеку» призначена для попереднього знайомства з ціннісно-смісловою сферою особистості, виявлення провідних ціннісних орієнтацій у житті людини. Методика добре підходить для складання психологічного портрета досліджуваного.

Дослідження було проведено нами на базі середньої школи серед учнів 10–11 класів в кількості 30 осіб. Вибірка є репрезентативною і містить представників обох статей віком від 16 до 17 років.

Ми пропонували випробуваному уявити існування брата-близнюка, про якого раніше він нічого не знав, та намалювати його. Пропонується відповісти на питання про те, які обставини життя брата-близнюка можуть викликати заздрість, і максимально детально записати ці обставини [1].

Отримавши такий опис разом із малюнком, ми змогли на основі отриманих даних говорити про міру особистісної відповідальності досліджуваного, його ціннісно-сміслову сферу, а також про його особливості самооцінки, що разом дає досить цілісну картину особистості. На основі класичного трактування проекції ми змогли говорити про загальну міру сформованості ціннісно-сміислової сфери підлітка. Досліджуваним також було запропоновано відповісти на питання

опитувальника «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) Дж. Роттера з метою визначення переважаючого в них полюсу локусу контролю [2].

Таким чином, розглянувши малюнки досліджуваних та співвіднівши наше цілісне уявлення про особливості зображення та рівень вираженості інтернального локусу контролю, ми змогли виділити певні симптомокомплекси, наявність та співвідношення яких може свідчити про рівень сформованості відповідальності.

Сутність адаптації цієї методики полягає в тому, що вона стає надійною для вивчення відповідальнісного спектру інтернального локусу контролю. Нами було виділено елементи зображення та опису фігури близнюка, які можуть говорити про наявність або відсутність у конкретного досліджуваного певних компонентів особистісної відповідальності, яка, в свою чергу, є однією з найважливіших складових локусу контролю. Кожному елементові малюнка, який є важливим для визначення цієї характеристики у досліджуваного, було присвоєно бал.

Отже, основними компонентами відповідальності особистості можуть стати наступні аспекти психічного життя:

- цілісність внутрішнього образу «Я»;
- соціальна адекватність супер-его;
- гармонійність образу «Я»;
- холістичність моральних суджень;
- соціальна адаптованість;
- можливість утворення зворотного зв'язку із соціумом.

У кожного з вищезазначених аспектів є реальні прояви на малюнку, які можуть свідчити про наявність, відсутність або вираженість цього аспекту в окремої особистості (табл. 1).

Таблиця 1

Компоненти відповідальності особистості, які є шкалами адаптованої методики «Близнюк здалеку»

Назва аспекту відповідальності	Характерні особливості малюнка	Кількість балів при максимальній вираженості риси на малюнку (у балах)
Цілісність внутрішнього образу «Я»	- симетричність частин тіла	3 б.
	- симетричність обличчя	3 б.
	- пропорційність тіла	3 б.
	- наявність усіх частин тіла	3 б.
Соціальна адекватність супер-его	- відсутність акцентуєваних частин зображення	6 б.
	- наявність усіх частин тіла	6 б.
Гармонійність	- спокійні, не надто емоційні риси	3 б.

образу «Я»	обличчя	
	- зображення частин тіла здоровими та нормально працюючими	3 б.
	- відповідність малюнка реальності	3 б.
	- реалістичний антропоморфізм малюнка	3 б.
Холістичність моральних суджень	- відкритість пози	3 б.
	- широко розплющені очі	3 б.
	- добре промальоване обличчя	3 б.
	- ясний та чіткий погляд на зображенні	3 б.
Соціальна адаптованість	- помірне штрихування малюнка	4 б.
	- відкриті очі	4 б.
	- відкритість пози	4 б.
Можливість утворення зворотного зв'язку із соціумом	Рівень тотожності цілісності малюнка і опису до нього за ознаками відсутності агресивності, негативізму, формальних виразів тощо	12 б.

Названі аспекти складають шкали, кожна з яких має максимальне значення 12 балів. Усього за даними малюнка та опису можна набрати 72 бали, що буде відповідати максимальній вираженості особистісної відповідальності.

Інтерпретуючи результати методики «Близнюк здалеку» за вказаними критеріями, ми зможемо сказати, який саме аспект відповідальності є найменш чи найбільш вираженим у досліджуваного, наскільки він тотожний рівневі його інтернальності (за даними опитувальника РСК) і як це співвідноситься із наявністю чи відсутністю співзалежності чи протизалежності.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналізуючи малюнки респондентів, ми не можемо говорити, що вони повністю цілісні та гармонійні. Перші 15 досліджуваних за даними опитувальника РСК можна охарактеризувати як інтерналів. Дані, які вони набрали за шкалами проективної методики «Близнюк здалеку» можна представити у вигляді *табл. 2*.

Таблиця 2

Зведена матриця результатів 15 досліджуваних за методиками РСК та «Близнюк здалеку»

Шкала проект. методики	ос.1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Шкала 1	6	10	12	12	12	9	9	1 2	1 2	3	3	9	0	12	9

Шкала 2	12	12	12	12	12	5	5	1 2	1 2	6	6	5	6	3	3
Шкала 3	6	12	8	9	12	12	12	9	9	9	9	12	3	3	6
Шкала 4	12	0	8	5	10	9	9	6	8	12	10	9	6	3	6
Шкала 5	12	8	10	12	12	8	8	1 2	9	11	11	8	8	3	6
Шкала 6	12	10	10	12	10	12	11	1 2	1 2	10	12	11	6	12	10
Σ	60	52	60	62	68	55	54	6 7	6 2	51	51	54	29	36	40
РСК	38	32	36	38	42	34	33	4 1	3 8	31	31	33	22	22	24

З метою перевірки надійності та валідності адаптованої нами проєктивної методики сумарну кількість балів за всіма шкалами проєктивної методики прокорельовано із сумою балів опитувальника РСК по кожному досліджуваному. Ми отримали значущу позитивну кореляцію між ними (табл. 3).

Таблиця 3

Кореляційний зв'язок між даними малюнка та РСК

Кореляції та їх рівень значущості		БЛИЗНЮК	РСК
БЛИЗНЮК	Кореляція Пірсона	1	,986**
	Знач.(2-сторон.)		,000
	N	15	15
РСК	Кореляція Пірсона	,986**	1
	Знач.(2-сторон.)	,000	
	N	15	15

**Кореляція значуща на рівні 0,01 (2-сторон.).

Це говорить про те, що адаптована методика «Близнюк здалеку» вимірює саме відповідальнісний спектр інтернальності, дані, які ми отримали надійні та валідні.

Аналізуючи кожну шкалу методики за даними всіх досліджуваних, ми можемо сказати, що шкали №2 та №4 є найменш вираженими, що демонструє цей графік (рис. 1).

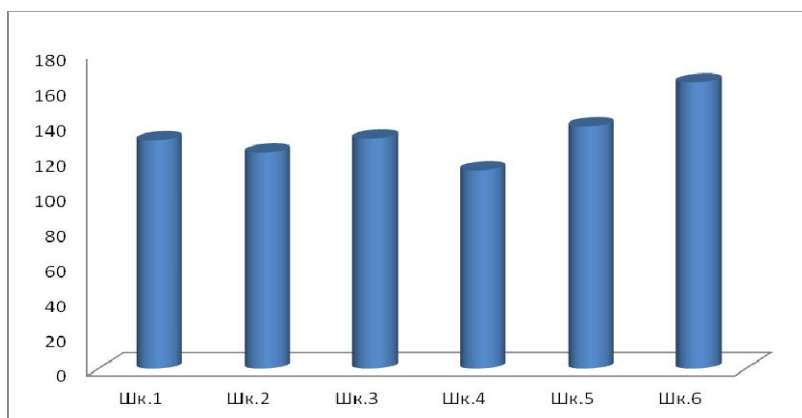

Рис. 1. Графік вираженості аспектів відповідальності за даними проєктивної методики

Графік демонструє кількісну вираженість шести шкал методики «Близнюк здалеку» в цієї групи досліджуваних. Найменш вираженими є такі компоненти відповідальності, як соціальна адекватність супер-его, яка є важливою для самооцінки своїх вчинків та соціальної адаптації особистості. Малу кількість балів досліджувані також набрали за шкалою «Холістичність моральних суджень», під якою мається на увазі цілісність оцінково-етичних форм мислення, що є дуже важливим для формування зворотного зв'язку із соціумом та відповідальності особистості.

Наступних респондентів за даними опитувальника РСК можна охарактеризувати як екстерналів. Ми отримали відмінні від першої групи дані за шкалами проєктивної методики (табл. 4).

Таблиця 4

Зведена матриця результатів інших 15 досліджуваних за методиками РСК та «Близнюк здалеку»

Шкала проєктив. методики	До с.1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Шкала 1	6	0	6	6	3	6	9	9	9	3	12	12	6	12	9
Шкала 2	4	2	0	3	3	4	6	6	6	6	11	12	12	3	2
Шкала 3	3	0	0	0	3	3	0	6	6	6	8	10	8	3	6
Шкала 4	0	2	3	1	3	0	0	9	10	9	8	8	12	3	6
Шкала 5	4	2	3	3	0	4	0	4	4	8	10	9	12	3	6
Шкала 6	3	2	2	2	4	4	13	11	12	5	10	12	12	12	10
Σ	20	8	14	15	16	21	18	45	47	37	59	63	62	36	40
РСК	12	5	7	9	10	13	11	28	29	23	36	39	38	22	24

Аналізуючи малюнки цієї групи досліджуваних за вказаними шкалами, можна сказати, що в цілому вони свідчать про дисгармонійність вираженості вищезазначених компонентів відповідальності у кількісному та якісному співвідношенні.

Для визначення міри надійності та валідності отриманих даних нами було встановлено рівень кореляції шкал адаптованої проєктивної методики із методикою РСК (табл. 5).

Таблиця 5

Кореляційний зв'язок між даними проєктивної методики та РСК у співзалежних екстерналів

Кореляції та їх рівень значущості		БЛИЗНЮК	РСК
БЛИЗНЮКекст	Кореляція Пірсона	1	,990**
	Знач.(2-сторон.)		,000
	N	15	15
РСКекст	Кореляція Пірсона	,990**	1
	Знач.(2-сторон.)	,000	
	N	15	15

**Кореляція значуща на рівні 0,01 (2-сторон.).

Рівень значущості та коефіцієнт кореляції Пірсона свідчать про те, що обидві методики вимірюють загальний рівень вираженості інтернального локусу контролю, а виділені нами шкали дозволяють аналізувати кожен компонент відповідальності окремо.

Нижченаведений графік дозволяє нам оцінити рівень вираженості аспектів відповідальності за кожною шкалою проєктивної методики у респондентів з низьким рівнем інтернальності (рис. 2).

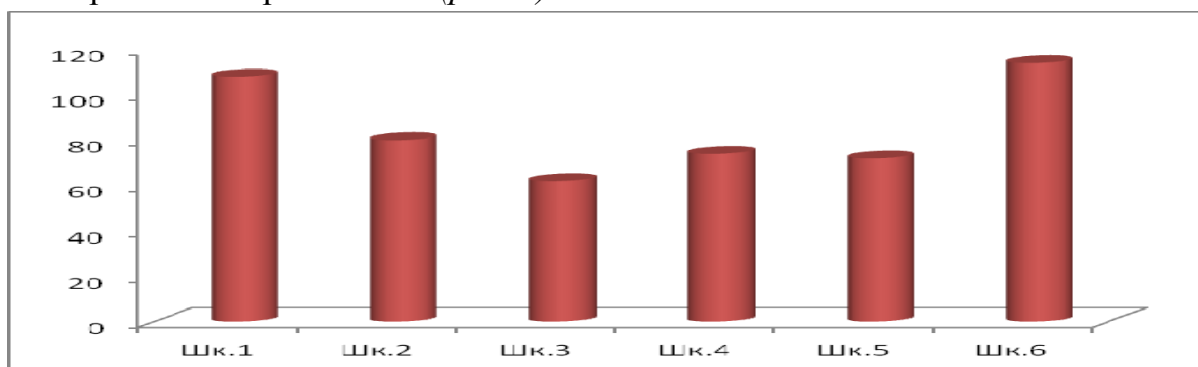

Рис. 2. Графік вираженості аспектів відповідальності за даними проєктивної методики

Нам вдалося наочно продемонструвати взаємозв'язок відповідальності особистості з локусом контролю, чим доведено надійність та валідність адаптованої нами методики.

Ми вийшли на новий рівень інтерпретації проєктивної методики, який не лише дозволив предметно визначити поняття відповідальності у структурі психічного, але й провести математичний аналіз.

Висновки. Отже, в процесі адаптації вищезазначеної методики ми дійшли певних висновків:

1. Локус контролю – це континуум властивостей особистості, інтернальна спрямованість якого включає поняття відповідальності, яка, в свою чергу, залежить від гармонійного розвитку Я-компонентів.

2. Наведений проєктивний метод дозволяє надійно вимірювати компоненти відповідальності особистості.

3. Формування адекватного рівня особистісної відповідальності має прямий кореляційний зв'язок із гармонійністю розвитку образу «Я» в особистості.

4. Поняття відповідальності позитивно корелює з інтернальним спектром локусу контролю, але є більш широким та багатокомпонентним поняттям.

5. Відповідальність як компонент інтернального локусу контролю можна вивчати за допомогою проєктивного методу.

Таким чином, нами було досягнуто мети нашого дослідження, і ми довели, що проєктивний метод є індикативним не лише для дослідження базових утворень психічного, але й може бути застосований для вивчення складно диференційованих патернів особистості та її поведінки, таких як відповідальність.

Адаптована нами методика є надійною при дослідженні відповідальності підлітка і можливою для застосування.

Література:

1. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
2. Бажин Е.Ф. Метод исследования уровня субъективного контроля / Е.Ф. Бажин, Е.А. Гольнкина, А.М. Эткин // Психологический журнал. – Том 5. – 1984. – №3. – С. 152–162.
3. Бандура О. Самоактуалізація як механізм формування інтегрованого стилю життя особистості / О. Бандура, Н. Софій // Науково-методичний збірник / [ред. кол. Н. Софій (кер. авт. колек. і наук. ред.) та ін.]. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
4. Батоцыренов В.Б. Я-концепция и моделирование компетентности / В.Б. Батоцыренов, К.Г. Эрдынеева, А.Н. Ядрищенский // Фундаментальные исследования. – 2007. – №1 – С. 53–55.
5. Горностай П. Психология личности : словарь-справочник / Т. Титаренко, П. Горностай. – К. : Рута, 2001. – 308 с.
6. Емельянова Е.В. Кризис в созависимых отношениях. Принципы и алгоритмы консультирования / Е.В. Емельянова. – СПб. : Речь, 2004. – 368 с.
7. Кляйн М. Развитие в психоанализе / М. Кляйн, С. Айзекс, Дж. Райвери, П. Хайманн. – М. : Академический проект, 2001. – 512 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНІХ КОНФЛІКТІВ ОСОБИСТОСТІ

Швидкі соціальні зміни, що характеризують сучасне життя, змушують молодого спеціаліста постійно переглядати свої життєві позиції і змінювати себе, адаптуючись до нових умов життєдіяльності. Це ж стосується і студентської молоді, яка повинна адаптуватися до умов конкретного вищого навчального закладу, що нерідко супроводжується переживанням внутрішньо-особистісних конфліктів. Дослідження зарубіжних та вітчизняних авторів у цілому значно розширили сучасні уявлення про зазначений феномен. Проте до сьогодні їх не достаньо щоб заповнити прогалини в інтерпретації сутності цього феномену.

Загальновизнано, що внутрішньособистісні конфлікти не виникають без впливу на особистість навколишнього середовища, у тому числі й соціального. Виходячи з природи протиріч, які лежать в основі конфлікту, їх можна розділити на дві групи: такі, що виникають як результат переходу об'єктивних протиріч, зовнішніх стосовно людини, у внутрішній світ (моральні конфлікти, адаптаційні та ін.) та ті, що виникають із протиріч внутрішнього світу особистості (мотиваційні конфлікти, конфлікт неадекватної самооцінки) та відбивають ставлення особистості до навколишнього середовища.

О.О. Донченко і Т.М. Титаренко [3] виділяють три базові рівні розвитку психологічного протиріччя:

- 1) психологічна рівновага внутрішнього світу особистості;
- 2) порушення рівноваги, ускладнення, утруднення основних видів діяльності, проєкція психологічного дискомфорту на роботу, спілкування (внутрішньо-особистісний конфлікт);
- 3) неможливість реалізації планів і програм, "розрив життя", неможливість виконувати свої життєві функції до того часу, поки не розв'яжеться протиріччя (життєва криза).

Розглядаючи проблему джерела конфлікту, необхідно вбачати це джерело в складному, єдиному, взаємозалежному процесі взаємодії особистості й середовища. Тобто стан внутрішньо-особистісного конфлікту виникає при визначеному поєднанні особистісних особливостей індивіда й чинників середовища, стимулів, які впливають на особистість. Подібне сполучення можна тлумачити з погляду висунутого К. Левінім [5] принципу психологічної єдності особистості й навколишнього світу. Для того, щоб виник внутрішньо-особистісний конфлікт, необхідні особистісні й ситуативні умови.

Серед особистісних умов можна вичленити в індивіда такі показники:

- 1) складний внутрішній світ й актуалізація цієї складності;
- 2) складна й розвинена ієрархія потреб і мотивів;
- 3) високий рівень розвитку почуттів і цінностей;
- 4) складно організована й розвинена когнітивна структура, здатність індивіда до самоаналізу й саморефлексії.

Внутрішній конфлікт з'являється тільки тоді, коли зовнішні обставини породжують певні внутрішні умови. Внутрішні умови конфлікту охоплюють протиріччя між різними сторонами особистості: ці сторони повинні бути значущими, мати приблизно рівну значущість для особистості; особистість усвідомлює суб'єктивну нерозв'язаність ситуації. Конфлікт виникає тоді, коли людині здається, що вона неспроможна змінити ситуацію.

Часто суб'єктивна значимість скрутної ситуації сприймається індивідом із погляду тих особистісних цінностей, яким ця ситуація несе загрозу. Ця обставина й робить ситуацію для індивіда конфліктною. Про цю особливість взаємодії індивіда й ситуації Л.І. Анциферова пише так: "Для того, щоб зберегти, захистити, ствердити певну цінність, суб'єкт вдається до різних прийомів зміни ситуації. При цьому, чим помітніше місце в значеннєвій сфері особистості посідає об'єкт, який знаходиться в небезпеці, тим інтенсивніше сприймається особистістю загроза, тим вищий мотиваційний потенціал збігу з труднощами" [1, с. 8]. Якщо обставини життя жадають від індивіда таких дій і умов, які перебувають на межі його адаптивних можливостей або навіть перевершують наявні в нього резерви, настає стан внутрішньо-особистісного конфлікту.

На наш погляд, існує діалектичний взаємозв'язок між ситуацією й особливостями особистості при виникненні внутрішньо-особистісного конфлікту. Цей зв'язок можна виразити таким способом: чим гостріше й раптовіше діють негативні фактори середовища, тим меншу роль відіграють особистісні риси, і навпаки, при зменшенні масивності й гостроти впливу цих факторів індивідуальний склад особистості здобуває велику роль.

У конкретної людини можливість появи внутрішньо-особистісного конфлікту зумовлюється складною взаємодією негативних факторів середовища й особистісних якостей, при цьому, саме ці чинники знаходять індивідуально найслабше в індивіда місце опору їм. Внутрішньо-особистісний конфлікт ми визначаємо як гостре переживання, викликане тривалою боротьбою структур внутрішнього світу індивіда, яка відбиває суперечливі зв'язки із соціальним середовищем і гальмує прийняття рішення.

Аналізуючи концепції вітчизняних і зарубіжних дослідників ми відзначали, що багато хто з них указував на те, що в основі внутрішньо-особистісного конфлікту лежать протиріччя між різними мотивами, цінностями, установками і т.п., актуалізованими одночасно, майже однакової сили, але протилежно напрямленими. Тобто, внутрішньо-особистісний конфлікт можливий тоді, коли під впливом певних

умов відбувається одночасна актуалізація двох протилежних тенденцій особистості. При досягненні певної гостроти внутрішньо-особистісного протиріччя настає внутрішньо-особистісний конфлікт Автор розуміє, його як "... кульмінацію, вищу точку, до якої, однак, внутрішньоособистісне протиріччя необов'язково і не завжди піднімається, бо може бути вирішене на попередніх стадіях" [4, с. 41].

Основну відмінність внутрішньо-особистісного протиріччя від внутрішньо-особистісного конфлікту К.С. Калмикова бачить у тім, що при конфлікті протиріччя між тенденціями суб'єктивно переживаються особистістю як абсолютно несумісні, протилежні, розбіжні на 180°.

На підставі цього, виділяють такі головні структури внутрішнього світу особистості, які вступають у конфлікт [2]:

1. **Мотиви**, які відбивають прагнення особистості різного рівня (потреби, інтереси, бажання, потяги і т.п.). Вони можуть виражаються поняттям "хочу" ("Я хочу").

2. **Цінності**, які втілюють у собі суспільні норми і виступають, завдяки цьому, як еталони належного. Маються на увазі особистісні цінності, тобто прийняті особистістю, а також ті, котрі не приймаються, але з огляду на їх суспільну або іншу значимість вона змушена вибирати їх. Тому вони позначаються словом "треба" або словосполученням "Я мушу".

3. **Самооцінка**, обумовлена самооцінністю, оцінкою особистістю своїх можливостей, властивостей і місця серед інших людей. Як вираження рівня домагання особистості, самооцінка виступає своєрідним побудником її активності, поведінки. Виражається за допомогою слів "можу" або "не можу" та словосполученням "Я є".

Внутрішньо-особистісному конфліктові властиві деякі ознаки, які слід обов'язково враховувати при його виявленні. До цих особливостей належать:

1. *Незвичайність із кута зору структури конфлікту*. Тут немає суб'єктів конфліктної взаємодії в окремих особистостях або груп людей.

2. *Специфічність форм перебігу і прояву*. Такий конфлікт має форму важких переживань. Він супроводжується специфічними станами: страхом, депресією, стресом. Часто внутрішньо-особистісний конфлікт переходить у невроз.

3. *Латентність*. Внутрішньо-особистісний конфлікт не завжди легко встановити.

Поміж важливих питань теорії внутрішньо-особистісних конфліктів центральне місце належить їх типології, що пояснюється потребою контролю та регулювання внутрішніх конфліктів, передбачення їхніх, наслідків.

Проведене нами дослідження різних підходів до розуміння внутрішньо-особистісного конфлікту показало, що більшість теоретичних концепцій передають один або декілька видів внутрішньо-особистісних конфліктів.

Під час вивчення внутрішньо-особистісних конфліктів варто розрізняти їх за: джерелом, змістом, значимістю, типом розв'язання та тривалістю.

На базі ціннісно-мотиваційної сфери особистості, залежно від того, які її сторони вступають у конфлікт, можна виділити шість основних видів внутрішньо-особистісного конфлікту [2].

1. *Мотиваційний конфлікт*: між несвідомими прагненнями, між прагненнями до влади і до безпеки, між двома позитивними тенденціями, або як зіткнення різних мотивів;

2. *Моральний конфлікт*: між бажанням і обов'язком, між моральними принципами й особистими уподобаннями, між прагненням діяти відповідно до бажання й вимогами дорослих або суспільства;

3. *Конфлікт нереалізованого бажання* або комплексу неповноцінності. Це конфлікт між бажаннями й дійсністю, яка блокує їхнє задоволення. Іноді його трактують як конфлікт між "хочу бути таким, як вони" (референтна група) і неможливістю це реалізувати;

4. *Рольовий конфлікт* виражається в переживаннях, пов'язаних із неможливістю одночасно реалізувати кілька ролей (міжрольовий внутрішньоособистісний конфлікт), а також через різне розумінням вимог, висунутих самою особистістю до виконання однієї ролі (внутрішньорольовий конфлікт);

5. *Адаптаційний конфлікт* між вимогами дійсності й професійними, фізичними, психологічними можливостями людини;

6. *Конфлікт неадекватної самооцінки* між домаганнями й оцінкою своїх можливостей.

Отже, специфіка внутрішньо-особистісних конфліктів у студентів обумовлена природою головної суперечності, яка міститься в його підґрунті. А саме, при конфлікті "мотиваційному" — це суперечність між "хочу і хочу"; "рольовому" — "треба і треба"; конфлікті "неадекватної самооцінки" — "можу і можу"; "моральному" конфлікті — "хочу і треба"; конфлікті "нереалізованого бажання" — "хочу і можу"; "адаптаційному" конфлікті — "треба і можу". Смісл протиріччя визначає тип конфлікту. Відтак, це стан особистості, при якому існує яскраво виражене протиріччя між значимими мотивами, цілями, цінностями, обопільна реалізація яких у певний момент неможлива через приблизно однакову силу й значимість. Стан конфлікту виникає при визначеному суб'єктивно значимому сполученні особистісних особливостей індивіда й факторів середовища, які впливають на нього.

Література:

1. Анциферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал. — 1994. — Т15. — № 1. — С. 5—11.

2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Проблема конфликта: аналитический обзор, междисциплинарный библиографический указатель. — М.: ГАВС, 1992. — 230 с.
3. Донченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность. Конфликт. Гармония. —К.: Политиздат Украины, 1989. — 174 с.
4. Калмыкова Е.С. Исследования психотерапии за рубежом некоторые методологические проблемы // Психологический журнал. — 1992. — Т.13. — № 6. — С. 54—64.
5. Lewin K. Resolving social conflicts: selected papers on group dynamics, G.W. Lewin (Ed.). — N.Y.: Harper & Row, 1948. — 258 p.

Д. А. Крат

(науковий керівник – Т. В. Зайчикова)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Проблема прояву агресивної поведінки в підлітковому віці є досить гострою в наш час. Актуальність дослідження обумовлена, перш за все, необхідністю подальшої теоретичної розробки проблеми агресивної поведінки в підлітків. Емоційна сфера у підлітків є досить уразлива. Саме тому дослідження емоційної сфери підлітків під час спілкування з однолітками на сучасному етапі, який характеризується підвищеною емоціогеністю, що обумовлена соціальними перебудовами у сучасному суспільстві, у період соціальних змін, ототожнюється певним чином з агресивністю та є актуальним і значущим. Саме у підлітковому віці закладаються основи наступного емоційного життя у зрілі роки, враховуючи підвищену емоційну чутливість підлітка до впливів сучасного соціуму, при спілкуванні з групою однолітків, виникає необхідність у дослідженні індивідуального середовища дитини. Досить складним є також вирішення проблеми оптимізації взаємин підлітків між собою та гармонізації їх взаємин в цілому, втілення у практику виховання підростаючого покоління принципу особистісно-зорієнтованого підходу. Усе сказане і зумовило написання нами даної статті «Особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці». Сухомлинський наголошував, що підлітковий вік – це друге народження особистості, адже «перший раз народжується жива істота, другий раз – громадянин, активна, мисляча, діюча особистість, яка бачить не тільки оточуючий світ, але й саму себе» [4, 43].

Підлітковий вік – це самий важкий і складний із усіх дитячих віків, що представляє собою період становлення особистості. Цей вік характеризується наявністю найрізноманітніших психологічних проблем і труднощів, що найчастіше є причинами агресивної поведінки підлітків. Це період між дитинством і дорослістю (від 11–12 до 16–18 років), який характеризується якісними змінами, пов'язаними зі статевим дозріванням і входженням у доросле

життя. Це найбільш вразлива і суперечлива пора в житті кожного. Перші пошуки сенсу життя і власної індивідуальності, перші спроби знайти себе й утвердитися в суспільстві дорослих - все це відбувається в період, коли дитинство вже майже закінчилося, а доросле життя ще не почалося. І саме цей момент є чи не найважливішим на шляху розвитку особистості. Це один з найважливіших етапів життя людини. В ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей нестабільний, важкий і виявляється, що він більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля. Підлітковий вік є досить складним періодом в житті кожної людини. Підлітковий період розглядається як такий, під час якого суперечності розвитку набирають особливої гостроти. Це зумовлено специфічними явищами, що свідчать про перехід від дитинства до дорослості, що супроводжується якісною перебудовою усіх сторін розвитку особистості. Зокрема, розвиток особистості починається з усвідомлення дитиною своєї індивідуальності, змінення її ставлення до навколишнього світу, до себе, до інших людей, перебудови потреб та мотивів поведінки. Водночас змінюються вимоги суспільства до підлітка. У зв'язку з цим підлітку необхідно погоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих та вимогами соціальних норм. Необхідність такого погоджування часто пов'язана із значними труднощами, котрі й стають причиною виникнення суперечностей у розвитку підлітка та прояву ним непогодження у формі агресивності. Ці суперечності можуть протікати в гострій формі, зумовлюючи сильні емоційні переживання, порушення у поведінці школярів, у їх взаєминах з дорослими та ровесниками. У психології є чимало робіт, у яких розглядаються ті чи інші аспекти агресивної поведінки підлітка (М.Й. Боришевський, Б. Зазо, М. Мід, Н. М. Толстая, М. Коул, Е. Шпрангер, Ш. Бюллер, Е. Штерн, Е. Еріксон, Ж. Піаже, Ст. Холл, Е. Еріксон, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, Л.І Божович, Д. Хебб, У. Томпсон, Р. Кеттел, Глятцел, Д.С. Озерцовський, С. М. Хорунжий).

Феномен агресії завжди привертав до себе увагу суспільства. Тому й не випадково, що перші спроби проаналізувати це явище, зрозуміти його причини здійснювалися ще в донауковий період – у сфері релігії. Поява на початку ХХ століття двох потужних теоретико-методологічних напрямів – психоаналізу і біхевіоризму – зумовила два основні підходи до проблеми агресії: як до природженої властивості (вчення про „танатос” З. Фрейда) і як реакції на несприятливий зовнішній стимул (концепція „фрустрації – агресії” Д. Долларда і Н. Міллера) [1, 65].

Одна з головних проблем у визначенні агресії в тому, що цей термін має передбачає велику різноманітність дій. Коли люди характеризують когось як агресивного, вони можуть сказати, що він звичайно ображав інших, або що він часто недружній, або ж що він, будучи достатньо сильним, намагається робити все

по-своєму, або, можливо, що він твердо відстоює свої переконання, або, можливо, без страху кидається у вир нерозв'язних проблем.

Таким чином, при вивченні агресивної поведінки людини відразу ж постає серйозна та суперечлива задача: як знайти виразне і придатне визначення основного поняття.

Згідно одному з визначень, запропонованому дослідником А.Басом, агресія – ця будь-яка поведінка, що містить загрозу або завдаючи збитку іншим [5, 27].

Друге запропоноване визначення, декількома відомими дослідникам, містить наступне положення: щоб ті або інші дії були кваліфіковані як агресія, вони повинні включати намір образи, а не просто приводити до таких наслідків.

І, нарешті, третя точка зору, виказана Д.Зільманом, обмежує вживання терміну агресія спробою нанесення іншим тілесних або фізичних пошкоджень [3, 13].

Не дивлячись на значні розбіжності, щодо визначень агресії, багато фахівців в області психологічних наук схиляються до схвалення визначення, близького до другого. В це визначення входить як категорія наміру, так і актуальне спричинення образи або шкоди іншим.

Таким чином, в даний час більшістю приймається наступне визначення: Агресія – це будь-яка форма поведінки, націлена на образу або спричинення шкоди іншій живій істоті [1, 22].

Це визначення припускає, що агресію слід розглядати як модель поведінки, а не як емоцію, мотив або установку. Це важливе твердження породило велику плутанину. Термін агресія часто асоціюється з негативними емоціями, – такими як злість; з мотивами, – такими як прагнення образити або нашкодити; і навіть з негативними установками, – такими як расові або етнічні забобони.

Не дивлячись на те, що всі ці чинники, поза сумнівом, грають важливу роль в поведінці, результатом якої стає спричинення збитку, їх наявність не є необхідною умовою для подібних дій. Злість зовсім не є необхідною умовою нападу на інших; агресія розвертається як в стані щонайповнішої холонокровності, так і надзвичайно емоційного збудження.

Також абсолютно не обов'язково щоб агресори ненавиділи або навіть не симпатизували тим, на кого направлені їх дії. Багато хто заподіює страждання людям, до яких відносяться швидше позитивно, ніж негативно.

Проблема агресивної поведінки особистості вже майже півстоліття є об'єктом досліджень у різних гуманітарних науках (психології, біології, соціології, екології). Зміни в суспільстві, які викликали соціальні конфлікти, зростання насильства, поставили феномен агресії в центр уваги психології.

Те, що проблема агресивної поведінки особистості є однією з актуальних як у психологічній, так і в інших гуманітарних (соціологія, кримінологія) і природничих науках (медицина, біологія, фізіологія тощо), обумовило появу низки

методологічних проблем. Основною з них є наявність різних визначень, теорій, моделей.

Актуальність цього феномена в наш час обумовлюється наступними факторами. По-перше, сама по собі агресія у підлітковому віці вже є серйозною психолого-педагогічною проблемою, адже призводить до «екстремальних» явищ (кримінальна поведінка тощо). По-друге, різні форми третирування людини можуть призводити до цілої низки небезпечних наслідків, починаючи з академічної неуспішності й закінчуючи появою психологічних розладів. По-третє, явище агресії, яке було раніше проблемою переважно західних суспільств, в останні роки поширилось, на жаль, і в нашій країні. Одним із варіантів порушення розвитку дитини є її агресивна поведінка. Агресивна поведінка характеризується демонстрацією переваги в силі або застосуванням сили до іншої людини з метою заподіяння шкоди.

Дослідники розділяють комплекс демографічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних факторів, які прямо чи опосередковано впливають на появу та особливості проявів агресії. Слід зазначити, що переважна більшість цих факторів збігається з уже відомими факторами агресивної поведінки (насильство в сім'ї, вплив асоціальних субкультур однолітків, характерологічні особливості тощо).

Одним із основних чинників набуття особистістю підвищеної агресивності вважаються недоліки сімейного виховання, спостереження за моделями агресивної поведінки інших у реальному житті, на кіно- і телеекранах чи комп'ютерних іграх. Істотна роль у зародженні і формуванні готовності людини до агресії, а також у її реалізації відводиться і ситуативним чинникам, таким як вплив кліматичних умов, температури навколишнього середовища, підвищений шум, велике скупчення людей, неприємний запах та тіснота у приміщенні, дискомфорт, зазіхання на особистий простір, вороже соціальне середовище, біль, виникнення стресової ситуації, очікування помсти за власні агресивні дії, вживання алкоголю, сексуальне збудження.

Як особистісні фактори, які зумовлюють підвищення рівня агресивності, розглядають: підвищену ворожість та подразливість, підвищений рівень тривожності та депресії, підвищену емоційну реактивність, негативну афективність, перевищену самооцінку, певні особливості мотиваційної сфери, низький рівень розвитку інтелекту, антисоціальну спрямованість особистості, заздрісність, схильність приписувати оточуючим агресивні наміри тощо.

Серед чинників, які перешкоджають прояву агресивності, називають: можливість покарання за агресію, любов, дружні стосунки, а також такі особистісні якості як поміркованість, толерантність, завбачливість, безконфліктність, високий самоконтроль.

Агресія призводить до збільшення форм девіантної поведінки серед молоді (вандалізм, крадіжки, вживання алкоголю, наркотиків); погіршенню соціально-психологічного клімату в закладах освіти. Оскільки агресивна ситуація за своїми характеристиками є різновидом інтенсивної тривалої стресової ситуації, то вона має серйозні психологічні наслідки. Як жертви, так і самі агресори схильні до нервово-психічних розладів (різні розлади поведінки, депресії), що може призвести до скоєння кримінальних злочинів.

Причини прояву агресії в підлітків можуть бути різними. Виникненню агресивних якостей сприяють деякі соматичні захворювання або захворювання головного мозку. Слід зазначити, що передусім велике значення має виховання в родині, причому від перших днів життя дитини. Соціолог М. Мід довела, що в тих випадках, коли дитину різко віднімали від грудей і спілкування з матір'ю ставало мінімальним, у дитини формувалися такі якості, як тривожність, підозрілість, жорстокість, агресивність. І навпаки, якщо спілкування з дитиною в родині відбувалося м'яко, дитину оточували турбота та увага батьків, ці негативні якості не розвивалися.

На становлення агресивної поведінки значний вплив має характер покарань, які зазвичай застосовують батьки у відповідь на прояви гніву своєї дитини. У таких ситуаціях можна використовувати два полярних методи впливу: або поблажливість, або суворість. Як це не парадоксально, агресивні діти однаково часто вростають як у занадто м'яких батьків, так і в надмірно суворих.

Дослідження підтвердили, що батьки, які різко придушують агресивність у своїх дітей, всупереч своїм очікуванням, не усувають цієї якості, а навпаки, прищеплюють її, розвиваючи у своєму сині або дочці надмірну агресивність, яка виявлятиметься навіть у зрілі роки. Якщо ж батьки не звертають жодної уваги на агресивні реакції своєї дитини, то вона вже незабаром починає вважати, що така поведінка є дозволеною і прийнятною, і поодинокі вибухи гніву непомітно переростають звичку діяти агресивно. Тільки батьки, які вміють знаходити розумний компроміс, золоту середину, можуть навчити своїх дітей упоратися з агресією.

Основну роль у формуванні особистості підлітка та його якостей відіграє родина. Але, за дослідженнями психологів, в підлітковому віці в основному різко погіршуються відносини з батьками. Підлітки стають занадто агресивними та запальними. Занадто жорстке поводження батьків до підлітка призводить часом до втечі з дому або самогубства. Для нього своє особисте життя важливіше, ніж батьки. Тому батькам не подобається, як діти відмовляються виконувати їхні прохання. Підліток починає критикувати свою зовнішність («Чому я такий товстий (худий)?»; «Чому в мене такі коротке (довге) волосся?»). І стає занадто вразливим. Самооцінка починає розхитуватися. Підліток відчуває себе комфортно лише в колі своїх друзів і на самоті. Початок підліткового періоду пов'язаний з

фізіологічними змінами. І це неминуче позначається на поведінці і взаємодії з оточуючими. Вступають у справу фізіологічні і гормональні процеси, пов'язані з інтенсивним дозріванням організму. Але проблеми фізіології загострюються кризами з попередніх стадій розвитку підлітка. Такі прояви, як відділення себе від батьків і їх опіки, ініціатива, хвороблива реакція на критику, - це потреба самому розпоряджатись власним життям. З'являється конфлікт, що заснований на попередній кризі розвитку 7 років (компетентність або неуспішність). Якщо в період початкової школи у дитини сформувалася така якість, як компетентність, їй легше адаптуватися в нових умовах, тому що у такого підлітка вже досить стійкі інтереси і прагнення. Якщо ж із цього віку дитина винесла "неуспішність", виникне конфлікт, пов'язаний з адаптацією до нового стану. Плюс вся ситуація відбувається на тлі того, наскільки батьки і найближче оточення підлітка готове сприйняти і зрозуміти його проблеми.

Внутрішній конфлікт проявляється у підлітка впаданням в крайнощі. То він міркує і поводить себе як зовсім дорослий, то, раптом, без всякої видимої причини перетворюється на інфантильну, примхливу дитину. То він готовий приймати рішення і відповідальність з дуже серйозних питань (вимагає, щоб йому дозволили це робити), то виявляється абсолютно безвідповідальним у простих, давно обговорених речах (випрати шкарпетки і винести сміття). Раптом починають змінюватись звички, поведінка стає абсолютно іншою, манера розмовляти, міміка, жести - все міняється. З'являються нові інтереси, яким підліток віддається цілком, але незабаром так само швидко кидає їх і захоплюється чимось новим - як правило, під впливом однолітків.

Відносини з батьками несуть у собі ще один конфлікт. Коли дитина перебуває на ранній стадії розвитку, вона переживає найперший свій конфлікт, у якому заставляється довіра або недовіра до світу. Дитина, що звикла довіряти батькам, дружелюбна і товариська з іншими дорослими, з ним можна домовитись. І якщо батьки не роблять на нього зайвого тиску, зберігають дружні стосунки, конфлікт, як правило, згладжений, не заподіює підліткові зайвих переживань, не викликає бажання робити все навпаки. А от якщо в дитинстві дитина відчувала біль, відчуження, формується конфлікт або базова недовіра до світу. Така дитина, як правило, замкнута, нетовариська, мало кому довіряє, невпевнена в собі. Коли підходить пора підліткового віку, часто конфліктує, буває агресивною і дратівливою. Домовитися з ним буває дуже складно, тому що мало хто з дорослих має доступ до душі такого підлітка.

Прагнення бути незалежним проявляється, у першу чергу, у запереченні традицій, норм поведінки, способів подавати себе, манери вдягатися, прийнятих у суспільстві. Хоча, десь у глибині душі підліток відчуває потребу в авторитеті. Це протиріччя нерідко викликає особливо хворобливу реакцію у дорослих і служить додатковим каталізатором конфліктів. Поведінка підлітка, що зовні виглядає, як

виклик, насправді є замаскованим бажанням приймати рішення і діяти самостійно. Якщо батьки неправильно зрозуміють зухвалу поведінку підлітка, у родині може початися справжня боротьба за владу. На певні дії підлітка потрібна абсолютно адекватна реакція батьків. Інакше далі ланцюгова реакція: бунт підлітка, порочне коло. Ситуація погіршується тим, що обидві сторони шукають і знаходять підкріплення бездоганності власної позиції. Батьки впевнені, що піклуються про здоров'я, безпеку і благополуччя своєї дитини. Підліток переконаний, що не збирався робити нічого поганого, але його не чують, не розуміють і не бажають з ним рахуватись.

Але й батьки, що будували відносини з дітьми й один з одним на основі любові та порозуміння і творчо вирішували завдання, буває почувають себе збентеженими, зіштовхнувшись з загостренням начебто благополучно вирішених конфліктів. Насправді, все те, чого батьки досягли раніше, всі ті якості особистості, які придбав підліток, нікуди не зникли. Не зникла і любов сина або дочки до батьків, потреба в батьківській участі й підтримці, що в цей період ще потрібніша і важливіша, ніж раніше. Не можна залишати поза увагою і ситуативні фактори, які теж певною мірою виливають на виникнення агресії. Серед яких:

- «Оцінка іншими людьми». Було встановлено, що присутність інших людей вже сама по собі може або посилювати, або гальмувати агресію.

- «Навмисність агресії». Існує точка зору, що для початку агресії нерідко буває достатньо знати, що інша людина має ворожі наміри, хоча безпосередньо акту агресії не було.

- «Сприйняття агресії». Поширення відео- і телепрограм із сюжетами насильства роблять людину більш агресивною і жорстокою.

- «Бажання помсти». Як уже зазначалося, часто агресія може виникнути як відповідна реакція на поведінку оточуючих, тобто як акт помсти за щось.

Таким чином, підлітковий вік – це період конфліктності, яка найчастіше проявляється у формі агресивної поведінки. Існує дуже багато різних причин виникнення агресії в підлітковому віці – починаючи від самих ранніх етапів життя особистості (відлучення від грудей) завершуючи фізіологічними та психічними змінами. Становлення агресивної поведінки у підлітків - складний процес, в якому беруть участь багато чинників. Агресивна поведінка визначається впливом сім'ї, однолітків, а також масової інформації. Діти навчаються агресивної поведінки, як за допомогою прямих підкріплень, так і шляхом спостереження агресивних дій, намагаючись припинити негативні стосунки між своїми дітьми, батьки можуть ненавмисно заохочувати те саме поведінка, від якого хочуть позбутися. Батьки, які застосовують крайні суворі покарання і не контролюючи заняття дітей, можуть виявити, що їх діти агресивні і неслухняні.

Аналізуючи літературу, ми дійшли висновків, що найбільш ефективними способами зниження рівня прояву агресивності в підлітковому віці є:

- терпляче і уважно вислуховувати підлітка: якщо він здатний розповідати про свої проблеми, пояснити, що ще є надія і він зможе боротись;

- уникати і запобігати покарань, не заохочувати його схильність до самозвинувачень;

- намагатися знаходити йому заняття поза домом;

- бути доступним і завжди готовим знайти час для спілкування з підлітком;

- звертати увагу на позитивні якості підлітка, намагатися їх закріпити;

- стимулювати заняття фізичними вправами і заохочувати будь-які захоплення спортом;

- якщо підліток уникає спілкування, якщо виходу із ситуації не видно, необхідно звернутися за професійною психологічною допомогою.

- бути уважним до базових потреб підлітка;

- бути послідовним у покаранні дитини, карати лише за конкретні причини (покарання не повинне принижувати підлітка);

- навчати адекватним способам вираження або прояву гніву чи агресії; надавати можливість дитині проявляти гнів та агресію безпосередньо без фруструючої події;

- розвивати здатність до емпатії.

- розвивати вміння блокувати джерела гніву та агресивних реакцій;

- приймати дитину такою, яка вона є;

- висувати до дитини вимоги, враховуючи не бажання батьків, а можливості підлітка;

- розширювати кругозір підлітка.

Якщо допомогти підліткові впоратися з його агресією та підтримувати вдома здорову, дружнелюбну атмосферу, згодом це допоможе йому впоратися з більш серйозними конфліктами, які очікують його в майбутньому.

Психологи не рекомендують щоразу стримувати агресію, оскільки через це підліток може стати своєрідною «скарбничкою негативних емоцій». Крім цього, якщо людина повсякчас стримуватиме свою агресію, рано чи пізно вона все-таки відчує необхідність вилити її, але вже не на того, хто викликав це почуття, а на того, хто потрапив під руку, або на того, хто слабкіший і не зможе дати відсіч.

Невиражена, прихована агресія може стати однією із причин психосоматичних розладів, саме тому від неї необхідно звільнитися, але у прийнятний спосіб.

Після того як підліток опанує прийнятні способи виявлення агресії, потрібно навчити його навичок розпізнавання власного емоційного стану та контролю над ним, уміння тримати себе в руках у ситуаціях, які провокують вибухи та прояв агресії; формувати в дитини здатність співчувати, співпереживати. Дорослим необхідно бути уважними до потреб дитини, повсякчас демонструвати модель

неагресивної поведінки, бути послідовними, караючи дитину, і карати тільки за конкретні неприйнятні вчинки.

Література:

1. Галіцина Л. Психологія підліткового віку // Шкільний світ. – Київ, 2005. – 119 с.
2. Гіппенрейтер Ю. Б., Пуризія А. А. // Психологія особистості. - М: МГУ, 1982. – 425 с.
3. Головей Л. А., Рибалко Е. Ф. // Речь. – Санкт – Петербург, 2001. - 681с.
4. Кулагіна І. Ю., Колюцкий В.Н. // Вікова психологія, Творчий центр. – Москва, 2001. – 464 с.
5. Степанов В.Г. Психологія важкого школяра. – М. : 1998.

В. І. Пономар

(науковий керівник – О. М. Складенко)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ

Постановка проблеми. В останні роки розвиток інформаційних технологій дозволив створити технічні та психологічні феномени, які отримали назву віртуальна реальність. Розвиток техніки програмування, швидке зростання продуктивності технологій, виникнення і розвиток глобальної мережі Інтернет, активний розвиток індустрії комп'ютерних ігор-все це створило нову якість сприйняття і переживань, усвідомлених як віртуальні реальності. Людина стала пізнавати і освоювати інформаційний простір, який не обмежено територіями і не звідано.

За результатами останніх досліджень, які проводилися компанією InMind на замовлення Інтернет Асоціації України, 50% населення старше 15 років, це 19,3 млн українців мають доступ до Інтернету та є регулярними користувачами чи то вдома, чи то на роботі [8].

Поряд з виникненням терміну віртуальний простір виникли питання впливу його на розвиток особистості і на соціум в цілому.

Все більше сучасної молоді проводить часу саме в віртуальній реальності, що характеризується намаганням відійти від повсякденності методом трансформації особистістю емоційного психологічного настрою [4, 14]. Звідси випливає нагальна потреба виявлення причин такої поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цьому питанню присвячено чимало сучасних наукових праць, де звертається увага на небезпеку надмірного користування мережею Інтернет (О.М.Арестова, Ю.Д.Бабаєва, К.В.Боярова, О.Є.Войскунський, А.І.Гольдберг, А.Є.Жичкіна, М.С.Іванов, О.В.Смислова, Н.В.Чудова, К.С.Янг). Вивчені особливості психічних станів користувача комп'ютера (І.Г.Белавіна, Дж.Грохол, О.Ю.Дроздов, Т.Ю.Мітельов, Л.В.Подригало, І.В.Тютюнник). Проаналізовані проблеми Інтернет-залежності як

різновиду адиктивної поведінки (Б.Л.Браун, В.А.Лоскутова, М.Холл, О.Ф.Шайдуліна, М.А.Шоттон). Психологічні наслідки зловживання комп'ютерною інформацією розглянуто в дослідженнях Л.П.Гур'євої, Е.О.Мулика, О.В.Шинкаренко, О.В.Якушиної. Провідні закордонні дослідники (А.І.Гольдберг, Н.А.Спапіра, К.С.Янг) взагалі відверто називають глобальну комп'ютеризацію приватного життя хворобою ХХІ століття.

Мета статті – провести аналіз теоретичних аспектів проблеми Інтернет-адикції в сучасній психологічній науці.

Основний виклад статті. Однією з визначальних ознак сучасного суспільства є стрімкий розвиток комп'ютерних інформаційних технологій і систем телекомунікацій. Кожен день обсяг інформаційних ресурсів у Всесвітній мережі Інтернет збільшується на 7 млн. сторінок, що в середньому становить 18% від загального обсягу інформації на рік. У грудні 2005 р. у Всесвітній мережі Інтернет було зареєстровано близько 1 млрд користувачів; у червні 2008 р. ця цифра сягнула позначки 1 млрд 408 млн. і за прогнозами фахівців у сфері високих технологій у 2015 р. становитиме 2 млрд осіб [8, 189].

Існують різні погляди та тлумачення інтернет-залежності. Одним з перших інтернет-залежність почав розглядати І. Голдберг [7] який визначив, що вона призводить до появи стресу чи дистресу, шкідливо впливає на міжособистісний, економічний, психологічний та соціальний статус особистості.

Тобто, незважаючи на те, що первинним мотивом особистості, яка приділяє занадто багато часу перебуванню в інтернеті є пошук позитивних емоцій, прагнення до відчуття задоволення та реалізація фрустрованих потреб, в кінцевому рахунку зловживання інтернетом має протилежний вплив на людину, яка починає страждати від втоми, стає дратівливою та виснаженою, а перебування в інтернеті переростає в актуальну потребу та стає самоціллю.

В.А. Лоскутова [3] та Л.Н. Юрьєва [5] стверджують, що небезпечність поширення інтернет-залежності зумовлюється тим, що вона має спільні риси з адикцією, яка викликана вживанням психотропних речовин, та призводить до розладів особистості.

Тобто, ці вчені проводять яскраву паралель між хімічними та нехімічними адикціями ґрунтуючись на тому, що і в першому, і в другому випадку відбуваються зміни біоритмів мозку, специфічним стає функціонування нервової системи в цілому. Наслідком впливу як хімічної так і нехімічної адикції є особистісні зміни, зрушення в структурі характеру людини, порушення її емоційного фону та психологічної рівноваги.

Дослідники К.С. Янг [6] та А. Гольдберг [7] ставлять інтернет-залежність в один ряд з такими нехімічними адикціями, як шопоголізм та залежність від азартних ігор. В даному контексті проводиться паралель між цими видами залежностей, оскільки вони мають такі спільні ознаки, як нав'язливе прагнення до

взаємодії з об'єктом залежності; надання йому переваги при усвідомленні того, що такий контакт приносить шкоду, негативно впливає на стосунки з оточуючими та на саму особистість; витрачання багато часу та грошей на об'єкт адикції.

Більш точним, на нашу думку, є визначення М.І. Дрепи [2], яка розглядає інтернет-залежність як різновид технологічних адикцій, що виявляється зміщенням цілей особистості у віртуальну реальність для заповнення фрустрованих сфер реального життя.

Тобто, інтернет-залежність формується на основі використання інтернету як засобу задоволення потреб, які людина не може задовольнити в реальному житті. Наприклад, постійне спілкування на форумах може виникати через нереалізованість комунікативного потенціалу особистості; встановлення значної кількості віртуальних знайомств – нездатність налагодити взаємодію в реальному житті; нав'язливе бажання грати в онлайн-ігри – відсутність друзів, з якими можна було б розважитись, разом провести час.

Формування залежності від Інтернету можна розділити на 4 стадії. Перша стадія – людина сідає і починає працювати в мережі. Друга – вона проявляє зацікавлення і намагається використовувати Інтернет для роботи і розваг. Третя – найстрашніша: людина увесь час проводить в Інтернеті, втрачає відлік часу, відходить від комп'ютера тільки для того, щоб поїсти і поспати. Четверта стадія – це стадія спокійного ставлення до Інтернету, коли його використовують тоді, коли є потреба. Більшість людей проходить швидко усі ці три стадії і переходять на четверту. Але деякі користувачі можуть зупинитися на третій стадії, і тоді їм потрібна допомога спеціаліста.

Форми, види та причини виникнення інтернет-залежності. Залежність від інтернету виникає з ряду причин і може виражатися в різноманітних формах. Сьогодні психологами та дослідниками проблем інтернет-залежності виділяються п'ять основних видів цієї нестримної тяги до онлайн занурення [6].

Найпоширенішим видом інтернет-залежності вважається необхідність у безперервному спілкуванні. Це можуть бути форуми, соціальні мережі і різні чати.

До даної групи ризику залежних від інтернету відносяться люди, які відчують проблеми в спілкуванні. Відсутність соціальних і комунікативних навичок занурює їх у віртуальний світ, який заміняє їм коло друзів. Дослідники, які вивчають феномен інтернет-залежності з'ясували, що люди, які не є інтернет-залежними, як і інтернет-залежні, спілкуються зі знайомими і друзями в онлайні (хоча основна їх мета перебування в «павутині» - це пошук інформації), але це спілкування в основному обмежується лише підтриманням вже наявних контактів. Але ж інтернет-залежні люди прагнуть соціалізуватися за рахунок нових знайомств.

Більшою мірою це звичайно відноситься до підлітків та людей молодого віку, і не тільки тому, що вони виростили в епоху інтернету. Причина виникнення інтернет-

залежності у підлітків - це період гормональної перебудови організму, коли для молоді стає проблематично спілкуватися, зав'язувати нові знайомства, налагоджувати контакти з протилежною статтю (звичайно, це стосується не всіх, але багатьох).

Спілкування в інтернеті надає підліткам можливість існувати в образах своїх мрій, і не виходячи за межі цих образів, здійснювати наскільки необхідну і бажану, настільки й неможливу в реальності комунікаційну активність. Це є основною причиною інтернет-залежності у підлітків, а провокуючим чинником, що стимулює розвиток цієї залежності, виступає анонімність і неможливість перевірити, наскільки представлена про себе інформація дійсна.

Ще однією причиною появи інтернет залежності, тісно пов'язаної з попередньою, є неможливість самовираження. Особистість, у якої труднощі у висловлюванні своєї думки, яка не здатна відстояти свою точку зору, відчуває страх публічних виступів, бо боїться осуду суспільства, загалом невпевнена у собі людина, в мережі може спокійно висловити те, що «накипіло», не боячись несхвалення і нерозуміння.

Інформаційна інтернет-залежність (онлайн серфінг), або непереборна потреба в постійному потоці інформації, змушує людину нескінченно подорожувати по Мережі.

Нав'язливий веб-серфінг передбачає неупорядкований пошук інформації, позбавлений будь-якої мети і сенсу. Людина блукає по сайтах, баз даних, одну за одною читає статті, замітки, коментарі до них, нескінченно переходить за посиланнями... У підсумку це безглузде блукання і безперервний пошук інформації призводить до втрати продуктивності та інформаційної перевантаження.

Наступний вид інтернет-залежності - ігрова залежність. Це коли людина підсаджується і не може відірватися від онлайн ігор.

Чому люди починають грати в онлайн ігри? Хтось прагне заповнити порожнє місце, що утворилося в його житті, хтось просто від нудьги. А є люди, які намагаються домогтися переваги, не витрачаючи на це великих зусиль. Стати першим на змаганнях з легкої атлетики буде складно, а от у грі «Танчики» - цілком навіть можливо.

Багато ігromанів навіть витрачають реальні гроші, щоб якось поліпшити своїх персонажів (наприклад, в таких РПГ іграх як World of Warcraft [9]) і домогтися уявної переваги. Отримуючи величезне задоволення, і спостерігаючи, що досягли 25-го рівня, в той час як їх найближчий конкурент не дійшов ще й до 22-го, вони продовжують грати дні безперервно і в процесі цієї гонки стають інтернет-залежними.

До речі, цей фактор, що спонукає до розвитку інтернет-залежності (прагнення стати кращим, стати першим), може знаходити вираз не тільки в онлайн-іграх.

Наприклад, у тих же соцмережах, на сайтах і форумах, де користувачі порівнюються по рейтингу (якісь бали і рівні за активність, віртуальні гроші, кількість друзів і т.д.). Чим більше у тебе балів, тим вище ти розташовуєшся в рейтингу. Звичайно, віртуальна перевага на відміну від реальної не дає повної задоволеності, але зате домогтися її значно легше.

Повернемося до ігор (хоча погоню за рейтингами можна теж в якійсь мірі прирівняти до гри). Ще однією причиною, чому інтернет-залежність стала проблемою сучасного суспільства на думку Ерін Хоффман [10], одного з розробників онлайн-ігор, є прокрастинація. Ось як вона пояснює, в чому криється причина цієї пристрасті: «Коли ми обговорюємо залежність від інтернету і зокрема від мережевих ігор - ми говоримо не про те, що люди роблять, а про те, чого вони не роблять, замінюючи бездіяльність залежною поведінкою». Тобто людина поступово втягується і стає зомбі з причини того, що попросту не хотіла робити нецікаву роботу, виконувати свої обов'язки, вирішувати складні питання і приймати непрості рішення?

Може бути, чому ні. Але, напевно, головна причина появи даного виду інтернет-залежності криється в непомірних апетитах ділків ігрової індустрії і в тому, що ігри зроблені спеціальним чином, змушуючи вас грати навіть у той час, коли процес не надає вам справжнього задоволення.

Не поодинокі випадки, коли тривала гра приводила до трагічних наслідків. Наприклад, багатогодинний онлайн-сеанс гри в World of Warcraft, в жовтні 2005 року довів китайську школярку до виснаження організму і смерті [11]. А в 2011 році американська домогосподарка, захопившись грою в ту ж Warcraft, забула про свою трирічну доньку, яка померла від недоїдання і зневоднення.

Ось що говорить ще один з розробників онлайн-ігор Девід Вонг (працює на Microsoft і захистив дисертацію за особливостями роботи людського мозок; знає як зробити людей різного віку інтернет-залежними): «Будь-яка залежність виникає з трьох складових - активності, часу та заохочення, і є незліченна кількість прийомів, використовуючи які, ці три чинники можливо об'єднати один з одним для того, щоб гравець показував той зразок поведінки, який задумав розробник» [12].

Інтернет-залежність, пов'язана з азартними онлайн-іграми в чомусь схожа зі звичайною пристрастю до гри на гроші.

Онлайн-казино, яких сьогодні в інтернеті безліч, заманюючи десятки тисяч нових користувачів щодня, відтворюють спокусливий і реалістичний світ традиційних казино. Симптоми інтернет-залежності цього виду, а також її причини та наслідки є ті самі, що і у звичайної ігроманії (ігри на гроші). Хіба що є якісь незначні нюанси. А ось доступність, а відповідно і залученість у багато разів перевершує показники звичайних ігрових закладів.

У нещодавно опублікованій доповіді Американської Асоціації Психологів , яка була присвячена проблемі інтернет-залежності, пов'язаної з азартними іграми, йдеться, що дана пристрасть затягує людей значно сильніше, ніж казино або звичайні ігрові автомати. Також там було зазначено, що до групи ризику потрапляють насамперед підлітки, серед них залежність від ігор на гроші в інтернеті зустрічається набагато частіше [12].

Ще одним різновидом інтернет-залежності є так званий кіберсексуальний потяг - це нав'язлива тяга до перегляду порнофільмів в мережі і заняття кіберсексом.

При уявній на перший погляд безневинності, сексуальна інтернет-залежність є серйозною проблемою, що стоїть на шляху забезпечення соціально-психологічної безпеки як окремої людини, так суспільства в цілому. Сьогодні безліч сімейних пар розпадаються або стоять на межі розпаду через нахили одного з подружжя задовольняти свої сексуальні потреби за допомогою інтернету. У людей, що страждають цією залежністю, залишається мало часу для звичайного спілкування, так поступово відбувається емоційний розрив у відносинах з реальними людьми - сім'я, діти, друзі, робота і навчання йдуть на задній план .

Нещодавно популярна англійська газета The Daily Mail опублікувала думку ряду вчених , в якому говорилося, що онлайн-порнографія породила молоде покоління, нездатне збуджуватися в ході звичайних сексуальних контактів. Підсумком публікації став висновок про те, що імпотенція молодіє і вже не є проблемою тільки чоловіків середнього та похилого віку [13].

Причинами цієї інтернет-залежності є сексуальна незадоволеність, погіршення сексуальних відносин з партнерами, брак спілкування і розбіжності в сім'ї, а особливості Інтернету (доступність, анонімність, всюдозволеність, відсутність зобов'язань і необхідності психологічно підлаштовуватися під партнера) тільки сприяють виникненню залежності від цього потягу.

Перелік основних видів залежностей від інтернету можна розширити, додавши туди: хакерство; мимовільну тягу до покупок речей на інтернет-аукціонах і в онлайн-магазинах; нескінченне скачування з тор рент-трекерів відео і аудіо матеріалів з метою створення власної бази і т.д.

Симптоми інтернет-залежності. Основними ознаками, що визначають інтернет-залежність , можна вважати наступні:

- Ви відчуваєте величезну радість перед кожним новим сеансом, а без доступу в інтернет відчуваєте смуток і зневіру.
- Вас за вуха не відтягнути від монітора, і ні під яким приводом не виманити на вулицю.
- Ви рідше зустрічаєтеся з друзями, втрачаєте контакти з людьми в офлайні.
- Ви постійно оновлюєте сторінку в соцмережах, часто перевіряєте e-mail пошту, аккаунт на сайті знайомств і т.д.

- Обговорюєте комп'ютерну тематику навіть з людьми, ледь ознайомленими з даною областю.

- Ви втрачаєте відчуття часу. Заглянувши начебто у справі на кілька хвилин, ви зависає в мережі на кілька годин і не помічаєте, як стрімко пролітає час .

- Під час інтернет-серфінгу забуваєте про службові обов'язки , навчання, домашні справи, зустрічі і домовленості.

- Сайти ви відвідуєте не з метою знайти потрібну інформацію, а продивляєтесь їх безцільно і механічно.

- Витрачаєте чималі гроші на інтернет, а також на забезпечення постійного оновлення, як різних комп'ютерних пристроїв, так і програмного забезпечення. Ще й намагаєтесь приховати це від близьких.

На фізіологічному рівні ви відчуваєте наслідки тривалого сидіння за комп'ютером: біль в очах, ломота в суглобах, порушення сну та режиму харчування .

Чи відчуваєте вплив інформації з мережі на ваше психологічне самопочуття - негативні новини або повідомлення викликають у вас бурю негативних емоцій, таких як гнів, смуток або тривогу .

Чи помічаєте, як близькі люди все частіше починають висловлювати своє обурення з приводу того, що ви занадто багато часу проводите в Інтернеті. І це є явною ознакою інтернет залежності. Самому надмірну захопленість інтернетом помітити буває складно!

Отже, аналіз теоретичних аспектів проблеми інтернет-залежності показав, що дана проблема стає все актуальнішою у нашій країні.

Кількість людей, що страждають на дану недугу, з часом лише зростає, що обумовлено існуючими об'єктивними умовами поширення інформаційних технологій та розвитку мережі Інтернет. Незважаючи на полеміку в науковому середовищі щодо необхідності офіційного визнання даної адикції в якості хвороби, все більше офіційних посадовців різних рівнів наголошують на необхідності ретельного вивчення цієї недуги та розроблення єдиної загальноприйнятої методики лікування.

Література:

1. Бурова В. А. Социально-психологические аспекты Интернет-зависимости [Электронный ресурс] / В. А. Бурова. – Режим доступа к сайту: <http://user.lvs.ru/vita>
2. Дрепа М. И. Психологическая профилактика Интернет-зависимости у студентов / М. И. Дрепа. Текст.: диссер. ..канд. псих. наук. - Ставрополь, 2010. - 277 с.
3. Лоскутова В. А. Интернет-зависимость как форма нехимических аддитивных расстройств / В. А. Лоскутова. Текст.: диссер. ..канд. мед. наук: 14.00.18. — психиатрия - Новосибирск, 2004. - 157 с.
4. Машек Ю. О. Усунення залежності від азартних ігор: [навч. посіб.] / Ю.О.Машек. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 104 с.
5. Юрьева Л. Н. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика: монография / Л.Н. Юрьева, Т.Ю. Ботьбот. – Днепропетровск: Пороги, 2006. – 196 с.

6. Янг К. С. Диагноз – Интернет-зависимость / К. С. Янг // Мир Интернет. – 2000.
7. Goldberg I. Internet Addictive Disorder [Electronic resource] / I. Goldberg // – [Cited 2010, 8 Dec.]. – Available from: <http://www.psych.com/iadcriteria.html>
8. <http://www.inau.org.ua>
9. <https://eu.battle.net/account/creation/wow/signup/>
10. <http://lenta.ru/columns/2010/08/11/games/>
11. http://ru.wikipedia.org/wiki/World_of_Warcraft#cite_note-51
12. <http://www.apa.org/>
13. <http://www.dailymail.co.uk/home/index.html>

Н. Д. Свищо

(науковий керівник – С. О. Ставицька)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УЯВИ ДОШКІЛЬНИКІВ

Постановка проблеми. Проблема розвитку уяви належить до мало вивчених у психології, хоча умови та механізми її розвитку намагається досліджувати не одна психологічна школа. Провідну роль в дослідженні цього процесу займає вітчизняна психологія. Як показали дослідження Л. С. Виготського, В. В. Давидова, Є. І. Ігнат'єва, С. Л. Рубінштейна, Д. Б. Ельконіна, В. А. Крутецького, Т. Рібо, К. Г. Паустовського та інших - уява виступає не тільки передумовою ефективного засвоєння, а й умовою творчого перетворення знань дітей, що і сприяє саморозвитку особистості.

Досвід дитини складається і росте поступово, він відрізняється глибокою своєрідністю в порівнянні з досвідом дорослого. Відношення до середовища, яке своєю складністю або простотою, своїми традиціями та впливами стимулює і спрямовує процес творчості, у дитини зовсім інший. Інтереси дитини і дорослого різні і тому зрозуміло, що уява у дитини працює інакше, ніж у дорослого.

Проблема розвитку дитячої уяви актуальна тим, що цей психічний процес має величезний потенціал для реалізації резервів комплексного підходу в навчанні і вихованні; є невід'ємним компонентом будь-якої форми творчої діяльності дитини, її поведінки в цілому. Тому, тема нашої статті присвячена вивченню особливостей розвитку уяви в дошкільному віці.

Мета роботи: проаналізувати та теоретично обґрунтувати особливості розвитку уяви дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження: проаналізувати основні підходи до вивчення феномену уяви у зарубіжній та вітчизняній психології; визначити психологічні особливості розвитку уяви в дошкільному віці.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, порівняння та узагальнення літературних джерел з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема розвитку уяви дошкільника досі є вельми дискусійною. При розгляді сутності уяви можна погодитися з Є. В. Ільєнковою в тому, що вона полягає в умінні «схоплювати» ціле раніше частини, в умінні на основі окремого натяку, тенденції будувати цілісний образ. (Цит. за [2]). При цьому, в розвинутій формі таке вміння дозволяє пізнавати узагальнені зв'язки та закономірності об'єктивного світу і виражати їх в специфічних символічних формах. Відмінною особливістю уяви є, за висловом С. Л. Рубінштейна, своєрідний «відхід від дійсності», коли на основі окремих ознак реальності будується новий образ, а не просто реконструюються і перебудовуються наявні уявлення, що характерно для функціонування внутрішнього плану дій [14].

Одним з основних питань при розгляді розвитку уяви є питання про специфіку засобів, які використовує дитина при створенні продуктів уяви. Поставлена Л.С. Виготським проблема розвитку будь-якої психічної функції людини як опосередкованої встає і при вивченні уяви. Л. С. Виготський писав, що суть такого розвитку полягає в оволодінні суб'єктом засобами, які перебудовують, структурують не навколишню дійсність, а самі психічні функції, і основним таким засобом є знак [3].

У більш пізніх психологічних дослідженнях [1; 4; 5; 6; 7]. було показано, що в процесі розвитку в якості засобу для дитини можуть виступати і особливі типи структурованих образів (наприклад, сенсорні еталони, модельні уявлення). Оволодіння ними, так само як і оволодіння знаками, пов'язане із засвоєнням загальнолюдського досвіду. Процес розвитку уяви не є винятком, він підкоряється загальному закону розвитку вищих психічних функцій, тобто уява має розвиватися шляхом включення в управління оволодінням особливих засобів.

Аналіз проведених досліджень дозволив виділити у процесі функціонування уяви дошкільника два основних етапи: 1) породження деякої ідеї творчого продукту, 2) створення деякого плану-задуму реалізації цієї ідеї. Обидва ці етапи з'являються вже до кінця дошкільного дитинства. Тому особливо важливо розглянути, в чому полягає специфіка засобів, за допомогою яких відбувається становлення цілісного процесу уяви протягом усього дошкільного віку.

Труднощі аналізу цього процесу полягають у тому, що існує два види і, відповідно, два основних напрямки в розвитку уяви. Умовно їх можна назвати «афективна» і «пізнавальна» уява. Аналіз афективної уяви можна виявити в роботах З. Фрейда і його послідовників, де вказується, що уява і творчість є виразом несвідомих конфліктів, які прямо пов'язані з розвитком уроджених тенденцій [15]. В цих дослідженнях було показано, що уява може виступати в якості захисного механізму особистості.

Інший напрямок у розвитку уяви - дослідження Ж. Піаже «пізнавальної» уяви. У них уява пов'язувалася з розвитком символічної функції у дитини і розглядалася

як особлива форма репрезентативного мислення, що дозволяє передбачати зміни дійсності [12]. Деякі дослідники намагалися поєднати ці два напрямки розвитку уяви і говорити про афективний характер цього процесу. Так, ще Т. Рібо вказував на рядоположність в уяві інтелектуальних і емоційних чинників [13]. Два основних види уяви (афективна і пізнавальна) співіснують у розвитку дитини, мають різні завдання і різні тенденції в реалізації.

Основне завдання пізнавальної уяви - це специфічне відображення об'єктивного світу, подолання виниклих суперечностей в уявленнях дитини про дійсність, побудова й уточнення цілісної картини світу. За допомогою уяви діти можуть або творчо опановувати схемами і смислами людських дій, або, відштовхуючись від окремих вражень дійсності, будувати цілісний образ якої-небудь події або явища. Афективна уява виникає в ситуаціях суперечності між образом «Я» та реальністю і є в таких випадках одним з механізмів його побудови. При цьому, з одного боку, уява може виконувати регулюючу функцію в процесі засвоєння норм і смислів соціальної поведінки. З іншого - виступати в якості захисного механізму особистості. Захист може здійснюватися двома основними шляхами: по-перше, через багаторазову варіативну репрезентацію травмуючих впливів, в процесі якої можуть знаходитися способи вирішення конфліктних ситуацій; по-друге, через створення уявної ситуації, яка знімає фрустрацію. У всіх вікових групах можна знайти дітей з переважанням або пізнавальної, або афективної уяви.

Перший етап у розвитку уяви можна віднести до 2,5-3 років. У цьому віці якраз і відбувається поділ уяви на пізнавальну й афективну, пов'язану з двома найважливішими новоутвореннями віку. З одного боку, це відділення дитиною себе від предмета, від дії з предметом і звідси - спрямованість її на оволодіння новими діями і предметами, а в разі неможливості прямого оволодіння - звернення до предметів-замісників. З іншого - виділення свого особистого «я», переживання своєї відокремленості від навколишнього світу.

Другий етап у розвитку уяви - вік 4-5 років. У цьому віці дитина націлена на засвоєння норм, насамперед соціальних, а також правил і зразків діяльності. Дорослі, відчуваючи нові можливості дитини, ведуть її навчання і виховання в основному через зразки, яким дитина повинна слідувати.

Частково з загальною спрямованістю дітей цього віку, частково з особливостями педагогічних впливів пов'язано те, що рівень творчої уяви в цьому віці знижується.

Пізнавальна уява дитини пов'язана з бурхливим розвитком в цьому віці рольової гри, малювання, конструювання. Але без спеціального керівництва вона носить в основному відтворюючий характер, так як дитина 4-5 років націлена на наслідування зразків. Відхилення від зразків у процесі оволодіння ними можливі, але вони носять часто випадковий, нецілеспрямований характер. Особливості

використання образу при породженні ідеї продуктів уяви полягають у тому, що образ, як і у більш молодших дітей, будується шляхом використання дій «опредметнення», а потім вже доповнюється різноманітними деталями. Слово може включатися в цей процес, викликаючи або фіксуючи ланцюжок уявлень чи узагальнень.

До 4-5 років у процес уяви включається специфічне планування, яке можна назвати східчастим. Дитина планує один крок своїх дій, виконує їх, бачить результат і потім планує наступний крок. Можливість ступеневого планування приводить дітей до можливості спрямованої словесної творчості, коли дитина пише казку, нанизуючи події одна за іншою.

Третій етап у розвитку уяви дошкільника - вік 6-7 років. У цьому віці дитина вже засвоює основні зразки поведінки й діяльностей і отримує свободу в оперуванні ними. У принципі вона вже здатна відходити від засвоєних стандартів, комбінувати їх, використовуючи при побудові продуктів уяви.

Афективна уява дитини спрямована, з одного боку, як і в попередньому віці, на та, щоб позбутися отриманих психотравмуючих впливів шляхом їх багаторазового варіювання у грі, малюванні та інших творчих видах діяльності. З іншого боку, у разі стійкого конфлікту з реальністю діти нерідко звертаються до заміщуючої уяви. Саме в цьому віці починають зазвичай існувати вигадані світи з уявлюваними друзями і ворогами. Можливості для цього створює і розвиток уміння діяти в образному плані, тобто, розвиток інтеріоризованої уяви.

Пізнавальна уява у цьому віці зазнає якісних змін. Діти шести років у своїх творах не просто передають перероблені враження, а й починають цілеспрямовано шукати прийоми для цієї передачі. Можливості вибору таких прийомів прямо пов'язані з особливостями навчання дитини, перш за все з оволодінням ними протягом дошкільного дитинства культурою гри та елементами художньої творчості. Цілісний образ починає будуватися способом «включення»: він як і раніше створюється на основі окремого елемента дійсності, але цей елемент починає займати не центральне, а другорядне місце, стає окремою деталлю образу уяви. Можливості використання при створенні ідей продуктів уяви саме так побудованого образу забезпечують багатоваріантність вирішення завдань, що і перебудовує, спрямовує процес уяви у бік пошуку, вибору оптимального рішення.

Тут також вперше з'являється цілісне планування: дитина може вже до початку дій побудувати план їх виконання (у разі уяви - план розгортання ідеї твору) і послідовно реалізовувати його, нерідко коригуючи по ходу виконання. У цьому віці, виконуючи завдання на домальовування з попереднім мовним плануванням, діти часто дають повний багатокроковий план твору.

Описані тут етапи розвитку уяви як опосередкованої функції являють собою лише можливості кожного віку, які в природних умовах здатні реалізувати далеко не всі діти. Без спеціального керівництва розвиток уяви може мати несприятливі

прогнози. Афективна уява без достатнього керівництва її розвитком може призводити до патологічних застійним переживань (нав'язливі страхи, тривожність) або ж вести дитину до повної аутизації, до створення замісного уявного життя, а не реальних творчих продуктів. Пізнавальна уява має тенденцію до поступового згасання, оскільки її функціонування пов'язане з досить невизначеними ситуаціями. При цьому, настанова навчання на визначеність знань, одержуваних дитиною, однозначність відповідей на всі питання, засвоєння готових схем перетворення дійсності ведуть до зниження ролі уяви дітей у системі шкільного навчання.

Тому, одна з основних ліній педагогічного впливу на розвиток уяви повинна бути спрямована на оволодіння дитиною, незалежно від конкретного матеріалу, основними засобами перебудови функцій уяви і спрямування її на створення цілісних творчих продуктів, вирішення реальних творчих завдань.

Сама по собі практика вирішення завдань на уяву викликає суттєві зміни в особистості дитини, дозволяючи їй відкрито реалізовувати свої афективні і пізнавальні тенденції. При правильному педагогічному керівництві ці тенденції можуть зливатися і втілюватимуть у реальних творчих продуктах. Підтримка і гнучка оцінка продуктів уяви дитини задають спрямованість на соціально значущу самореалізацію і відкривають позитивні можливості для розвитку повноцінної творчої діяльності.

Висновки. Отже, уява - це вільне, своєрідне, творче відображення дійсності, її розвиток вимагає нагромадження відповідного досвіду і вироблення вміння подумки сполучати образи в нові поєднання і комбінації, вміння уявляти можливі зміни дійсності. Такі вміння утворюються поступово і проходять у своєму формуванні кілька етапів: до 3-х років у дітей уява існує усередині інших психічних процесів, в них закладається її фундамент; у три роки відбувається становлення словесних форм уяви. Тут уява стає самостійним процесом; у 4-5 років дитина починає планувати, складати в думці план майбутніх дій; у 6-7 років уяву носить активний характер. Відтворювані образи виступають в різних ситуаціях, характеризуючись змістовністю і специфічністю. З'являються елементи творчості.

Для розвитку уяви необхідна наявність певних умов, передусім, позитивне емоційне спілкування з дорослими та залучення дитини до різнобічної діяльності.

Особливостями розвитку уяви в дошкільному віці є те, що:

- першими виникають прояви репродуктивної уяви, а до кінця періоду - елементи творчої;
- важливими психологічними передумовами розвитку уяви є збагачення уявлень і наслідування дорослого, відкладене у часі з внесенням нових елементів;
- уява з'являється в грі, коли виникає уявна ситуація та ігрове перейменування предметів - заміщення;

- уява пов'язана із зовнішніми предметними та ігровими діями і водночас з мовою, як засобом подолання ситуативності.
- уява розвивається у процесі ускладнення ігрової діяльності, яка у дошкільника переходить на рівень сюжетно-рольової гри;
- провідне значення для розвитку уяви має мовлення дитини, її мовленнєва творчість;
- головними функціями уяви у дошкільному віці є афективна і пізнавальна;
- уява набуває довільного характеру, передбачаючи створення задуму, використання прийомів побудови образів уяви;
- уява дошкільника відзначається реалізмом та синкретизмом;
- дитяче фантазування виконує пізнавальну, практичну функції, починає впливати на розвиток особистості завдяки появі мрій.

Література:

1. Балацька Л. К. Уява в житті дитини / Л. К. Балацька. - К.: Знання, 1974. - 46 с.
2. Возрастная и педагогическая психология. Учебное пособие для вузов для студентов пед. институтов. [Под ред. проф. А. В. Петровского]. – М.: «Просвещение», – 1973. – 288 с.
3. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк / Л.С.Выготский // Кн. для учителя. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
4. Галигузова Л. Н. Творческие проявления в игре детей раннего возраста / Л. Н. Галигузова // Вопросы психологии. - № 2. - 1993. - С. 17-26.
5. Дьяченко О. Особенности развития воображения умственно одаренных детей / О. Дьяченко // Дошкольное воспитание. - 1993. - № 8. - С. 46-51.
6. Карабаєва І. І. Взаємозв'язок уяви, гри та навчання в дошкільному віці / І. І., Карабаєва, К.В. Карасьова. // Обдарована дитина. – 2008. – №10. – С. 51–55.
7. Кириллова Г. Подражание и самостоятельность в словесном творчестве детей / Г. Кириллова // Дошкольное воспитание. - 1978. - № 12. - С. 63-69.
8. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. / Г. О. Люблінська. - К.: Вища школа, 1974. - С.167-198.
9. Новлянская З. Н. Почему дети фантазируют. - М.: Знание, 1978. - 48 с.
10. Палагина Н. Н. Развитие воображения в русской народной педагогике/ Н. Н. Палагина // Вопросы психологии. - 1989. - №6. - С. 69-73.
11. Палагина Н. Развитие воображения у детей второго года жизни/ Н. Палагина // Дошкольное воспитание. - 1993. - № 6. - С. 40-46.
12. Пиаже Ж. Теория Пиаже // История зарубежной психологии. Тексты. М., 1986.
13. Рибо Т. Опыт исследования творческого воображения / Т. Рибо. - СПб.: Изд. Пантелеева, 1901.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2008. – 713 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
15. Фрейд З. О клиническом психоанализе / З. Фрейд. - М.: Медицина, 1991. – С.33-57.

РОЗВИТОК САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Особистість професіонала в сферах «людина-людина» має велике значення. Визначальним критерієм для успішної взаємодії тут виступає рівень розвитку особистості, її гармонійність. Особливо це є важливим для професії психолога, для якого його особистісні риси є своєрідним «знаряддям» у роботі з клієнтом. Успішність психологічного консультування, корекції, впливу та інших видів діяльності психолога тісно пов'язана з рівнем розвитку його особистості та психологічним здоров'ям професіонала.

Згідно з положень гуманістичного напрямку в психології розвиток особистості тісно пов'язується з поняттям самоактуалізації (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Ш. Бюлер, Р. Мей). Найбільш повніше його розкриває у своїх роботах А. Маслоу. Він розуміє поняття самоактуалізації як повне використання людиною своїх талантів, здібностей, можливостей. Вчений описує цей феномен як: переживання, яке цілком поглинає, яскраве, самозабутнє; процес, вибір у кожній ситуації на користь зростання; чесність і прийняття на себе відповідальності за свій вибір; свобода у вираженні своїх прав, нонконформізм; не тільки кінцева станція, але і сама подорож і рушійна сила подорожі [4].

У вітчизняній психологічній науці питанням розвитку особистості займалися О.М. Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн, О.В. Запорожець, П.Я. Гальперін, Д.Б. Ельконін, Б.С. Братусь, В.О.Анан'єв. Розвиток особистості, на думку вище вказаних авторів реалізується в системі предметної діяльності суб'єкта. Процес розвитку пов'язаний з «особистісними вкладками» або «персоналізацією», безперервним виходом за межі самого себе, набуттям духовності, свободи і відповідальності, з самопізнанням, самовихованням, самоздійсненням.

Зрілість за О.О.Бодальовим, це "багатовимірний стан людини, який ... охоплює значний за часом етап його життя ... ніколи не є статичним утворенням і, навпаки, відрізняється більшою чи меншою варіативністю і мінливістю" [1, 1]. Але при цьому завжди залишається значущою для особистості, проблема адекватності її «внутрішньої суті» тим особистісним просторам, які активно вибудовуються особистістю ззовні.

Б.С. Братусь вважає, що провідним і визначальним для людського розвитку є процес самоздійснення, предметом якого стає родова людська сутність, прагнення до прилучення, злиття з нею і набуття тим самим усієї можливої повноти свого існування як людини [2].

Положення про формування особистості як процес безперервного виходу за межі самого себе (С.Л. Рубінштейн), як буття, у взаємозв'язках людей у суспільстві (А. Н. Леонт'єв) отримало свій розвиток в розробленій

А.В. Петровським концепції «особистісних вкладів» або «концепції персоналізації», де висунуто припущення про наявність у індивіда прагнення «привнести своє я в свідомість, почуття і волю інших людей» [7].

З точки зору цих дослідників, особистість продовжує своє існування «по ту сторону» актуального спілкування та спільної діяльності у формі інобуття індивіда в інших людях, вільно чи мимоволі своєю активністю вносить зміни в їх особистості, робить значимий для їхнього життя особистісний внесок. Йдеться про активне в процесі, про свого роду «продовженні себе в іншому». Активність, за допомогою якої здійснюються особистісні вклади, характеризується як діяння особистості, в яких відбувається самоздійснення особистості в ході її життєвого шляху, «особистісні вклади» перетворюються в соціально-історичний спосіб життя.

Згідно Д.О.Леонт'єву, «розвиток особистості не завершується з набуттям автономності та самостійності. Воно проходить ще довгий шлях, одним з етапів якого є досягнення самодетермінації, самоврядування, незалежності від зовнішніх спонукань, іншим – реалізація особистістю закладених в неї силі здібностей, третім – подолання свого обмеженого Я і оттоження з більш загальними глобальними цінностями ... Механізми розвитку зрілої особистості вивчені в психології поки ще дуже слабо, на багато гірше, ніж механізми розвитку особистості в дитинстві і припсихічних відхиленнях. Це область для подальших досліджень [3].

Аналіз літературних джерел дозволяє визначити самоактуалізацію як найбільш повну і вільну реалізацію особистістю своїх можливостей; тенденцію максимізувати таланти у найрізноманітніших сферах життєдіяльності.

Проблема позитивного психологічного функціонування (positive psychological functioning) почала цікавити дослідників починаючи з середини ХХ ст. порівнюючись в екзистенційній та гуманістично орієнтованій психології психології з принципом цілісності у підході до розуміння особистості, а також з трактуванням особистісного способу існування – існування людини як унікальної цілісності, що володіє неповторним життєвим досвідом, внутрішнім світом, єдиною в своєму роді реакцією на обставини свого життя. Для такого підходу було введено поняття, що характеризує як рівень позитивного функціонування особистості, так і рівень задоволеності людиною собою і власним життям. В якості такого показника виступає психологічне благополуччя особистості.

Теоретичну основу розуміння феномену психологічного благополуччя заклали дослідження Н.Бредбурна. Автор вводить поняття «психологічного благополуччя» і ототожнює його з суб'єктивним відчуттям щастя і загальною задоволеністю

життям. Н.Бредбурн відмічає, що він не має на увазі під поняттям «психологічного благополуччя» ряд інших понять, що широко використовуються, таких як «самоактуалізація», «самооцінка», «сила Его», «автономія», але в той самий час дослідник вважає що можливо ці поняття мають галузі взаємного перетину [9].

К. Ріфф [10] узагальнила та виокремила шість складових феномену психологічного благополуччя: самоприйняття (прийняття себе), готовність підтримувати позитивні стосунки з оточуючими, автономність, екологічна майстерність (управління оточуючим середовищем), наявність мети в житті, особистісне зростання (індивідуальне самовдосконалення).

П.П. Фесенко та Т.Д. Шевеленкова [8], розглядають психологічне благополуччя як цілісне переживання, яке виявляється у суб'єктивному відчутті щастя, задоволеності собою і власним життям, а також пов'язане із базовими людськими потребами та цінностями. Тут психологічне благополуччя розглядається як суб'єктивне явище, переживання (схоже з поняттям суб'єктивне благополуччя в роботах Е. Дінера), яке безпосередньо залежить від системи внутрішніх оцінок самого носія даного переживання. При розробці поняття психологічне благополуччя автори роблять акцент на суб'єктивній оцінці людиною себе і власного життя, а також на аспектах позитивного функціонування особистості, вважаючи, що найбільш вдало ці два аспекти синтезовані в шестикомпонентній теорії психологічного благополуччя К. Ріфф. У структурі актуального психологічного благополуччя найбільших величин досягають значення таких компонентів, як: "особистісний ріст", "позитивні взаємини з навколишніми", "мета в житті".

Для дослідження зв'язку між самоактуалізацією та психологічним благополуччям на прикладі майбутніх психологів були використані психодіагностичні методики - вимірювання рівня самоактуалізації особистості (модифікація Л.Я. Гозмана і М.В. Кроза) та шкала психологічного благополуччя К. Рифф. (адаптація П.П. Фесенко та Т.Д. Шевеленкова). За результатами досліджень були виявлені кореляційні зв'язки між такими шкалами як «баланс ефекту», що описує загальну емоційну оцінку себе та власного життя та та шкалами: *підтримки* (визначає, наскільки людина керується у житті своїми власними цілями, переконаннями, установками та принципами, і наскільки конформна, піддається впливу зовнішніх сил), *ціннісних орієнтацій* (вимірює, наскільки людина орієнтується на цінності, які властиві самоактуалізованій особистості, керується ними чи відкидає їх), та *самоповаги*. Також з останніми вище вказаними шкалами самоактуалізації і з шкалою *спонтанності* (вимірює здатність спонтанно проявляти свої почуття) був виявлений зв'язок з таким компонентом психологічного благополуччя як «осмисленість життя», що відображає наявність або відсутність цілей у житті. (Високі та нормативні значення пов'язані

з наявністю життєвих цілей, присутністю відчуття осмисленості життя. Сприйняття сьогодення, минулого як те, що має сенс. Наявність переконань, що надають життю сенс. Впевненість у тому, що майбутнє має перспективи. Оцінка себе як цілеспрямовану людину. Низькі бали визначають брак або відсутність відчуття осмисленості життя. Минуле та сьогодення сприймаються безглуздими. Переважає відчуття нудьги та безцілності свого існування. Відсутність видимих життєвих перспектив, які були б достатньо привабливими для досліджуваного).

Показники по шкалам *орієнтація у часі* (вимірює, наскільки правильно людина орієнтована у часі, самоактуалізована особистість правильно зорієнтована в часі, не відкладає життя на завтра і не живе у минулим, а живе в теперішньому часі, сприймаючи його, однак, у єдності з минулим і майбутнім), *цінності орієнтації* та *спонтанності* корелюють з показниками шкали *«людина, як відкрита система»*.

Висновки. Згідно теоретичного аналізу літератури поняття самоактуалізації розглядається як багатофакторний процес розвитку особистості, як найбільш повна і вільна реалізація особистістю своїх можливостей; тенденція максимізувати таланти у найрізноманітніших сферах життєдіяльності, що є вищою потребою людини і відповідно впливає на відчуття психологічного благополуччя особистості. Зв'язок між цими феноменами на прикладі особистості майбутнього психолога було встановлено емпіричним шляхом. Чим вищий рівень самоактуалізації, тим більше відчуття психологічного благополуччя переживає особистість. Перспективами подальших розвідок з цього напрямку є вивчення зв'язку психологічного благополуччя з іншими процесами та феноменами особистості.

Література:

1. Бодалев А. А. Психология о личности. – М., 1998. – 345с
2. Братусь Б. С. Аномалии личности. – М.: Изд-во «Мысль», 1998. – 167с.
3. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности. – М.: Смысл. 1997. – 167с.
4. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. - СПб.: Евразия, 1997. - 312 с.
5. Маслоу А. Психология бытия. - М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. - 339 с.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М., 1994. – 276с.
7. Фейдимен Д., Фрейгер Р. Теория и практика личностно-ориентированной психологии.- М., 1995. – 127с
8. Шевеленкова Т.Д., Фесенко П.П. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования) // Т.Д. Шевеленкова, П.П. Фесенко. – Психологическая диагностика. – 2005. – №3. – С. 34-56.
9. Bradborn N. The Structure of Psychological Well-Being. – Chicago, 1969. – 320 p.
10. Ryff C. The stryctyre ofpsychological well-being revisited / C. Riff // Journal of Personaliti and Sociol Psychology. 1995. – Vol.69. – P. 719-727.

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК СКЛАДОВОЇ УСПІШНОЇ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Актуальність. Вивчення емоційного інтелекту в сучасній психології є однією із актуальних тем. У зв'язку з цим останнім часом зростає зацікавленість науковців проблемою співвідношення емоцій і розуму, їх взаємодії і взаємовпливу.

В сучасних психологічних дослідженнях підкреслюється значущість для життя і діяльності людини виховання почуттів; стверджується, що поряд із загальною орієнтацією у світовому просторі необхідна і емоційна орієнтація, яка полягає у здатності безпосередньо розпізнавати емоційні стани інших і будувати свої емоційні стосунки з ними [8, 17].

У зв'язку з цим, можна стверджувати, що існує чітка залежність успішності функціонування індивіда від точності його орієнтації, в тому числі і емоційної, яка особливо важлива в період складного і багатогранного функціонування сучасного суспільства як динамічного соціального організму зі все зростаючими у ньому системними змінами, що обумовлює гостру потребу розвитку потенціалу емоційного інтелекту людини задля її ефективної соціальної адаптації та успішної самореалізації.

Все більше в останні роки прослідковується тенденція, коли хороші розумові здібності, високі показники коефіцієнта інтелекту не є гарантією успішності людини у житті, у кар'єрному зростанні. Виходить, що високий рівень інтелекту є важливою умовою самореалізації особистості у житті, але недостатньою, бо не менше значення, як показує практика і дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених, має здатність будувати позитивні стосунки з іншими людьми, враховуючи їх внутрішній стан, особливості його прояву в емоціях, переживаннях; уміння протистояти стресам і залишатися оптимістом, працювати в команді, незважаючи на окремі невдачі чи перешкоди. Ці обставини вже самі по собі говорять про необхідність ретельного дослідження емоційного інтелекту [4; 9; 10].

Результати досліджень емоційного інтелекту з'явилися в наукових роботах на початку 1990-х років. Треба сказати, що цей концепт приваблює багатьох дослідників тим, що дає можливість більш цілісно оцінити адаптивні здібності індивіда через його вміння емоційно взаємодіяти з іншими. Крім того, за рівнем розвитку емоційного інтелекту можна більш точно передбачити успішність поведінки в різних видах соціальної активності, ніж за рівнем розвитку загального інтелекту

Мета статті – проаналізувати розвиток емоційного інтелекту як складової успішної міжособистісної взаємодії.

Вперше термін “емоційний інтелект” було введено в психологію Дж.Мейером і П.Селовеєм [2]. Вони визначили емоційний інтелект як здібність сприймати і виражати емоції, асимілювати емоції і думки, розуміти і пояснювати емоції, регулювати свої емоції та емоції інших. Вперше увагу дослідників та практиків до проблеми емоційного інтелекту Д.Голмен залучив на початку 1990-х років. Під цим незвичним словосполученням він пропонує розуміти самотивацію, опірність розчарувань, контроль над емоційними спалахами, вміння відмовитися від задоволень, регулювання настрої й уміння же не давати переживань заглушати спроможність думати, співпереживати та сподіватися. Послідовники розробили досить прості і доступні процедури їх вимірювання, і оцінки.

Докладніше і результативніше дана проблематика досліджувалася Р.Бар-Оном. Емоційний інтелект він пропонує визначати як когнітивні здібності, знання і набуту компетентність, які дають людині можливість успішно справлятися з різними життєвими ситуаціями. Він виділяє п'ять сфер, у тому числі зазначає найбільш специфічні навички, які ведуть до успіху. Вони включають:

- пізнання власної особистості (проінформованість своїх емоцій, впевненість у собі, самоповагу, самореалізацію, незалежність);
- навички міжособистісного спілкування (міжособистісні взаємовідносини, виникає соціальна відповідальність, співпереживання);
- спроможність до адаптації (розв'язання проблем, оцінка реальності, пристосовуваність);
- управління стресовими ситуаціями (опірність стресу, імпульсивність, контроль);
- переважно настроїв (щастя, оптимізм) [5].

Дещо по-іншому пропонує розглядати це явище російський психолог Д.В. Люсін. У його трактуванні емоційний інтелект — "...здатність до розуміння своїх колег та чужих емоції, і управління ними" [4]. У цьому підкреслюється спроможність до розуміння та здатність до управління власних емоцій і емоцій інших людей. В структурі емоційного інтелекту виокремлюють два аспекти – внутрішньоособистісний і міжособистісний. Перший характеризується такими компонентами, як самооцінка, усвідомлення власних почуттів, впевненість у собі, терпимість, самоконтроль, відповідальність, мотивація досягнень, оптимізм і гнучкість. Міжособистісний аспект включає емпатію, толерантність, комунікабельність, відкритість, діалогічність, антиципацію.

Модель емоційного інтелекту, запропонована Д.В. Люсіним, включає три елемента:

- когнітивні здібності (швидкість і точність переробки емоційної інформації);
- уявлення про емоції.

- особливості емоційності (емоційна стійкість, емоційна чутливість тощо.) [4].

Ті, хто демонструє вищі оцінки за параметрами, емоційного інтелекту, виявляються більш успішнішими у взаємодії з іншими людьми. Це легко пояснити, кожному відомо, що людина, здатна регулювати власні бажання, контролювати власні емоційні реакції, розуміти емоційні стани інших людей.

Так само зрозуміло, що емоції, і розумові здібності тісно пов'язані. Давно доведено, що існують певні емоції, що можуть збільшувати продуктивність процесу мислення та спрямовувати увагу на певні завдання. Здатність адекватно висловлювати емоції — веде до успішності в міжособистісному спілкуванні і будь-якій спільній прикладній діяльності. А ефективне регулювання власних емоцій співвідноситься з цими важливими для міжособистісної взаємодії здібностями, як співпереживання і відвертості [6].

Транзактний аналітик К. Стайнер запропонував концепцію „емоційної грамотності”. Він пов’язує таку властивість з системою здібностей і життєвих умінь, передусім здатності розуміти власні емоції, слухати інших та співчувати їхнім емоціям, продуктивно висловлювати емоції. Для пояснення суті поняття „емоційна грамотність” К. Стайнер теж використовує поняття „емоційний інтелект”. EQ має чотири головні складові:

- самосвідомість,
- самоконтроль,
- емпатія,
- навички відносин.

Усвідомлення власних емоцій, управління ними, уміння ставити себе на місце іншого і приймати його почуття, проявляти дружнє ставлення до людей при роботі з ними – це основа кращого розуміння світу, засіб самопізнання, саморозвитку, успішної самореалізації

Не можна не погодитися з О. Філатовою в тому, що емоційний інтелект забезпечується самоконтролем, який полягає в умінні „дозувати” емоції, і проявляється у сфері спілкування, що передбачає емпатію [10].

Г. Гарскова вважає, що емоції відображають ставлення людини до різних сфер життя і самої себе, а інтелект служить для розуміння цього. Відповідно, емоції можуть бути об’єктом інтелектуальних операцій. Ці операції здійснюються у формі вербалізації емоцій, оснований на їх усвідомленні та диференціації. Отже, емоційний інтелект (за Г. Гарсковою) – це здатність розуміти відносини особистості, репрезентовані в емоціях, і управляти емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу. Необхідною умовою емоційного інтелекту є розуміння емоцій суб’єктом, а кінцевим продуктом EQ – прийняття рішення на основі відображення і осмислення емоцій, які є диференційованою оцінкою подій, у яких наявний особистісний смисл. Емоційний інтелект продукує нестандартні способи активності для досягнення цілей і задоволення потреб. На відміну від

абстрактного і конкретного інтелекту, які відображають закономірності зовнішнього світу, емоційний інтелект відображає внутрішній світ і його зв'язки з поведінкою особистості і взаємодію з реальністю [2].

Емоційний інтелект визначається як здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями як власними, так і інших людей, що формуються протягом життя людини у спілкуванні та професійній діяльності. Емоційний інтелект – це, з одного боку, здатність розуміти, аналізувати і контролювати власні почуття та емоції, а з іншого – вміти відчувати, розуміти настрої оточення.

Рівень емоційного інтелекту є важливим засобом успішної самореалізації особистості. Високий емоційний інтелект допомагає збалансувати емоції і розум, відчувати внутрішню свободу та відповідальність за себе, усвідомити власні потреби і мотиви поведінки, рівновагу, а також скорегувати стратегію власного життя. Він асоціюється з почуттям загального щастя. Низький емоційний інтелект призводить до нещастя і характеризується страхом, самотністю, нестабільністю, агресією, почуттям провини, депресією, фрустрацією [1].

Висновок. Як показав аналіз наукової психологічної літератури, дослідження емоційного інтелекту тільки розпочались. Таким чином, емоційний інтелект - це емоційна компетентність, в тому числі емпатія, самоконтроль, самосвідомість та інші навички. Необхідною умовою емоційного інтелекту є розуміння емоцій суб'єктом. Кінцевим продуктом емоційного інтелекту є прийняття рішень на основі відображення і осмислення емоцій, які є диференційованою оцінкою подій, що мають особистісний сенс. Згідно концепції Д. Гоулмена коефіцієнт емоційного інтелекту визначається як сумарний показник наступних здібностей: самоусвідомлення, самовмотивованості, стійкості до фрустрації, контролю над імпульсами, регуляції настрою, емпатії та оптимізму.

Емоційний інтелект позитивно впливає на взаєностосунки з іншими: чим вище емоційний інтелект, тим успішніші взаєностосунки. У той же час, він не є універсальним рецептом успішності. Не менше значення мають "традиційні" інтелект і особистісні риси. Науковці наголошують на необхідності подальшого дослідження цього феномена [7].

Література:

1. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості / Березюк Г. – Львів, 2005. – с. 20-23. – (Психологічні студії Львівського ун-ту).
2. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. - СПб: Питер, 2002. – 752 с. (Серия „Мастера психологии”)
3. Лобанов, А.П. Психология интеллекта и когнитивных стилей / А.П. Лобанов. - Мн.: "Агентство Володимира Гревцова", 2008. - 296 с.
4. Люсин Д.В. Сучасні уявлення про емоційному інтелекті // Соціальний інтелект. Теорія, вимір, дослідження / Під ред. Д.В. Ушакова, Д.В.Люсіна.М., 2004. – С. 29-39.
5. Практический интеллект / Под ред. Р. Стернберга и др. - СПб.: Питер, 2002.

7. Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Личностно-рефлексивные аспекты формирования решений творческих заданий // Вопросы психологии 1983, №2
8. Социальный и эмоциональный интеллект: от процессов к измерениям / Под редакцией Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. М., Издательство ИП РАН, 2009.
9. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 11-28.
10. Филатова О. Эмоциональный интеллект как показатель целостного развития личности / О.Филатова // Персонал. – 2000, № 5. – С. 100-103.

Т. О. Ткачук

(науковий керівник – Т. І. Ханецька)

НЕСТІЙКИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ СІМ'Ї ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ

*Сім'я - це візерунчаста павутина.
Неможливо торкнутися одну її нитку,
не викликавши при цьому вібрації всіх інших.
Неможливо зрозуміти частинку без розуміння цілого ...*

Діана Сеттерфілд

Актуальність проблеми. Вивчення сім'ї як соціального феномену має величезну історію. Ще античні мислителі Платон і Арістотель вивчали взаємини людей, їхню поведінку, природу виникнення конфліктів на основі раціонального осмислення природи суспільного строю [5]. В кінці XIX – поч. XX ст. серед вітчизняних вчених плідно займалися дослідженням проблеми сім'ї та шлюбу М.Ковалевський, І.Кухаржевський, П.Сорокін та ін. За останні роки вітчизняна література збагатилась значною кількістю робіт з проблем сім'ї, але низка важливих питань залишається мало вивченою. До них можна віднести психологічний клімат в сім'ї, а саме шляхи створення сприятливого клімату та методи діагностики і корекції несприятливого.

Особливу важливість набуває таке дослідження щодо молодих за віком сімей, адже накопичення невирішених труднощів між партнерами у нещодавно створених сім'ях викликає значну напругу в стосунках на наступних етапах функціонування сім'ї, і може привести до розлучення при збільшенні психологічного та фізичного навантаження на кожного з партнерів, наприклад, внаслідок народження дитини [9]. Аналізу деяких аспектів проблем і присвячена наша стаття.

Сім'я є найдавнішим природним співтовариством людей, пов'язаних кровною спорідненістю. Разом з тим, це мала контактна група людей, які взаємодіють між собою. Це особливий соціальний інститут, який регулює відтворення людини за

допомогою особливої системи ролей, норм, організаційних форм. Складний характер сім'ї як соціального утворення вимагає різних методологічних підходів до її психологічного аналізу [8].

В 20-ті роки нашого століття активно вивчалась сім'я та процеси, що відбувалися в ній. В рамках радянської школи одним з яскравих дослідників сім'ї того часу була А.М.Колонтай, яка вважала, що комуністична держава візьме на себе тяготи домашнього господарства і виховання дітей, а сім'я буде сердечним союзом двох вільних та рівноправних членів суспільства, які самостійно заробляють. Дослідження даного періоду за теорією конфлікту носили, в основному, характер абстрактних теоретичних міркувань. У своїй більшості протиріччя розглядалися як неантагоністичні, тому сповна вирішувані в умовах соціалізму, а основний зміст концепції зводився до того, що соціалістичне суспільство за своєю природою виключає неминучість соціальних конфліктів.

Сім'я – це мала соціальна група, найважливіша форма організації власного побуту, заснована на подружньому союзі і родинних зв'язках, тобто на стосунках між чоловіком та дружиною, батьками та дітьми, братами й сестрами та іншими родичами, що мешкають разом, пов'язані загальним бюджетом та взаємною моральною відповідальністю [10]. Для кожної людини сім'я – початок початків і, не дарма, поняття щастя з'ясовується, перш за все, з сім'ї: щасливий той, хто щасливий у себе вдома [7].

Кожна сім'я є інтимною соціальною групою, життя в якій має свою специфіку; люди, які її створюють – індивідуальні і неповторні. Головне, що відрізняє сім'ї – це характер атмосфери, яка панує в родинних стосунках.

Метою статті є теоретичний аналіз наукової літератури з дослідження проблеми психологічного клімату в сім'ї.

Характерний для тієї чи іншої сім'ї більш чи менш стійкий емоційний настрій прийнято називати психологічним кліматом (синонім – психологічна атмосфера). Він є наслідком сімейної комунікації, тобто виникає в результаті сукупності настроїв членів сім'ї, їх душевних переживань і хвилювань, ставлення одне до одного, до інших людей, до роботи, до оточуючих, до суспільних подій. Отже, не тільки особливості рольових та міжособистісних стосунків членів сім'ї відбиваються на психічному її стані (мікрокліматі), але й він, у свою чергу, впливає на міжособистісні стосунки її членів, на їхнє світовідчуття, самооцінку, саморегуляцію та життєздатність сімейного колективу загалом [1, 43].

Психологічний клімат – це комплекс психологічних умов, що сприяють чи перешкоджають згуртуванню сім'ї, це сукупність психологічних станів, настроїв, стосунків її членів. Психологічний клімат – не стале поняття. Його творять члени кожної сім'ї, і саме від їхніх зусиль залежить, яким він буде. Вміння і бажання розуміти одне одного, задовольняти потребу партнера в рівноправ'ї, підтримувати

уявлення членів родини про сімейні ролі – ось складові психологічного клімату [6, 46].

Зазвичай вчені виділяють два типи психологічного клімату в сім'ї: сприятливий та несприятливий. Представниками такої теорії розподілу є М. Алексеєва, В. Сердюк, С. Кулаков І. Шілов, І. Гребенников [3].

Ознаками сприятливого психологічного клімату є: згуртованість, подружня сумісність, можливість всебічного розвитку особистості кожного члена родини, висока доброзичлива вимогливість одне до одного і до себе самого, почуття захищеності та емоційної задоволеності, висока внутрішня дисциплінованість, принциповість, відповідальність, бажання й уміння зрозуміти іншого, можливість вільно висловлювати свою думку з будь-якого питання в прийнятній для іншого формі, прагнення проводити вільний час разом (хай то буде домашній вечір у колі сім'ї чи подорож), уміння адекватно розподілити обов'язки, щоб усі були завантажені в залежності від своїх можливостей. Ознакою сприятливого психологічного клімату є також відкритість сім'ї, а саме – доброзичливі стосунки з родичами, сусідами, друзями, знайомими.

Найяскравіше психологічний клімат проявляється в сумісності людей. Зовнішнім і об'єктивним показником сумісності є сам факт збереження сім'ї. Внутрішнім і суб'єктивним показником цього є відчуття у членів родини психологічного комфорту, надійності, захищеності, задоволення від спілкування одного з одним.

Психологічний клімат нерозривно пов'язаний із ідейно-моральними цінностями сім'ї і є показником якості міжособистісних стосунків між членами родини. Ось чому його нерідко називають морально-психологічним кліматом, маючи на увазі емоційну єдність, загальний стиль життя сім'ї, характер стосунків у ній [6, 47].

Велике значення у збереженні позитивного психологічного клімату відіграє психологічна установка. Песимісти і оптимісти по-різному сприймають періоди, за яких превалюють позитивні і негативні емоції.

Дуже впливовим на почуття людей чинником, а відтак і на психологічний клімат в родині, є сезонні цикли. Навесні і влітку переважають світлі і теплі романтичні почуття і настрої і, відповідно, набагато легше створювати в родині доброзичливий настрій. Але взимку і восени зазвичай недоліки стають рельєфнішими і помітнішими. У цей час набагато складніше стримувати свої негативні, песимістичні настрої.

Ще одним важливим чинником співіснування в шлюбі є сприйняття партнерами часу. Приблизно тричі на день настає зміна настрою та фізичних сил. І часто у членів подружжя вона не синхронізується. Вміння «підлаштуватися» одне до одного, не зашкоджуючи іншому, теж визначає сприятливість мікроклімату в родині.

Сім'я з несприятливим психологічним кліматом – це сім'я, в якій виконання функцій порушене, в силу чого в подружній, батьківській, матеріально-побутовій та інших сферах життєдіяльності не досягаються цілі родичів та суспільства в цілому. Слід зазначити, що це стає перешкодою на шляху особистісного росту членів сім'ї та блокує їх потребу в самоактуалізації.

Як зазначає Л. Чуйко [4], порушення структури сім'ї – це такі особливості структури, які ускладнюють чи перешкоджають виконанню сім'ї її функцій. Наприклад, нерівномірність розподілу господарсько-побутових обов'язків в сім'ї між подружжям виступає в якості порушення структури взаємостосунків, оскільки перешкоджає задоволенню ряду потреб того члена сім'ї, на якого припадає основне навантаження: у відновленні фізичних сил, задоволенні духовних (культурних) потреб. З тієї ж причини порушенням структури взаємостосунків в сім'ї слід вважати сімейні конфлікти, що перешкоджають виконанню сім'єю різноманітних її функцій.

В основі порушення функцій сім'ї можуть лежати найрізноманітніші фактори: дисгармонія в інтимних стосунках, психологічна несумісність подружжя, відсутність навичок та низька культура спілкування, умови життя та ін. Наприклад, причиною порушення виховної функції може стати відсутність у батьків відповідних знань та навичок і, як наслідок, їх виховна невпевненість чи конфлікти між батьками, що ведуть до протиріч у вихованні дитини [10].

Отже, ми виокремили найважливіші чинники, що впливають на психологічний клімат у родині. Але не варто забувати, що кожна родина індивідуальна, шляхи досягнення сприятливого психологічного клімату теж різні, однак завжди базуються на повазі, талантові поступатися та співчувати.

Для виокремлення психологічних чинників несприятливого психологічного клімату в сім'ї, ми використали методикку Е.Г.Ейдемільера та В.В.Юстицькіса «Аналіз сімейної тривоги», результати якої демонструють нам домінування трьох основних компонентів виникнення несприятливого клімату сім'ї.

Таблиця 1

**Порівняльні профілі середніх показників основних компонентів
несприятливого клімату у чоловіків та жінок
(за методикою «Аналіз сімейної тривоги» Е.Г.Ейдемільера та
В.В.Юстицькіса)**

№	Шкали	Досліджувані жінки			Досліджувані чоловіки		
		Низь-кий бал у %	Серед-ній бал у %	Висо-кий бал у %	Низь-кий бал у %	Серед-ній бал у %	Високий бал у %
1.	Відчуття провини	40	50	10	30	40	30
2.	Тривога	30	50	20	40	40	20

3.	Нервово-психічне напруження	50	20	30	50	30	20
----	-----------------------------	----	----	----	----	----	----

Таким чином, за результатами дослідження, ми можемо стверджувати, що причини виникнення несприятливого психологічного клімату в сім'ї у чоловіків та жінок істотно відрізняється.

«Відчуття провини» тільки у 10% жінок виявляється на високому рівні, а у чоловіків даний показник сягає 30% високих балів, що свідчить про більш притаманне чоловікам відчуття провини пов'язане з сім'єю. Водночас, і у чоловіків і у жінок в приблизно рівному відсотковому розрізі низького рівня представлене почуття тривоги стосовно сім'ї – 30% у досліджуваних жінок та 40% у чоловіків. Тривога ця зазвичай не поширюється на поза сімейні сфери – виробничу діяльність, родинні, сусідські відносини і т.п. В основі «сімейної тривоги», як правило, лежить погано усвідомлювана невпевненість індивіда в якомусь дуже для нього важливому аспекті сімейного життя. Це може бути невпевненість у почуттях партнера, своїх почуттях. Нерідко подібні переживання, що суперечать уявленням про себе витісняються, що може проявитися в сімейних відносинах у вигляді тривоги. Важливими складовими «сімейної тривоги» є також відчуття безпорадності і нездатності втрутитися в хід подій в родині, направити його в потрібне русло. Індивід з сімейно-обумовленою тривогою не відчуває себе значущою дійовою особою в родині, в залежності від того, яку позицію він в ній займає і наскільки активну роль грає в дійсності [2].

Також встановлено, що нервово-психічне напруження в достатньо високих відсоткових показниках (30%) притаманне жінкам, на відміну від чоловіків, які демонструють більш низький рівень напруження. В результаті всіх цих особливостей в сім'ї виникають висока нервово-психічна напруга, прихована і явна незадоволеність, виражене почуття тривоги і провини. Наслідком їх є, по-перше, «супроводжуючі захворювання», тобто нервово-психічні розлади, що виникли в результаті намічених несприятливих психічних станів (неврастенія, декомпенсація характерологічних відхилень); по-друге, крайня нестійкість життєдіяльності такої сім'ї. Така сім'я постійно знаходиться під інтенсивним тиском внутрішніх і зовнішніх сил, що обумовлюють нагальну необхідність якнайшвидшого вирішення неблагополучної обстановки в сім'ї.

Важливим надбанням для нас є розуміння факту, що в конфліктних ситуаціях важливо акцентувати увагу не на вирішенні конфлікту, а на ефективному керуванні ним. Адже при тотальному зіткненні двох закоренілих і зовсім різних позицій, конфлікт не буде розв'язаним, а лише поглибитися і нести великий негатив в подружнє життя. Саме тому дуже важливо чути і розуміти свого партнера, його бажання та потреби, адже лише в такому випадку можна збудувати

міцну і гармонійну родину, в якій виховання наступного покоління буде не тягарем, а задоволенням та сенсом життя.

Стреси і психологічні перевантаження - найгостріші проблеми ХХІ в. У таких ситуаціях саме родина - джерело психологічної підтримки. Дослідження виявляють невідповідність зростаючої людини до вимог сучасного життя, невміння створити сприятливі умови для становлення власної особистості і власної родини. Саме цим обумовлена потреба членів суспільства в психологічному та соціально-педагогічному захисті й у фахівцях, здатних вести роботу з сім'ями з різним укладом життя. Професіонали повинні знайти шляху надавати підтримку родині, сприяти підвищенню психолого-педагогічної культури, захистити інтереси дитини, гуманізувати середовище.

Отже, сім'я як найменший суспільний осередок відіграє велику роль у сучасному суспільстві. Вона є первинною клітиною соціальних груп, класів, які утворюють соціальну структуру будь-якої країни.

Література:

1. Бондарчук О. І. «Психологія сім'ї: Курс лекцій» / О.І.Бондарчук – К., 2001. – 348 с.
2. Бургин М.С. Діагностика соціальних і політичних конфліктів // Конфлікти в суспільстві: Діагностика і профілактика: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції / М.С.Бургин – К., 1998. – С. 174-179.
3. Кравець В.П. Психологія сімейного життя: навч. Посібн. для педвузів із спец. "практична психологія" / В.П.Кравець – Тернопіль, 1995. - С. 105 - 121.
4. Крюкова Т.Я. Психология семьи: Жизненные трудности и совладения с ними. / Т.Я.Крюкова, М.В. Сапоровская, Е.В. Куфтяк– М.: Речь, 2005. – 186 с.
5. Лосев А.Ф. Платон. Аристотель / А.Ф.Лосев, А.А.Тахо-Годи – 3-е изд. – М.: «Молодая гвардия», 2005. – 947 с.
6. Сысенко В.А. Супружеские конфликты / В.А.Сысенко – 2-е изд. –М.: «Мысль», 1989. - С. 15 - 17, 92 - 94.
7. Толстой Л. Н. Детство. Отрочество. Юность / Л.Н.Толстой – М.: ЭКСМО, 2007. – 640 с.
8. Харчев А.Г. Брак и семья / А.Г.Харчев – М., 1980. – 368 с.
9. Чуйко Л.В. Браки и разводы / Л.В.Чуйко – М.: Статистика, 1975. – 173 с.
10. Шипжина Е.К. Семейная психология / Е.К. Шипжина– СПб.: Нева, 2003. – 312 с.

М. Л. Тупчієнко

(науковий керівник – Т. В. Зайчикова)

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Шкільні роки – найважливіший етап у житті людини, протягом якого найактивніше формується її особистість, відбувається психічний розвиток, який часто супроводжується тривогою. Тривога – емоційний стан, який

виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки, пов'язаної з очікуванням невдач у соціальній взаємодії та несприятливого розвитку подій. Тривога може носити як конструктивний (мобілізує ситуативна тривожність), так і деструктивний (дезорганізує особистісна тривожність) характер [3, 1].

Найбільш виражені емоційні реакції, переживання виникають у критичні моменти розбалансованості в динамічному процесі взаємодії дитини і середовища, у так звані "критичні періоди". Саме такий період виникає при переході дитини з дошкільного в молодший шкільний вік. Дітям цього віку властиві психологічні особливості, які сприяють виникненню тривожності: підвищена емоційна чутливість до зовнішніх впливів та сильна зовнішня і внутрішня реакція на них; недостатньо розвинена довільність пізнавальної і, особливо, емоційно-вольової сфер; безпосередність сприйняття зовнішнього світу і обмеженість форм адаптивних реакцій на впливи; високий рівень наслідування та емоційного зараження; залежність від оцінок дорослих; низька здатність протистояти чужій думці тощо. Тому саме в цьому віці тривожність може закріпитися як властивість особистості [3, 1].

Проблеми, що стосуються емоційної сфери дитини, вивчали багато зарубіжних та вітчизняних дослідників: Байярд Дж., Буянов Н.І., Василюк Ф.Є., Гарбузов В.І., Додонов Б.І., Калінін Є.А., Карвасарський Б.Д., Кемпбелл Р., Кряжева Н.Л., Ліблінг М.М., Левітов Н.Д., Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л., Рибалко В.В., Славіна Л.С., Цукерман Г.А. та ін.

Результати досліджень тривоги, страху та тривожності у дітей та їх психокорекції представлені у працях Абрамової Г.С., Алворда М., Астапова В.М., Бейкера П., Варги А.Я., Захарова О.І., Ізарда К.Є., Коротаєвої О.В., Костіної Л.М., Кочубей Б.І., Лаврентьєвої Г.П., Лютової К.К., Моніної Г.Б., Неймарк М.С., Новікової О.В., Прихожан О.М., Співаковської А.С., Титаренко Т.М., Шевцової І.В. та ін. Деякі аспекти психокорекції невротичної поведінки молодших школярів досліджувалися Бовть О.Б., Генінгом Г.Н., Головка О.А., Дзюбка Л.В., Карпенко Н.В., Моленською Л.В., Насоною О.Б., Пономаренко Л.П., Ставицькою С.О., Товканець Г.В. та ін. [32, 113]

У ряді робіт розкриваються особливості тривожності у школярів різних вікових груп (Г.С.Абрамова, Г.Г.Аракелов, І.В.Дубровіна, Н.Є.Лисенко, А.Matherus, Р.В.Овчарова, Н.Б.Пасинкова, А.М.Прихожан, Є.І.Рогов, F.Tallis, Є. К.Шотт) [32, 113-114].

Вивченням дитячої тривожності займалися Є. Ю. Брель, Р. В. Кисловская, Б. І. Кочубей, Є. В. Новікова, А. М. Прихожан.

Метою даної статті є теоретичний аналіз аспектів дитячої (молодший шкільний вік) тривожності в вітчизняній та зарубіжній літературі.

Однією з важливих причин підвищення тривожності молодших школярів є недостатній рівень фізіологічної й інтелектуальної зрілості, що спостерігається в

багатьох дітей і в певному змісті є закономірним. Зарахування в школу збігається з віковою кризою, з якою різні діти виходять у різний час і з різними придбаннями. Хтось активний і кмітливий, інший пригнічує повільністю, третій дратує впертістю й агресивністю. Згодом шорсткості згладяться, здатності дітей більш-менш зрівняються — якщо вони не зневіряться в себе й не відчують відрази до навчання й школи [1, 84].

Також, рівень тривожності молодших школярів дуже сильно залежить від того, наскільки гармонійно вдається сполучити у своїй свідомості вимоги двох надзвичайно значимих для них спільностей, членами яких раптом виявляються одночасно: родини (до її вимог уже давно звикли) і школи (встановлені нею вимоги не дуже відомі, але дуже важливі). Якщо родина випускає їх "у світ", а школа приймає їх такими, які вони є, то емоційних проблем не виникає.

На думку К. Хорні почуття тривоги являє собою відчуття ізольованості й немічності дитини у ворожому світі. Цілий ряд ворожих факторів у навколишнім середовищі, може викликати в дитини непевність: пряма або непряма перевага інших людей, зайве заохочення або його повна відсутність, прагнення встати на сторону одного з батьків, що сваряться, занадто мало або занадто багато відповідальності, ізоляція від інших дітей, нестримане спілкування. У цілому причиною тривоги може бути все, що порушує в дитини почуття впевненості, надійності у його взаєминах з батьками. У результаті тривог і занепокоєння виростає особистість, що розділяється конфліктами. З метою уникнення страху, занепокоєння, почуття безпорадності й ізоляції в індивіда з'являються визначено «невротичні» потреби, які вона називає невротичними рисами особистості, засвоєними в результаті порочного досвіду [6, 316].

Що стосується педагогічного процесу, то Бітякова М.Р. вважає, що почуття тривоги неминуче супроводжує навчальну діяльність дитини в будь-якій, навіть самій ідеальній школі. Більше того, взагалі ніяка активна пізнавальна діяльність людини не може супроводжуватися тривогою. За законом Йєркаса-Додсона оптимальний рівень тривожності підвищує продуктивність діяльності. Сама ситуація пізнання чого або нова, невідомого, ситуація рішення завдання, коли потрібно прикласти зусилля, щоб незрозуміле стало зрозумілим, завжди таїть у собі невизначеність, суперечливість, а отже, і привід для тривоги. Повністю зняти стан тривоги, можна лише усунувши всі труднощі пізнання, що нереально, та й не потрібно [4, 298].

Було б несправедливо перекладати всю відповідальність за емоційні проблеми учнів тільки на плечі школи, забуваючи про родину. У житті школяра ці два фактори нерозривно зв'язані. Ідучи в школу учень не може залишати за порогом будинку скриню із сімейними традиціями, з вантажем переживань, а йдучи додому забувати в шкільному гардеробі сумку з подіями дня, вимогами вчителів, новими конфліктами. Більше того створюючи свій "я-образ", дитина подібно бджолі,

збирає інформацію про себе в родині й у школі, у дворі й секції, і знову в школі й родині. Тепле, добре відношення у родині до дитини може компенсувати негативні переживання, зв'язані зі школою. І навпаки, мінуси виховання можуть бути погашені й чуйним учителем, доброзичливим відношенням однокласників [2, 115].

Тривожні діти дуже чутливі до своїх невдач, гостро реагують на них, схильні відмовлятися від тієї діяльності, у якій зазнають труднощів. У таких дітей можна помітити значну різницю в поведінці на заняттях і поза заняттями. Поза заняттями це живі, товариські й безпосередні діти, на заняттях вони замкнуті й напружені. Відповідають на питання вчителя низьким і глухим голосом, можуть навіть почати заїкатися. Мова їх може бути як дуже швидкою, квапливою, так і уповільненою, затруненою. Як правило, виникає рухове порушення: дитина смикає руками одяг, маніпулює чим-небудь. Тривожні діти мають схильність до шкідливих звичок невротичного характеру: вони гризуть нігті, ссуть пальці, висмикують волосся. Маніпуляції із власним тілом знижують у них емоційну напругу, заспокоюють.

Обухова Л.Ф. вважає, що дитяча тривожність може бути наслідком і симбіотичних відносин дитини з матір'ю, коли мати відчуває себе єдиним цілим з дитиною, намагається відгородити її від труднощів і неприємностей життя. Вона «прив'язує» до себе дитину, охороняючи від уявлених, неіснуючих небезпек. У результаті дитина відчуває занепокоєння, коли залишається без матері, легко губиться, хвилюється й боїться. Замість активності й самостійності розвиваються пасивність і залежність [5, 169].

Таким чином, у розумінні природи тривожності в різних авторів можна простежити два підходи – розуміння тривожності як споконвічно властива людині властивість і розуміння тривожності як реакції на ворожий людині зовнішній світ, тобто виведення тривожності із соціальних умов життя.

Висновок. Отже, проаналізувавши теоретичні джерела, можна сказати, що проблема дитячої тривожності, а зокрема, у дітей молодшого шкільного віку потребує подальшого вивчення. З тривожними дітьми потрібно здійснювати корекційно-розвиваючу роботу, проводити тренінги. Роботу варто здійснювати на рівні всіх структурних компонентів тривожності, з орієнтацією ні її вікові й статеві піки й індивідуальні «зони вразливості» для кожної дитини. У молодшому шкільному віці центральне місце приділяється роботі з дорослими, що оточують дитину.

Література:

1. Ставицька С.О. Взаємозв'язок успішності та шкільної тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Наукові записки аспірантів. (Академія наук вищої школи, Волинський Академічний дім). Випуск 4. — Луцьк, 1997. — С.78-85;
2. Ставицька С.О. Вивчення особистісної тривоги у дітей молодшого шкільного віку проєктивними методами. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Методи підготовки фахівців до професійного спілкування”. Книга I. — Черкаси – 1997.– С.109-119

3. Ставицька С.О. Психолого-педагогічні умови подолання особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку// Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – Київ – 1999. – С. 1-14
4. Битякова М.Р. «Организация психологической работы в школе» - М.: Совершенство, 1997 – С.298
5. Обухова Л. Ф. Детская возрастная психология. – М., 1996 – С.169
6. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию – СПб, совместное издание Восточно-Европейского института психоанализа и БСК, 1997 - С. 316

К. Д. Чубчик
(науковий керівник - О. М. Склярєнко)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ САМООЦІНКИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Актуальність теми. Сучасний ринок праці вимагає професіоналів високої кваліфікації, які здатні швидко адаптуватися до нестабільних умов життя, готові проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність за прийняття та виконання рішень, що дає змогу успішно конкурувати на ринку праці. Досягненню цих стандартів сприяє система психологічного супроводу професійного становлення студентів у вищій школі, яка ґрунтується на одній з детермінантів цього процесу в юнацькому віці, як самооцінка.

У нашій країні вже накопичений чималий досвід щодо розкриття аспектів становлення самооцінки особистості, зокрема в дисертаційних дослідженнях К. Сидорова (феномен самооцінки у ранній юності), Є. Залученової (співвідношення самооцінки та її вплив на особистісні особливості), Є. Зинько (характеристики самооцінки за параметрами стійкості й адекватності), А. Федяєва (співвідношення мотивації досягнення і самооцінки на етапі професійного становлення особистості) тощо.

Проте, незважаючи на досить широку представленість у психології теоретичних аспектів вивчення самооцінки особистості в процесі розвитку її свідомості та самосвідомості, проблема її становлення в контексті професійного становлення молоді досліджена недостатньо. Актуальність проблеми й зумовила вибір теми статті: «Психологічні особливості становлення самооцінки в юнацькому віці».

Метою даної статті є проаналізувати думки зарубіжних та вітчизняних вчених щодо феномену самооцінки, уточнити характеристику поняття «самооцінки» та виявити психологічні особливості її становлення в юнацькому віці. Завданнями статті є теоретично дослідити особливості формування об'єктивної самооцінки та виокремити психологічні механізми, що впливають на її становлення у студентів.

Особистість розглядається в системі її реальних відносин, в конкретних соціальних ситуаціях, як суб'єкт практичної та теоретичної діяльності. Самооцінці

як особистісному утворенню відводиться центральне місце в загальному контексті формування особистості – її здібностей, можливостей, направленості, активності, суспільної значимості.

У зарубіжних дослідженнях спостерігається контрастне протиставлення основних факторів формування самооцінки – підкреслення переважної ролі в її розвитку або спілкування з оточуючими людьми, або власної діяльності дитини. В дослідженнях інтеракціоністського напрямку основна роль у формуванні самооцінки відводиться „іншому” як першоджерелу її розвитку. В рамках гуманістичної психології більше акцентується роль внутрішніх факторів розвитку самооцінки – емоцій, потреб суб'єкта. Звернення до емоційно – мотиваційної сфери при розгляді умов, що визначають становлення самооцінки, характерно і для психологів неофрейдистського напрямку. В контексті емоційно - мотиваційної сфери здійснювались і дослідження соціально - психологічних умов формування рівня домагань і самооцінки в школі К. Левіна [2; 8].

За К. Роджерсом самооцінка формується на основі оцінки індивіда іншими людьми. Для формування позитивної Я- концепції та адекватної самооцінки, дитина має почувати себе прийнятою, це є головною умовою подальшої самоактуалізації [7, 16].

Вітчизняні психологи, такі як, Ананьєв Б.Г., Божович Л.І., Рубінштейн С.Л., Чамата П.Р. та ін. розглядають самооцінку як складову самосвідомості особистості та як продукт її розвитку, породжуваний усією життєдіяльністю людини.

У вітчизняній психології проблема самооцінки розробляється переважно в рамках вікової психології. Предметом вивчення та аналізу виявляється процес формування, становлення самооцінки, динаміка її властивостей в онтогенезі. При цьому самооцінка розглядається як один із компонентів, які складають самосвідомість. Яскравим прикладом такого підходу до аналізу самооцінки є дослідження Чеснокової І.І., присвячене вивченню змінам особливостей самооцінки, як одним з компонентів самосвідомості, зокрема в залежності самооцінки особливості від зовнішньої оцінки [10, 29].

У дослідженні Є.А. Серебрякової запроваджується уявлення про параметри самооцінки. Це стійкість, адекватність та висота самооцінки. На основі відзначених параметрів автор будує класифікацію самооцінки, виділяючи нестійку та стійку самооцінку, яка розділяється на адекватну та неадекватну. Остання відображає помилкове уявлення людини про себе, буває або завищена, або занижена [6, 10]. За її думкою та ряду інших авторів, наприклад Липкіної А.І., Рибак Л.О., неадекватна самооцінка є джерелом внутрішніх конфліктів та пов'язана з афектом неадекватності. Нестійка самооцінка також виступає причиною порушення діяльності суб'єкта [8, 87].

При аналізі структури самооцінки багато авторів, зокрема А.В. Захарова, упроваджують уявлення про глобальну самооцінку та про окремі самооцінки. Під

глобальною самооцінкою розуміють оціночне відношення індивіда до себе в цілому, в той час як часткові самооцінки відображають оціночне ставлення до проявів своєї особистості в різних видах діяльності, активності. Можна виділити часткові самооцінки різного рівня, наприклад, розглядаючи самооцінку загальної ефективності в навчальній діяльності індивіда як одну з часткових самооцінок або розглядаючи в якості окремої ефективності самооцінку здібностей з конкретного навчального предмету. Є припущення, що серед глобальної та окремими самооцінками існує тісна залежність, вони значно корелюють [5, 10].

А.В. Захарова вирізняє в структурі самооцінки усіякі її складові в залежності від їх тимчасової спрямованості: актуальну, ретроспективну та перспективну, розглядає їх можливі відношення та взаємозалежність. За думкою автора, самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань людини. Рівень домагань особистості характеризує : 1) рівень труднощів, досягнення яких є загальною метою серії майбутніх дій (ідеальна мета); 2) вибір суб'єктом мети наступної дії, яка формується в наслідку переживання успіху або невдачі ряду минулих дій (рівень домагань в даний момент часу); 3) бажаний рівень самооцінки особистості (рівень Я) [6, 24].

Наявність різних підходів до розуміння сутності самооцінки свідчить про її складність і багатогранність як психологічного феномену.

Самооцінка, з одного боку, розуміється як найважливіше утворення особистості, яке бере безпосередню участь в регуляції людиною своєї поведінки і діяльності, як автономна характеристика особистості, її центральний компонент, який формується при активній участі самої особистості і відображає якісну своєрідність її внутрішнього світу. Ядром самооцінки є цінності [7, 11].

З іншого боку, самооцінка характеризується як стрижень процесу самосвідомості, показник рівня її розвитку. Самооцінка в трьохкомпонентній схемі Я- концепції частіше за все прямо ототожнюється з емоційно - ціннісним відношенням суб'єкта до себе, рідше – з образом Я або концепцією Я в цілому. Однак, треба зазначити, що на практиці відділення оцінки від знання суб'єкта про себе викликає значну складність, а іноді й взагалі неможливе [7, 12].

Поява здатності у дітей оцінювати себе співвідноситься в дослідженнях з розвитком у дитини таких феноменів, як виникнення етичних інстанцій, почуття ідентичності, автономії та ініціативи, виділення себе і усвідомлення психічних процесів. З утворенням поняття „Я", з появою уявлень про свої можливості [4, 14].

Самооцінка – цінність і значущість, які індивід приписує собі в цілому та окремим сторонам своєї особистості, поведінки, діяльності, комунікації; відіграє роль важливого особистісного утворення і одного з центральних компонентів Я-концепції, вміщує у своїй побудові особистісні значення і смисли, систему ставлень і вартостей. Водночас це складна психоформа внутрішнього світу людини, котра визначає характер її самоставлення, ступінь самоповаги, рівень

домагань, ціннісне прийняття чи неприйняття себе; виконує регулятивну, захисну і навіть терапевтичну функції; може бути різного рівня усвідомлення, адекватності [3, 107].

Отже, самооцінка – це оцінка особистості самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Належачи до ядра особистості, самооцінка є важливим регулятором її поведінки. Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і дальший розвиток її особистості.

Розвиток самооцінки відбувається шляхом поступового занурення (інтеріоризації) зовнішніх оцінок, що виражають сімейні вимоги та вимоги дитини до самої себе, на внутрішній план її самосвідомості. У міру формування й зміцнення самооцінки зростає здатність особистості до ствердження й відстоювання своєї життєвої позиції. Процес, у результаті якого людина звикає діяти в певному соціальному середовищі відповідно до норм даного суспільства, називається моральним розвитком і має прямий вплив на розвиток самооцінки. Але найбільш сензитивними етапами у розвитку самооцінки особистості та її соціалізації є підлітковий і юнацький вік.

За словами О.Толстих, юнацький вік – це період входження в об'єктивний та нормативний дух свого історичного часу в його національній формі. На думку Л. Божович, знаходження своєї ідентичності для юнака стає афективним центром життєвої ситуації розвитку. Саме тому до близького дорослого юнаки ставляться як до ідеалу. Ті якості, які юнак високо оцінює, є для нього еталоном у різних сферах людських стосунків: виконання моральних норм, ставлення до праці, до самого себе тощо. До цих якостей він приміряє своє ідеальне «Я» – образ того, ким він бажає стати в дорослому житті.

Особливу роль у формуванні самооцінки дослідники відводять сім'ї. Факти свідчать про те, що недостача любові з боку близьких, породжує у дитини дефіцит самоставлення аж до неприйняття себе. До факторів, які впливають на формування самооцінки, належать такі як стиль виховання в сім'ї, зацікавленість дорослих у справах дитини; в школі - педагогічна оцінка, залученість дітей в оцінну діяльність.

За словами Л.О.Реан та В.Ф.Сафін, посилення ролі самооцінки в процесі формування особистості здійснюється при зміні домінування зовнішніх детермінант (думка ровесників, значущих дорослих) на внутрішні чинники, - підсилюється роль власного ідеалу [10]. На думку А.В. Захарової, самооцінка представників старшої юності спрямована на майбутнє і домінує над актуальним і ретроспективним у свідомості молодшої людини. Юнацький вік є важливим для активізації внутрішніх чинників становлення самооцінки, здійснюються пошуки для відповіді на питання, якою є особистість, що вона може, заради чого діє.

В юнацькому віці в самооцінці, зазвичай, домінує когнітивний компонент. Загальна самооцінка особистості визначає характер оцінювання себе в навчально-професійній сфері діяльності, а згодом – досягнення в цій сфері, які впливають на загальну самооцінку.

У старшій юності змінюється оцінка значимих дорослих, зокрема, батьків і педагогів. Думка останніх, їхнє життя та досвід сприймаються юнаками як інформація для роздумів, підстава для самоаналізу, що тепер носить більш самостійний і глибокий характер, ніж у старшому шкільному віці.

На думку Ф. Райса, зростає тенденція юнаків формувати свою самооцінку незалежно від оцінок інших людей. Регулююча роль самооцінки юнаків все більше визначається їхніми власними вимогами до себе у зв'язку з її змістом. Важливо, що юність є не тільки періодом професійного становлення і періодом побудови життєздатної теорії самого себе, що пов'язано з виконанням певної ролі та її впливом на формування Я-концепції.

Отже, на формування самооцінки в особистості суттєво впливають наступні механізми:

- 1) емоційна реакція значимих дорослих:
 - ступінь їх любові, прийняття дитини,
 - прояв уваги до дитини, спілкування з нею, переважаюче ставлення до дитини, оцінка її вчинків;
- 2) успішність шкільного навчання та ставлення педагогів до дитини;
- 3) успішність спілкування з ровесниками, наявність дружніх та романтичних взаємин;
- 4) співвідношення власних досягнень людини з планами та порівняння з досягненнями інших значимих людей.

С.Кон вважає, що у самооцінці свого “Я” важливу роль відіграють такі компоненти:

1. Когнітивний, що містить уявлення суб'єкта про себе і навколишнє середовище, в якому він перебуває (рівень пізнавальних здібностей, сила інтелекту, вміння аналізувати свої внутрішні психічні процеси, задоволеність чи незадоволеність своїм соціальним становищем порівняно з іншими (статус у групі, колективі, суспільстві).

2. Емоційно-оцінний: авторитет серед ровесників, ставлення інших до власного “Я”, міра впливу себе на інших.

3. Суспільно-поведінковий: бажання завжди бути на передньому плані, прагнення самоутвердитися з – поміж інших, зайняти пріоритетне місце, спираючись при цьому на свої сильні якості інтелектуальних здібностей, фізичні та моральні переваги або, навпаки, бути непомітними у групі (колектив), триматися осторонь відповідальних колективних справ, знаючи слабкі місця свого “Я”.

Самооцінка – це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, здібностей, якостей та свого місця серед інших людей. Відомо, що самооцінка особистості не завжди є результатом чітко усвідомленої проєкції реального „Я” та „Я” ідеального. Ось чому можна виділити такі різновиди самооцінки: завищену, нормальну (адекватну) та занижену.

Завищена самооцінка – це переоцінка особистістю самої себе, що частіше за все призводить до егоцентризму, надмірності, агресивності, підозрілості, втрати контакту з оточуючими (друзями, близькими, рідними, співробітниками тощо).

Занижена самооцінка характеризується невпевненістю в собі, у своїх можливостях, байдужістю, підвищеним рівнем тривожності, відмовою від ініціативи, що призводить до недооцінки особистістю самої себе та до формування комплексу неповноцінності.

Як завищена, так і занижена самооцінка можуть бути результатом внутрішнього конфлікту особистості, який виявляється у внутрішніх (орієнтованих на самого себе) та зовнішніх (орієнтованих на оточення) формах

Адекватна, або нормальна самооцінка свідчить про оптимальне співвідношення можливостей та здібностей людини і адекватного усвідомлення зовнішньої дійсності [9].

Для адекватної самооцінки істотними є три моменти. По-перше, важливу роль у її формуванні відіграє зіставлення образу реального Я з образом ідеального Я, тобто з уявленням про те, якою людиною хотіла б бути.

По-друге, важливий чинник формування самооцінки, пов'язаний з інтеріоризацією соціальних реакцій індивіда. Це означає, що особа схильна оцінювати себе так, як оцінюють її інші люди.

По-третє, індивід оцінює успішність своїх дій-виявів через формат своєї ідентичності [3, 26].

Результати експериментальних досліджень свідчать, що люди все ж здатні адекватно оцінювати свої якості та можливості. Аналізовані самооцінки – своєрідні схеми самоставлення, що узагальнюють минулий досвід людини, організовують та структурують нову інформацію стосовно певного аспекту Я.

Самооцінка, як пише Р.Бернс, величина не постійна, вона змінюється залежно від обставин. Джерелом оціночних значень, різних уявлень індивіда про себе є його соціокультурне середовище, у якому ці уявлення нормативно фіксуються в мовленнєвих значеннях [1,6].

Навчитися об'єктивно судити про себе, давати справедливую самооцінку – важливе завдання у реальній підготовці до роботи над собою. Перш за все потрібно врахувати, що вирішальними умовами об'єктивної самооцінки є:

- наявність життєвого досвіду;
- спостережливість;
- постійне самопізнання;

- здорова суспільна думка в колективі.

Правила формування об'єктивної самооцінки:

1. Перш за все необхідно шукати в собі все позитивне і розвивати його. Негативне не тим небезпечне, що є, а тим, що його людина бачить, терпить, а воно постійно завойовує її внутрішній світ, штовхає до негативних дій і вчинків, руйнує позитивні якості. Негативне можна перемогти, якщо знаєш про нього і розвиваєш у собі позитивні якості.

2. Слід починати із самооцінки однієї діяльності, а потім перенести на інші сфери життєдіяльності (спорт, працю, навчання).

3. Порівняти свою самооцінку з оцінкою інших людей. Якщо необхідно – встановити причини розбіжностей.

4. Необхідність наявності еталону, ідеалу зразка, згідно якого людина ефективніше оцінює себе, вимогливіше ставиться до себе і постійно прагне до самовдосконалення.

5. Постійний пошук особистості самої себе (пізнання, аналіз, оцінка) – шлях до зрілого самовиховання.

Отже, в цілому можна зробити висновок, що одним з актуальних завдань сучасної вищої школи є удосконалення не тільки психолого-педагогічного вивчення студентів, а й дослідження детермінацій формування в них самооцінки, становлення адекватного оцінювання себе та інших, визначення видів їх самооцінки в діяльності.

Дана стаття була направлена на розкриття психологічних аспектів формування самооцінки особистості, зокрема в такому специфічному віковому періоді як юнацтві. Розглянуті існуючі підходи щодо вивчення самооцінки як одного з компонентів самосвідомості, а також різні погляди вивчення самооцінки та особливостей самосвідомості, уявлення особистості про себе. Була приділена увага особливостям формування об'єктивної самооцінки та механізмам впливу на становлення самооцінки в юнацькому віці.

Отже, у статті з'ясовано, що самооцінка - якість особистості, яка виражається в здатності людини оцінювати результати власної діяльності та поведінки, а також свої психічні властивості та якості, які в цій діяльності та поведінці проявляються.

Питання становлення самооцінки, її формування в молоді є важливими для соціальної педагогіки, і для психології та педагогіки вищої школи передусім, оскільки за ними - визначення розвитку особистості майбутнього громадянина, члена суспільства. Саме тому до них повернута пильна увага психологів, науковців педагогічних дисциплін.

Література:

1. Анисимова О.М. Самооценка в структуре личности студента: автореф. дис. кандидата психологических наук.: 19.00.05./ Ленинградский государственный университет. – Л. 1984. - 17 с.
2. Бернс Р. Развитие Я - концепции и воспитание: пер. с англ. – М.: Прогрес. - 1986. – 421с.

3. Боришевский М.И. Теоретические вопросы самосознания личности / Психологические особенности самосознания подростка. - К. Вища школа, 1980 – с. 5-38.
4. Дмитрова Т.В. Образ „Я" як регулятор міжособистісних стосунків у ранній юності: дис. кандидата психологічних наук.: 19.00.01. - К., 1993. – 187с.
5. Залученова Е.А. Самооценка в деятельности студентов. - М., 1992. - 52 с. –
6. Захарова А-В. Уровень притязаний как показатель самооценки // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. - М., 1989. -Вып.1. -С. 23-27.
7. Липкина А. И. Психология самооценки школьника: автореф. дис. доктора психологических наук.: 19.00.07. – М., 1974.
8. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. - М., 1977.- 117с.
9. Липкина А.И., Рыбак Л.А. Критичность и самооценка в учебной деятельности. - М.: Просвещение, 1968. - 141 с.
10. Павелків. Р. В. Загальна психологія : [підруч. для студ. вищ.навч. закл.] / Р. В. Павелків. – Вид. 3-тє, допов. – К.: Кондор, 2009. – 576 с.

О. О. Чумак

(науковий керівник – А. Ф. Федоренко)

СЕНСОРНА ІНТЕГРАЦІЯ У ДІТЕЙ З РДА

Сучасний етап розвитку теорії і практики психології, нейропсихології, корекційної педагогіки та спеціальної психології характеризується посиленням уваги до поглибленого вивчення різних особливостей психофізичного розвитку дітей, що має важливе науково-практичне значення.

На нашу думку, на сьогодні також є дуже актуальною проблема, яка виділяється з усього загалу проблем дітей з особливостями психофізичного розвитку, – це проблема дитячого аутизму. Аутизм та розлади спектру аутизму є однією з найпоширеніших форм неповносправності та порушень психофізичного розвитку у дітей.

Питання актуальності дослідження аутизму, а також досліджень в області аутизму є очевидними, оскільки кількість дітей з аутичними відхиленнями зростає щороку і це тільки ті діти які є зафіксовані.

У даній статті було надано значну увагу розладам сенсорної системи та сенсорній інтеграції.

У більшості людей сенсорна інтеграція протікає сама собою, непомітно і буденно як наприклад дихання. Як правило слабкі порушення сенсорної інтеграції залишаються непоміченими спеціалістами. Батькам значно легше їх помітити, оскільки вони проводять багато часу разом зі своїми дітьми, але на заваді стоїть неосвіченість. Як що батьки зможуть розібратися як відбувається сенсорна інтеграція, вони зможуть виявити проблему на її початку і надати необхідну допомогу своїй дитині. Також є ситуації коли батьки самі діагностують відхилення

у своїх дітей і не звертаючись до спеціалістів, починають надавати допомогу своїй дитині. Тут важливо притримуватися принципу не нашкодь, і звернутись за допомогою до компетентних спеціалістів. Також важливо щоб спеціалісти які працюють з дитиною, визнавали свою некомпетентність там де вони не впевнені в своїй професійній діяльності і зверталися за допомогою до більш кваліфікованих спеціалістів.

Сенсорний розвиток, з одного боку, становить фундамент загального розумового розвитку дитини, з іншого боку, має самостійне значення, так як повноцінне сприйняття необхідно і для успішного навчання дитини в дитячому садку, в школі, і для багатьох видів праці. Саме із сприйняття предметів і явищ навколишнього світу починається пізнання. Всі інші форми пізнання – запам'ятовування, мислення, уява – будуються на основі образів сприйняття і є результатом їх переробки. Тому повноцінний розумовий розвиток неможливий без опори на повноцінне сприйняття. Тому, що недоліки різних складових сенсорних систем призводять до функціональних чи органічних порушень у роботі моторної сфери та внутрішніх органів. Крім того, від правильного функціонування сенсорних систем залежать такі вищі функції мозку як пам'ять, формування і розвиток мовлення, мислення, самопізнання, комунікативні функції [5].

Сенсорний розвиток дитини – це розвиток його сприйняття і формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, положення в просторі, а також запаху, смаку і т. п. Значення сенсорного розвитку в ранньому та дошкільному дитинстві важко переоцінити. Саме цей вік найбільш сприятливий для вдосконалення діяльності органів чуття, накопичення уявлень про навколишній світ. Видатні вчені відомі представники зарубіжної та вітчизняної дошкільної педагогіки і психології вчені (М. Монтесорі, О. Декролі, А. П. Усова, Н. П. Сакуліна, В. О. Сухомлинський, Л. С. Виготський, Т. В. Дуткевич, Г. С. Костюк, А. В. Запорожець, Л. К. Балацька) справедливо вважали, що сенсорне виховання, спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією з основних сторін дошкільного виховання [2; 4; 5; 6; 7; 9]. Сенсорну інтеграцію досліджують такі вчені як Айрес Энн Джин, Кислинг Улла, Олег Романчук та інші.

Значну роль у розвитку дітей відіграють уявлення про сенсорні еталони - загально прийняті характеристики предметів, явищ, їх кількісні виміри, зовнішні властивості тощо. Сам термін «сенсорні еталони» ввів А. В. Запорожець [5] Засвоєння сенсорних еталонів – це використання їх в якості «одиниць виміру» при оцінці властивостей речовин.

У процесі засвоєння сенсорних еталонів та виконання предметних дій відпрацьовується та формується функція сенсорно-моторного механізму. Встановлюються міцні першо-сигнальні зв'язки між дією зорового і рухового аналізатора. Виробляються точні, узгоджені й вільні рухи, спрямовані на хапання

предмета, а на їх основі дедалі більш тонкі й складні дії : виконавчі, наслідувальні та імітаційні, а потім їх комбінації. Наслідувальні за походженням дії з предметами водночас є формою навчання дитини, основою формування перших навичок.

Центральна нервова система, і особливо головний мозок, влаштовані так, що вони можуть організовувати незліченні шматочки сенсорної інформації в цілісну систему. Цей процес включає перетворення відчуттів в сприйняття. Центральна нервова система (мозок) переробляє всю сенсорну інформацію, яку посилають різні сенсорні системи організму і допомагає організувати, пріоритезувати і зрозуміти цю інформацію. Грунтуючись на цьому, вона також здатна на відповідну реакцію: це можуть бути думки, почуття, моторна відповідь (поведінка) або комбінація всього перерахованого вище. У всьому нашому організмі присутні рецептори, які реагують на сенсорні стимули (наші руки і стопи містять найбільше таких рецепторів). У більшості випадків переробка сенсорної інформації відбувається автоматично. Іншими словами відбувається процес сенсорної інтеграції як «організація відчуттів для подальшого їх використання» [1].

Сенсорна інтеграція є несвідомим процесом, що відбувається в головному мозку (ми не замислюємося про неї, як не замислюємося про дихання):

- організовує інформацію, отриману за допомогою органів чуття (смак, вигляд, звуки, запах, дотик, рух, дія сили тяжіння і положення в просторі);
- наділяє значенням випробовувані нами відчуття, фільтруючи інформацію і відбираючи те, на чому слід сконцентруватися (наприклад, слухати вчителя і не звертати увагу на вуличний шум);
- дозволяє нам свідомо діяти і реагувати на ситуацію, в якій ми знаходимося (адаптивна відповідь);
- формує базу для теоретичного навчання і соціальної поведінки [1].

Отже сенсорно-моторна інтеграція – це здатність сприймати інформацію за допомогою органів чуття, поєднувати цю інформацію з іншими відомостями, що зберігаються в пам'яті, фізично діяти відповідно до одержаної інформації [8].

Можна стверджувати що порушення в сенсорній інтеграції гальмують загальний розвиток дитини, тобто даний чинник є одним з визначальних в повноцінному розвитку дитини. Звичайно, кожна дитина, навіть без цілеспрямованого виховання, так чи інакше сприймає світ. Але якщо засвоєння відбувається стихійно, без розумного педагогічного керівництва дорослих, воно нерідко виявляється поверхневим, неповноцінним. Саме тут і приходить на допомогу сенсорне виховання – послідовне планомірне ознайомлення дитини із сенсорною культурою людства. Поняття «сенсорна культура» увійшло в дошкільну педагогіку завдяки роботам М. Монтесорі [9]. Вона вважала, що для придбання такої культури досить систематично розвивати органи чуття дитини в розрізненні форми, кольору, величини і інших властивостей предметів. Така точка

зору була помилковою, вона не враховувала, що розвиток дитини докорінно відрізняється від розвитку дітей тварин. Дитина розвивається шляхом «соціального наслідування», яке, на відміну від спадкування біологічного, передбачає придбання нових, не вроджених, здібностей при засвоєнні суспільного досвіду. Сенсорна культура дитини – результат засвоєння ним сенсорної культури, створеної людством (загальноприйняті уявлення про колір, форму та інших властивостях речей) [3]. Отже сенсорно-моторний розвиток розглядається як складний процес, кожна наступна стадія якого включає в себе попередню, змінюючись при цьому. Кількісне накопичення змін забезпечує підґрунтя для якісних змін у психічному розвитку. Адже процес психічного розвитку цілісний, системний і динамічний, – його специфіка визначається різними соціальними та біологічними факторами.

Розвиток дітей з порушеннями аналізаторів, а також виховання дітей у штучно збідненому середовищі в умовах сенсорного голодування у поєднанні з дефіцитом спілкування із дорослими та однолітками (сенсорна депривація) негативно впливають на психічний розвиток дитини. Зокрема спостерігається затримка зорової концентрації, орієнтаційної реакції на звук, цілеспрямованості рухів, а також предметної діяльності та мовлення. Недорозвиток і десинхронізація емоційно-вольової сфери, зорового, слухового і тактильного сприйняття є складовими частинами добре відомого у корекційній педагогіці діагнозу – затримка психомовного розвитку.

Світовий досвід та розвиток вітчизняної педагогіки довели, що спрямований на дидактичну мету комплекс сенсорно-моторних вправ позитивно впливає на загальний, емоційний, мовленнєвий та соціальний розвиток дитини. Тому основне завдання при порушеннях сенсорної системи полягає в тому, щоб:

- надавати дітям різноманітну сенсорну інформацію, щоб сприяти кращому узгодженню роботи їхніх центральних нервових систем;
- навчати дітей гальмувати або модулювати непродуктивну сенсорну інформацію;
- навчати дітей органічно реагувати на сенсорні стимули.

Проведений нами аналіз психологічної літератури з даної проблеми дітей із психофізичними обмеженнями різних нозологій вказує на необхідність надання їм професійної психологічної допомоги в системі соціально-психологічного супроводу. При розробленні принципів і підходів побудови психологічної допомоги потрібно враховувати вид та ступінь функціональних порушень та психологічні особливості розвитку особистісної сфери дитини із психофізичними обмеженнями.

У процесі оптимізації корекційної роботи з дітьми із порушеннями психофізичного розвитку класичними інструментами розв'язання цієї проблеми можуть бути методики використання компенсаторних можливостей організму

дитини в її онтогенезі, зокрема у площині багаторічного доробку теорії та практики сенсорного виховання. Адже багато проблем, які виникають у навчальній та ігровій діяльності дітей, є результатом спотвореного сприйняття сенсорної інформації та неадекватних процесів її обробки, не сформованості вмінь та навичок інтегрувати сенсорну інформацію, отриману від різних органів відчуття з метою точного інтегрального відображення фізичної реальності [10].

Література:

1. Айрес Э.Дж., Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития [пер. с англ. Юлии Даре]. – М.: Теревинф, 2009. – 272с.
2. Балацька Л.К. Уява в житті дитини. – К.: Знання, 1974. – 46с.
3. Бочелюк В. Й., Турубарова А. В.Б 86 Психологія людини з обмеженими можливостями. Навч. посіб.- К.: Центр учбової літератури, 2011. – 264
4. Дуткевич Т.В Дошкільна психологія: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 392с.
5. Запорожец А. В. Развитие ощущений и восприятий в раннем и дошкольном детстве // Избр. психолог. труды: В 2 т. - М., 1986. -Т. 1. - С. 91-99.
6. Запорожец А. В., Венгер Л. А., Зинченко В. П., Рузская А. Г. Восприятие и действие / Под ред. А. В. Запорожца. - М.: Просвещение, 1967. - 324 с.
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особи-тості / За ред. Л.М. Проколієнко. - К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
8. Луговський А., Сварник М., Падалка О. Реабілітаційний супровід навчання неповносправних дітей: методичний посібник / Львів: Колесо, 2008. - 144 с.
9. Монтессори М. Помогите мне сделать это самому / Сост., вступ, Статья М. В. Богуславский, Г. Б. Корнетов. - М.: Карапуз, 2000. – 272с.
10. Шевцов А. Г. Особистісно орієнтовані освітні технології як системо-утворювальний чинник комплексної соціальної реабілітації осіб з інвалідністю//Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: Вип. 8.Т.І/За ред. В. І.Бондаря, В.В. Засенка. - К.: 2006. - 323 с.

М. М. Юфа

(науковий керівник – Т. В. Бушуєва)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Постановка проблеми. Навчання у ВНЗ супроводжується переживанням різних стресових ситуацій, пов'язаних як з навчальним процесом, так і з особистими взаєминами. Сучасні умови розвитку вищої школи характеризуються інтенсифікацією навчального навантаження студентів, зростанням інформаційних потоків, обмеженим часом на їх переробку, перевантаженістю, широким впровадженням технічних засобів та комп'ютерних технологій в навчальний процес. Студенти стикаються з незвичними методами і формами навчання, новими емоційними переживаннями, у них міняється режим праці і відпочинку. Все це

вимагає значного напруження, протягом тривалого часу, компенсаторно-приспосувальних резервів організму студентів [9, 127].

Адаптація студентів до умов ВНЗ і навчальної діяльності повинна протікати за рахунок залучення особистісних і зовнішніх ресурсів, а не тільки за рахунок видимого пристосування до нового соціально-психологічного середовища. Формування адаптивної копінг-поведінки припускає залучення цих ресурсів [12].

Копінг-поведінка студентів є традиційним предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних психологів, яких в основному цікавила специфіка подолання ними екзаменаційного стресу. Разом з тим проблема подолання криз студентського віку залишається мало дослідженою. У зв'язку з цим актуальним представляється вивчення ролі копінг-поведінки у процесі подолання криз з метою визначення шляхів оптимізації психологічного стану студентів і підвищення продуктивності їх навчальної діяльності.

Дослідження, присвячені питанню копінг-поведінки, широко проводяться останні 40 років в зарубіжній психології (R.S. Lazarus, S. Folkman, N. Endler, J.D.A Parker, С.М. Aldwin, Е.А. Skinner, M.J. Zimmer-Gembeck). У вітчизняній психології проблема опановуючої поведінки активно обговорюється з 90-х років ХХ століття. Дослідники вивчають проблеми регуляції поведінки людини в умовах стресу (В.О. Бодров, В.І. Євдокимов, І.Е. Єсауленко, В.Л. Марищук, Ю.В. Постіякова, О.О. Прохоров, Ю.В. Щербатих та ін.), типи стратегій копінг-поведінки у складних життєвих ситуаціях та види особистісних копінг-ресурсів (Л.І. Анциферова, В.О. Бодров, Ф.Є. Василюк, Р.М. Грановська, Л.І. Дементій, Т.Л. Крюкова, Є.В. Куфтяк, С.К. Нартова-Бочавер, І.М. Нікольська та ін.), питання співвідношення копінгу та психологічних захистів (Л.І. Анциферова, О.Б. Варшаловська, О.В. Лібін, А.В. Лібіна, Р.Р. Набіулліна, І.В. Тухтарова та ін.).

Простежується інтерес окремих вчених до вивчення копінг-стратегій та психологічних захистів у дитячому та юнацькому віці (Т.Ю. Більгільдєєва, О.Г. Власова, Р.М. Грановська, Т.Л. Крюкова, С.О. Лігер, Л. Мерфі, І.М. Нікольська, Г.О. Парамонова, І.П. Стрельцова, Д. Шек, О.Н. Юрасова та ін.).

Дослідженням особливостей використання копінг стратегій у студентському віці займалися такі вчені як V.J. Conway і D.J. Terry, K. Blanksiein, K. Nakaho, О.Л. Церковський.

Мета статті полягає у визначенні специфіки використання копінг-стратегій у студентському віці.

Виклад основного матеріалу. Щодо визначення копінг поведінки в психології немає єдності поглядів. Так, у вітчизняній психології більшого значення надається чиннику усвідомленості та активності опанування (Т.Л. Крюкова, Е.А. Сергієнко, І.М.Нікольська). Зарубіжні дослідники більше значення надають процесуальним та соціальним аспектам (R.S. Lazarus, S. Folkman, С.М. Aldwin, Е.А. Skinner).

Уперше термін «копінг» був використаний Л. Мерфі в 1962 році в дослідженні способів подолання дітьми криз розвитку. Термін копінг при цьому розуміється як прагнення індивіда вирішити певну проблему. Теорія «копінгу» отримала загальне визнання завдяки розробленій концепції Р. Лазаруса [17]. Він дає таке визначення копінгу: «безперервно змінні когнітивні і поведінкові спроби справитися із специфічними зовнішніми або внутрішніми вимогами, які оцінюються як надмірні або такі, що перевищують ресурси людини». Таким чином, «копінг» або опановуюча поведінка розглядається як діяльність особистості з підтримки або збереження балансу між вимогами середовища й ресурсами, що задовольняють цим вимогам.

С. Карвер [14] вважає, що психологічне призначення «копінгу» полягає в тому, щоб якнайкраще адаптувати людину до вимог ситуації, дозволяючи опанувати її, послабити або пом'якшити ці вимоги. На думку вчених, головне завдання копінгу – забезпечення й підтримка благополуччя людини, фізичного й психічного її здоров'я та задоволеності соціальними відносинами.

Вивчення копінг-поведінки в закордонній психології ведеться в трьох основних напрямках. Представники першого напрямку велику увагу приділяють аналізу самих важких ситуацій, підкреслюючи, що їхній контекст впливає на стиль опанування. У рамках другого напрямку робиться акцент на впливі особистісних змінних, детермінуючих використання індивідом тих або інших стратегій (Р. Kosta, R. Makkei, G. Hynes і ін.). Багато робіт присвячено вивченню впливу соціального середовища на копінг-поведінку, приналежності людини великому й малому соціуму (етнічній групі, соціальному шару), а також вікових, статеворолевих особливостей. Представники третього напрямку (R. Lazarus, S. Folkman і ін.) підкреслюють роль когнітивних факторів, що обумовлюють способи реагування на життєві труднощі [17].

У рамках ціннісно-сислової теорії Л.І. Анциферової [1] була описана динаміка копінг-поведінки. Людина реагує на несподіване, що травмує її спочатку на сенсорному рівні («стан заціпеніння»), що швидко змінюється активністю особистості («когнітивним оцінюванням»). Це процес розпізнання особливостей ситуації, виявлення негативних і позитивних її сторін, визначення змісту й значення що відбувається. Від рівня розвитку даного механізму, від здатностей людини з різних точок зору розглядати важку ситуацію й прибїгати до прийомів переоцінки залежить правильний вибір стратегії опанування подією, що травмує. Головним результатом «когнітивного оцінювання» є висновок людини про підконтрольність їй ситуації. У випадку, коли суб'єкт вважає ситуацію підконтрольною, включаються конструктивні стратегії опанування.

О.В. Лібінім [6] була створена структурно-функціональна модель поведінки людини у важких життєвих ситуаціях. У структурі опановуючої поведінки автор

виділяє емоційний компонент (емоційна компетентність) і підкреслює важливість позитивної ролі емоцій у подоланні труднощів.

І.М. Нікольська та Р.М. Грановська [8] у своїх дослідженнях проаналізували специфіку основних копінг-стратегій і механізмів психологічного захисту в дітей, розкрили їхній зміст і особливості опанування в дітей залежно від вікових, статевих і особистісних характеристик.

До особистісних і індивідуально-психологічних детермінант опановуючої поведінки прийнято відносити психологічний вік, самооцінку, локус контролю, емпатію, соціальний статус, само ефективність суб'єкта. Критерієм ефективності опановуючої поведінки є психологічне благополуччя суб'єкта.

Дві основних функції копінга полягають у наступному: 1) розв'язання проблеми, що створює стрес, або спроби змінити стресор, наприклад, пошук інформації; 2) регулювання емоцій, насамперед, негативних, викликаних стресором, наприклад, дистанціювання або самоконтроль. Копінг має якості наближення до стресору (агресія, пошук інформації, розв'язання проблеми) або уникнення стресора (ігнорування, відволікання, відхід), що проявляються на когнітивному, емоційному й поведінковому рівнях [17].

Незважаючи на значну індивідуальну різноманітність поведінки в стресі, на основі специфіки ставлення виділяють два основних стилі реагування. Проблемно-орієнтований стиль, спрямований на раціональний аналіз проблеми, пов'язаний із опануванням і виконанням плану розв'язання важкої ситуації. Даний стиль проявляється в таких формах поведінки, як самостійний аналіз того, що трапилось, прохання про допомогу у інших, пошук додаткової інформації. Суб'єктивно-орієнтований стиль є наслідком емоційного реагування на ситуацію, що не супроводжується конкретними діями, і проявляється у вигляді спроб не думати про проблему взагалі, залучити інших у свої переживання, компенсувати негативні емоції їжею або алкоголем [17].

Багато задач, що виникають у період студентства і безпосередньо після закінчення ВНЗ (пошук роботи і перше працевлаштування, вирішення навчальних і професійних завдань, вирішення побутових питань у зв'язку з відходом з батьківської сім'ї, та інші) вимагають проблемно-орієнтованого копінгу для відновлення нормального емоційного стану та отримання реального результату [5]. Саме дана копінг стратегія обумовлює мобільність, і як наслідок, конкурентоспроможність майбутнього фахівця [3; 4]. Відповідно в період студентства необхідне формування проблемно-орієнтованого копінгу, як сукупності когнітивних, емоційних і регулятивно-поведінкових компонентів опанування, що забезпечують вирішення критичних ситуацій.

До когнітивних компонентів проблемно-орієнтованого копінгу належать формування адекватної оцінки суб'єктом себе, ситуації, наявних і необхідних для її вирішення ресурсів, і досягнутих результатів; до емоційних компонентів –

відношення до себе як до суб'єкта, здатного до вирішення даної ситуації і до ситуації як до вирішуваною; до регулятивно-поведінкових – здатність до визначення завдань, вибору способів їх вирішення та контролю за досягнутими результатами. Ступінь сформованості проблемно-орієнтованого копінгу у студентів залежить від індивідуально-особистісних особливостей студентів.

А. А. Баканова [2] виділяє в період юнацтва наступні загальні способи подолання кризової ситуації:

- ефективне вирішення завдяки усвідомленню сенсу кризової ситуації, використанню конструктивних копінг-стратегій і внутрішніх ресурсів;
- неефективне вирішення через нездатність бачити сенс у ситуації і сильну зосередженість на емоційних переживаннях;
- відхід від вирішення кризової ситуації, уникнення пов'язаних з нею негативних переживань, перекладання відповідальності за подолання ситуації на інших людей.

Ряд досліджень присвячений вивченню ситуативно-особистісних детермінант копінг-стратегій студентів. Так, V.J. Conway і D.J. Terry [15] вивчали зв'язок особистісних особливостей студентів-психологів і форми психологічного опанування, що використовуються ними, провівши два виміри за допомогою спеціальних опитувальників під час екзаменаційної сесії: перший раз – перед іспитом, другий – відразу ж по його закінченні. Ними було виявлено, що вибір копінг-стратегії корелює з оцінкою ситуації іспиту, її сприйманою важливістю, стресогенністю, ступенем контролю з боку суб'єкта й особистісними змінними (самооцінкою, самоприйняттям і самоконтролем). Було показано, що респонденти з високим ступенем самооцінки, внутрішнім локусом контролю, що сприймають іспит як важливе й серйозне випробування, були схильні вибирати інструментальні, проблемно-орієнтовані способи поведінки. Студенти з низьким ступенем самооцінки й високим рівнем тривожності (незалежно від суб'єктивного бачення ситуації) віддавали перевагу пошуку емоційної підтримки.

К. Blanksiein [16] установив на вибірці канадських студентів позитивний зв'язок між високим рівнем тривожності, з одного боку, і емоційним подоланням складностей і поганою успішністю – з інший.

К. Nakaho [18], якій вивчав адаптацію до повсякденних стресів у японських студентів, установив, що активно-поведінкова боротьба з неприємностями, концентрація на розв'язанні завдання сприяє зміцненню психологічного благополуччя суб'єкта, у той час як уникнення й емоційне регулювання, навпаки, приведуть до появи або посилення невротичної симптоматики.

При цьому вибір стратегії подолання в значній мірі залежить від гендерної приналежності. Так, «специфічною особливістю дівчат є глибоке емоційне проживання кризової ситуації і вміння побачити в ній сенс. Дівчата, стикаючись з кризою, заглиблюються в її переживання й осмислення, внаслідок чого стають

здатними звертатися до екзистенціальних аспектів важких життєвих обставин, наділяти їх особливим значенням. Специфічною ж особливістю юнаків є прагнення знижувати емоційну значимість критичної ситуації за рахунок відходу від її глибокого усвідомлення. Юнаки губляться, стикаючись з кризою, виявляються занадто захоплені негативними переживаннями, що змушує їх у результаті відійти від усвідомлення своїх переживань» [2, 83].

Результати дослідження опановуючої поведінки студенток, проведеного І. Л. Шелехова, О. Г. Берестеневої та І. А. Дубініної [13] свідчать, що у студенток залежно від відмінностей в успішності навчання відрізняються і обрані стратегії опанування в різних критичних ситуаціях. Так, для відмінниць характерні високі значення за такими непродуктивним стратегіям, як «самозвинувачення» і «відхід у себе», а також «активний відпочинок». У цілому ж для успішних студенток характерні емоційно-орієнтований і мобілізаційний стилі копіngu, з чого випливає, що відмінниці оцінюють критичну ситуацію або як невдачу, або як виклик. Значно меншою мірою відмінниці вибирають проблемно-орієнтований і соціотропний стилі.

Вивчивши найбільш часто виникаючі критичні ситуації в період студентства, Т. В. Сборцева [10] визначила, що студенти надають перевагу таким стратегіям, як активний, компенсаторний і пасивний копінг. При цьому було виявлено, що когнітивна складова індивідуальності студента впливає на вибір стратегії, особливо такі характеристики, як рівень домагань і ціннісні орієнтації. Між рівнем інтелекту і стратегією саморегуляції прямого зв'язку не виявлено. Також Т. В. Сборцева вказує, що в значній мірі вибір стратегії визначають особливості емоційної сфери, а саме такі характеристики, як внутрішня конфліктність, тривожність і фрустрованість особистості. Особливо значущі відмінності були виявлені за поведінковим компоненту, а саме в позиції особистості, напрямку і типу реакції в ситуації фрустрації і особливостям поведінки в ситуаціях конфлікту.

Результати дослідження, проведеного М. Ш. Магомед-Еміновим з колегами [7], спрямованого на оцінку емоцій і копінг-стратегій, що виникають у студентів в результаті екстремального події, вказують на таку особливість: хоча екстремальна подія найбільшою мірою викликає найсильніші негативні емоції (тривога, паніка, жах, обурення), тим не менш, переважаючими стратегіями когнітивного копіngu були пошук інформації про ситуацію і висунення гіпотез, з чого випливає, що самі по собі найсильніші негативні емоції в екстремальній ситуації зберігають здатність у студентів до подальшого аналізу ситуації. Як вказують вчені, пошук інформації (яку дослідники оцінюють як адаптивну копінг-стратегію в даній ситуації) значно превалює над неадаптивними і не досить адаптивними копінг-стратегіями (розсіяність, агресія, пошук винного). Поведінкові копінг-стратегії в основному були представлені у формі активності з евакуації та продовження реалізації звичайної поведінки (тобто респонденти, які брали участь у дослідженні,

відзначили переважання стратегій, спрямованих на вирішення проблеми та ігнорування ситуації). У цілому результати даного дослідження вказують, що в критичній ситуації, вирішення якої жорстко обмежено часом, у студентів одночасно реалізуються декілька копінг-стратегій – при чому якщо когнітивні копінг-стратегії у більшості випадків можна вважати ефективними по відношенню до ситуації, то поведінкові та емоційні далеко не завжди продуктивні в проведеному дослідженні.

У дослідженні особливостей копінг-поведінки студентів З.А.Сивогракова [11] відмічає, що вибір стратегій певного типу залежить в основному від трикомпонентного складу особистісних факторів копінгу, а саме від когнітивних (особливості Я-концепції, інтелектуальна гнучкість, інформаційна відкритість), оцінних/емоційних (смісловиттєві орієнтації, характер емоційних переживань) та поведінково-регулятивних аспектів особистості (локус контролю, мотиваційна спрямованість, свідомо саморегуляція поведінки, комунікативні властивості). Копінг, на думку науковця, визначається як здійснення суб'єктивної активності особистості, реалізація її здатності до подолання у процесі особистісно-ситуативної взаємодії в складних життєвих ситуаціях.

У цілому, незважаючи на численні серйозні дослідження, дотепер є концептуальні й емпіричні труднощі в поясненні копінг-поведінки. Відкритим залишається питання про ефективність копінга. Слід зазначити, в різних ситуаціях суб'єкт використовує різні стратегії, іноді навіть сполучаючи їх, тому не існує таких стратегій, які були б ефективні у всіх випадках [17].

Висновки. Таким чином, на основі аналізу робіт різних авторів до особливостей використання копінг-поведінки у студентському віці можна віднести: кризовість віку, необхідність адаптації до нових умов навчання та соціальної взаємодії, труднощі у оцінці студентами власних ресурсів та часто невміння проявляти гнучкість у використанні різних стратегій.

Головне завдання копінг-поведінки у житті студента – забезпечення й підтримка благополуччя особистості студента, його фізичного й психічного здоров'я й задоволеності відносинами в які він вступає в процесі навчальної діяльності. Однак при цьому різні форми копінгу сприяють досягненню цієї мети різною ціною. Одні форми опанування сприяють ефективному освоєнню знань і конструктивному подоланню труднощів навчальної діяльності. Інші – грають деконструктивну роль, спонукують студента ухилитися від труднощів навчання, перемкнутися на сторонню діяльність, або емоційні переживання. Один з можливих наслідків реалізації тієї, або іншої форми опанування – є виникнення певного емоційного ставлення студента до навчання. Перетворюючись на стійке, таке ставлення стає важливим регулятором навчальної діяльності, що істотно впливає на її успішність. У зв'язку з цим стає актуальним питання про умови формування компонентів проблемно-орієнтованого копінгу у студентів.

Література:

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 1. – С. 3-19.
2. Баканова А.А. Экзистенциальный аспект преодоления кризисных ситуаций в юношеском возрасте // Безопасность жизнедеятельности – профессия XXI века: проблемы становления и перспективы развития: Сборник трудов Всероссийской научно-практической конференции, Санкт – Петербург, 19-20 ноября 2002 г. – СПб., 2002. – С. 82-84.
3. Горюнова Л.В. Составляющие профессиональной мобильности современного специалиста // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2007 – №1 – С.63-69.
4. Кормильцева М.В. Социально-личностные компетенции студентов как фактор развития их профессиональной мобильности: Автореферат диссертации кандидата психологических наук: 19.00.07 – Екатеринбург, 2009 – 24с.
5. Кучеренко И. В. Психологические средства формирования адаптивного поведения личности в ситуации ее трудоустройства: Диссертация кандидата психологических наук: 19.00.01 – Новосибирск, 2003 – 176с.
6. Либин А. В., Либина А. Стиль реагирования на стресс: психологическая защита или совладение со сложными обстоятельствами // Стиль человека: психологический анализ. М.: Смысл, 1998, С. 190-204.
7. Магомед-Эминов М.Ш., Баженова Е.В., Квасова О.Г., Савина О.О., Приходько И.П. Проект «Кризисная интервенция»: исследование последствий и психологическая помощь после взрыва.// Материалы научно-практических конгрессов IV Всероссийского форума «Здоровье нации – основа процветания России». Том 2, раздел «Здоровье нации и образование». – М., 2008. – С. 85-87.
8. Никольская И.М., Грановская Р.М. Психологическая защита у детей. – СПб.: Речь, 2000. – 507 с.
9. Новак, Е.С. Здоровье студенческой молодежи как социальная проблема / Е.С. Новак // Вестник ВолГУ. 2001. - Серия 7. - Вып. 1. - С. 125-133.
10. Сборцева Т.В. Психологические условия обучения саморегуляции в критических ситуациях в юношеском возрасте: диссертация кандидата психологических наук: 19.00.07 – Череповец, 2002 – 169с.
11. Сивогракова З.А. Вивчення копію як особистісної адаптаційної здібності / З.А. Сивогракова // Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 22. – С.159-169.
12. Скрипник В. Особливості перебігу та самосприйняття соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників // Психологія і суспільство, 2005, №2, с.87-93
13. Шелехов И.Л., Берестенева О.Г., Дубинина И.А. Особенности совладающего поведения студенток университета // Вестник ТГПУ, 2009, выпуск 4(82) – С.87-91.
14. Carver C.S., Scheier M.F., Weintraub J.K. Assessing coping strategies: A theoretically based approach // Journal of Personality and Social Psychology. 1989. Vol. 56. P. 267–283.
15. Conway V.J. Appraised Controllability as a Moderator of the Effectiveness of Different Coping Strategies: A Test of the Goodness of Fit Hypothesis / V.J. Conway, D.J. Terry // Austral. J. Psychol. – 1992. – Vol. 44. – № 1. – P. 1-7.
16. Coping and academic problemsolving ability in lest anxiety // K.R. Blanksiein, G.L. Fleu [ei al.] // J. Clin Psychol. – 1992. – Vol. 48. – №1. – P. 37-46.
17. Lazarus R.S., Kanner A.D., Folkman S. Emotions a cognitive phenomenological analysis Emotion. Theory, Research and Experience. Vol. 1. – N.Y., 1980. – P. 185-217.
18. Nakano K. The role of coping strategies on psychological and physical well-being // J. Psychol. Res. – 1991. – Vol. 33/ – №4. – P. 160-167.

ПОНЯТТЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Особливу роль у сучасному світі займає здатність успішно вибудовувати комунікацію з іншими людьми. Спілкування виступає необхідною умовою буття людей, без якого неможливе повноцінне формування не тільки окремих психічних функцій, процесів і властивостей людини, а й особистості в цілому. Іншими словами, спілкування буде ефективно лише тоді, коли люди, які взаємодіють один з одним, компетентні в даній ситуації. У самому загальному плані компетентність у спілкуванні припускає розвиток адекватної орієнтації людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, в ситуації та завданні. Таким чином, формування рівня компетентності в спілкуванні людини, що відповідає вимогам суспільства, є актуальною проблемою психології, вирішення якої має важливе значення як для кожної конкретної людини, так і для суспільства в цілому.

Компетентність у сфері спілкування стала однією з головних складових високого професійного рівня фахівця у галузі людської діяльності. Це відноситься не тільки до таких професій як психолог, менеджер, педагог, соціальний працівник, працівник сфери обслуговування, де потрібна спеціальна комунікативна підготовка, а й практично до всіх інших типів професій, так як будь-який працівник так чи інакше включається в інформаційний обмін, взаємодіє з людьми.

Аналіз наукової літератури показує, що до теперішнього часу питання спілкування, комунікативного підходу в навчанні і вихованні знаходяться в центрі уваги багатьох дослідників. Зокрема, філософсько-методологічні аспекти спілкування, міжособистісної комунікації розглянуті в роботах К.А. Абульхановой - Славської, Л.П. Буїв, П. Вацлавік, М.С. Кагана, Б.Д. Паригін, С.Л. Рубінштейна та ін. Психолого- педагогічний аналіз комунікативної діяльності особистості знайшов відображення у працях Б.Г. Ананьєва, Г.М. Андрєєвої, М.Р. Битянової, А.А. Бодальова, Ю.Н. Ємельянова, Я.Л. Коломинського, А.А. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, В.М. Мясичева, М.М. Обозова та ін.. Питанням вивчення процесу формування та розвитку комунікативної компетентності фахівця присвячені дослідження А.А. Вербицького, І.А. Зимової, М.І. Лук'янової, І.І. Ревякіна, В.А. Слостенина, Н.В. Сулова, Н.Ф. Тализіній, В.А. Якуніна. Комунікативну компетентність як окрему характеристику особистості розглядають Л.А. Петровська, Є.В. Сидоренко, Л.А. Цветкова, О.І. Муравйова,

І.В. Макарівська, Ю.Н. Ємельянов, як частину більш широкого поняття – В.Н. Куніцина, В.А. Співак.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі основних підходів до визначення поняття комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «комунікативна компетентність» вперше було використано А.А. Бодальовим і трактувалося, як здатність встановлювати і підтримувати ефективні контакти з іншими людьми при наявності внутрішніх ресурсів (знань і умінь) [2].

І.А. Зимова «компетентність» визначає як «актуальну, сформовану якість особистості, що ґрунтується на знаннях, інтелектуально і особистісно-обумовлена соціально-професійна риса людини, її особистісна якість» [6].

А.М. Новиков зазначає, що компетентність – це «самостійно реалізована здатність до практичної діяльності, до вирішення життєвих проблем, ґрунтуючись на придбаних навчальному та життєвому досвіді» [12].

Незважаючи на відсутність єдиної класифікації ключових компетенцій та компетентностей, Ю.М. Жуков [5] зазначає, що комунікативна компетентність – це метакомпетентність або ядрена компетентність. Вона входить в соціальну, професійну, міжособистісну компетентності і є з'єднуючим ланцюжком цих утворень.

Е.М. Кузьміна [9] у своєму дослідженні визначає комунікативну компетентність як важливу складову професійної компетентності випускника вузу, що дозволяє здійснювати ефективне спілкування та способи реалізації толерантності, особистісної реалізації і єдностей в цілому у сфері професійної діяльності.

Комунікативна компетентність, на думку О.М. Казарцевої [8], – це не вроджена здатність, а здатність, яка формується в людині, в процесі придбання нею соціально-комунікативного досвіду. Соціально-комунікативний досвід включає в себе, перш за все, механізм перемикання кодів, який виражається в стилістичному варіюванні мови. В основі такого перемикання лежить зміна ролевих відносин між учасниками спілкування.

У результаті аналізу робіт різних авторів, які вивчають комунікативну компетентність, І.М. Зотова робить висновок, що в структуру включаються досить різнопланові елементи. Разом з тим, серед цього різноманіття чітко виділяються наступні компоненти:

- комунікативні знання;
- комунікативні вміння;
- комунікативні здібності.

Комунікативні знання – це знання про те, що таке спілкування, які його види, фази, закономірності розвитку; знання про те, які існують комунікативні методи і прийоми, яку дію вони надають, які їхні можливості та обмеження.

Комунікативні вміння:

- вміння організувати текст повідомлення в адекватну форму
- мовні вміння
- вміння гармонізувати зовнішні та внутрішні прояви
- вміння отримувати зворотний зв'язок, вміння долати комунікативні бар'єри та ін.

Комунікативні здібності розглядаються як індивідуально-психологічні властивості особистості, що відповідають вимогам комунікативної діяльності і забезпечують її швидке і успішне здійснення. [7, 109]

Досліджуючи поняття комунікативної компетентності, В.А. Лабунська [10] виділяє в ньому три складові:

- точність (правильність) сприйняття інших людей;
- розвиненість невербальних засобів спілкування;
- володіння усною і письмовою мовою.

Є.В. Руденський [13] виділяє в комунікативній компетентності такі складові, як комунікативно-діагностичну (діагностика соціально-психологічної ситуації); комунікативно-прогностичну (передбачення результатів спілкування); комунікативно-програмуючу (підготовка до комунікації, зміст, цілі, прийоми); комунікативно-організаційну (засоби залучення уваги до предмету комунікації).

Ю.Н. Ємельянов вважає, що комунікативна компетентність являє собою сукупність наступних якостей:

- Здатність людини брати на себе і виконувати різні соціальні ролі;
- Здатність адаптуватися в соціальних групах і ситуаціях;
- Вміння вільно володіти вербальними і невербальними засобами спілкування;
- Здатність організувати і управляти «міжособистісним простором» у процесі ініціативного і активного спілкування з людьми;
- Усвідомлення своїх ціннісних орієнтацій, потреб;
- Техніки роботи з людьми;
- Перцептивні можливості [4].

Деякі автори вважають, що основним фактором комунікативної компетентності є все таки комунікативні здібності. Наприклад, С. А. Езова вважає, що комунікативна компетентність включає здатність людини застосовувати знання, вміння, особистісні якості:

- у побудові та передачі повідомлення (змісту спілкування) за допомогою традиційного та віртуального взаємодії;
- у вибудовуванні відносин;
- у виборі тактики поведінки;
- у формах спілкування з партнером [3].

На думку Є.В. Руденського комунікативна компетентність складається з здібностей:

- давати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації, в якій належить спілкуватися;
- соціально-психологічно програмувати процес спілкування, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації;
- здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування в комунікативній ситуації.

Прогноз формується в процесі аналізу комунікативної ситуації на рівні комунікативних установок, під якими автор розуміє своєрідну програму поведінки особистості в процесі спілкування. Рівень установки може прогнозуватися в ході виявлення: предметно-тематичних інтересів партнера, емоційно-оцінних відносин до різних подій, відношення до форми спілкування, включеності партнерів в систему комунікативної взаємодії [13].

У структурі комунікативної компетентності І.М. Агафонова [1] виділяє наступні компоненти: когнітивний, ціннісно-смысловий, особистісний, емоційний і поведінковий.

Когнітивний компонент утворює знання про ціннісно-смыслові сторони спілкування, особистісні якості, що сприяють і перешкоджають спілкуванню, емоції і почуття, що завжди супроводжують його, операціональні (поведінкові) сторони спілкування. Людина навчається спілкуванню, спостерігаючи поведінку близьких людей, наслідуючи їх приклад, що відбувається недостатньо усвідомлено. Дитина, і навіть дорослий, не замислюється про саму форму цього процесу і може пізнавати його впродовж усього життя. Це дозволяє краще зрозуміти особливості власного стилю спілкування, удосконалити його, урізноманітнити комунікативні можливості.

Ціннісно-смысловий компонент – цінності, які активізуються в спілкуванні. Особистісні цінності, проявляючись у базових відносинах до себе і іншим людям, регулюють спілкування, надаючи йому певний сенс. Даний рівень регуляції вельми значущий для людини.

Особистісний компонент утворюють особливості особистості учасника спілкування, які природним чином впливають на зміст, процес і сутність комунікації. Сором'язливість, безсоромність, відчуженість, егоїстичність, зарозумілість, тривожність, ригідність, агресивність, конфліктність, авторитарність – всі ці якості негативним чином позначаються на спілкуванні. Комунікативна компетентність повинна базуватися на впевненості в собі, оптимізмі, доброзичливості (дружність) і повазі до людей, справедливості, альтруїзмі, чесності, стресостійкості, емоційній стабільності, неагресивності, неконфліктності.

Емоційний компонент комунікативної компетентності пов'язаний, насамперед, з створенням і підтримкою позитивного емоційного контакту з співрозмовником, саморегуляцією, умінням не тільки реагувати на зміну стану партнера, але і

передбачати його. Саме емоційний фон створює відчуття психологічно сприятливого або несприятливого, комфортного або дискомфортного спілкування.

Поведінковий компонент утворюють комунікативні вміння, способи діяльності і досвід, який є утворенням, інтегруючим в себе на рівні поведінки та діяльності всі прояви комунікативної компетентності. Комунікативні вміння як елементи створюють комунікативну поведінку.

Для людей з високою комунікативною компетентністю Н. А. Морева [11] приписує наступні характерні ознаки:

- швидке, своєчасне і точне орієнтування в ситуації взаємодії і в оцінці партнерів;

- прагнення зрозуміти іншу людину в контексті вимог конкретної ситуації;

- установка в контакті не тільки на справу, а й на партнера; шанобливе, доброзичливе ставлення до нього, врахування його стану та можливостей;

- впевненість у собі, розкутість, адекватна включеність у ситуацію;

- володіння ситуацією, гнучкість, готовність проявити ініціативу в спілкуванні або передати її партнеру;

- велика задоволеність спілкуванням і зменшення нервово-психічних витрат у процесі комунікації;

- вміння ефективно спілкуватися в різних статусно-рольових позиціях, встановлюючи і підтримуючи необхідні робочі контакти незалежно, а іноді і всупереч сформованим відносинам;

- високий статус і популярність в тому чи іншому колективі;

- вміння організувати дружню спільну роботу, домагатися високого результату діяльності, включаючи людей у вирішення загально-групових завдань;

- здатність створювати сприятливий клімат у колективі, домагатися стабільності складу. [11, 61]

До основних джерел придбання людиною комунікативної компетентності можна віднести життєвий досвід, мистецтво, загальну ерудицію та спеціальні наукові методи. Всі ці джерела мають для кожного з нас різну суб'єктивну значимість. На думку Ю.М. Ємельянова [4], вдосконалення комунікативного досвіду індивіда має фокусуватися на усвідомленні своєї поведінки в різних ситуаціях і оптимальному використанні існуючих особистісних ресурсів. Тому досвід є важливим механізмом, своєрідним поштовхом до власного розвитку.

Висновки. Таким чином, комунікативна компетентність являє собою інтегральне, відносно стабільне, цілісне психологічне утворення, яке проявляється в індивідуально-психологічних, особистісних особливостях поведінки та спілкування конкретної людини. Не дивлячись на відмінність у розумінні складових комунікативної компетентності, всі автори сходяться на думці, що по суті комунікативна компетентність являє собою здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми.

Узагальнивши розглянуті наукові розробки з проблеми комунікативної компетентності, можна зробити висновок, що комунікативної компетентність – це система психологічних знань про себе і про інших, умінь, навичок в спілкуванні, стратегій поведінки в соціальних ситуаціях, що дозволяє будувати ефективне спілкування у відповідності з цілями та умовами професійної та міжособистісної взаємодії. До складу компетентності включаються когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти.

Розвинена комунікативна компетентність передбачає: високий рівень мовного розвитку (дозволяє людині в процесі спілкування вільно сприймати і передавати інформацію); навички активного слухання та побудови зворотного зв'язку; розуміння невербальної мови спілкування; здатність правильно оцінювати співрозмовника як особистість і вибирати власну комунікативну стратегію залежно від цієї оцінки; вміння вести себе адекватно ситуації і використовувати її специфіку для досягнення власних комунікативних цілей; викликати у співрозмовника позитивне сприйняття своєї особистості.

Література:

1. Агафонова И. Н. Развитие коммуникативной компетентности учащихся // Управление начальной школой. 2009. № 2. С. 4-9.
2. Бодалёв А.А. Психология общения. - Воронеж: НПО «МОДЭК» - М., 1996. - С.78-96.
3. Езова С.А. Коммуникативная компетенция // Научные и технические библиотеки. 2008.
4. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. - Л.: Изд. ЛГУ, 1985. - 166с.
5. Жуков Ю.М., Петровская Л.А., Растянников П.В. Диагностика и развитие компетентности в общении. – М.: Моск. ун-т, 1990. – 104с.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – 39с.
7. Зотова И.Н. Коммуникативная компетентность как аспект социализации личности студента в условиях информатизации общества // Актуальные социально-психологические проблемы развития личности в образовательном пространстве XXI века». - Кисловодск, 2006.
8. Казарцева О.М. Культура речевого общения: Теория и практика обучения. - М.: Флинта-наука, 1999. - 183с.
9. Кузьмина Е.М. Формирование коммуникативной компетентности студентов вуза: автореф. дис. канд. пед. наук. - Нижний Новгород, 2006. - 24с.
10. Лабунская В.А., Менджерицкая Ю.А., Бреус Е.Д. Психология затрудненного общения: Теория. Методы. Диагностика. Коррекция.- М.: Академия, 2001. – 288с.
11. Морева Н.А. Тренинг педагогического общения. Учеб. пособие для вузов. - М.: Просвещение, 2003. — 304с.
12. Новиков А.М. Методология образования. Издание второе. - М.: «Эгвес»,. 2006. - 488 с.
13. Руденский Е.В. Социальная психология: Курс лекций для вузов. - М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1999. - 224с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Прізвище, ім'я, по- батькові студента	Курс, спеціальність навчання	Науковий керівник
Васильчук І.В.	«Соціологія» 5 курс	проф. Дікова-Фаворська О.М.
Бець Н.О.	«Психологія» 4 курс	доц. Мул С.А.
Бондаренко А.Б.	«Соціологія» 4 курс	проф. Степико В.П.
Бочкарьова І.А.	«Психологія» 6 курс	доц. Зайчикова Т.В.
Браницька О.В.	«Психологія» 5 курс	доц. Федоренко А.Ф.
Бугаєнко А.А.	«Соціологія» 4 курс	доц. Черній Л.В.
Бурдуза Е.Е.	«Психологія» 5 курс	доц. Зайчикова Т.В.
Вовчук Т.М.	«Психологія» 5 курс	доц. Бігун Н.І.
Гетманова М.М.	«Психологія» 5 курс	доц. Зайчикова Т.В.
Гладишко М.С.	«Психологія» 5 курс	доц. Скляренко О.М.
Гойко Г.	«Психологія» 4 курс	доц. Лисенко І.М.
Дмитренко Х.Ю.	«Соціологія» 4 курс	проф. Степико В.П.
Дремлюга Н.В.	«Психологія» 5 курс	доц. Скляренко О.М.
Заблоцька Н.М.	«Соціологія» 5 курс	проф. Степико В.П.
Золотухін О.О.	«Соціологія» 4 курс	проф. Євтух В.Б.
Іваницька І.М.	«Психологія» 6 курс	проф. Ставицька С.О.
Іванченко М.М.	«Психологія» 4 курс	доц. Зайчикова Т.В.

Коваль О.М.	«Соціологія» 4 курс	проф. Кісла Г.О.
Козирєва М.В.	«Психологія» 5 курс	доц. Зайчикова Т.В.
Кондратюк В.Б.	«Психологія» 5 курс	доц. Кашпур Ю.М.
Крат Д.А.	«Психологія» 4 курс	доц. Зайчикова Т.В.
Метлашевська О.О.	«Соціологія» 4 курс	проф. Степико В.П.
Остапенко Л.С.	«Соціологія» 4 курс	ст. викл. Заїнчківська І.П.
Полюхович Г.П.	«Соціологія» 3 курс	проф. Степико В.П.
Пономар В.І.	«Психологія» 6 курс	доц. Скляренко О.М.
Свищо Н.Д.	«Психологія» 6 курс	проф. Ставицька С.О.
Сиризінська М.	«Психологія» 6 курс	проф. Зелінська Т.М.
Тимко А.В.	«Психологія» 5 курс	доц. Скляренко О.М.
Тулюлюк А.С.	«Соціологія» 5 курс	проф. Дікова-Фаворська О.М.
Тупчієнко М.Л.	«Психологія» 5 курс	доц. Зайчикова Т.В.
Чубчик К.Д.	«Психологія» 5 курс	доц. Скляренко О.М.
Чумак О.О.	«Психологія» 5 курс	доц. Федоренко А.Ф.
Юфа М. М.	«Психологія» 5 курс	проф. Бушуєва Т.В.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

1. Редакційна колегія приймає до друку наукові статті студентів, що відповідають вимогам ВАК та включають такі елементи:

- **постановку проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **виокремлення невирішених аспектів загальної проблеми**, котрим присвячується стаття;
- **формування цілей статті** (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки з даного дослідження** і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

2. Рукопис статті подається в одному примірнику (українською мовою), надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А4. Разом із рукописом подається електронний варіант статті у вигляді файлу, виконаний в текстовому редакторі MS Word for Windows (формати .doc або .rtf). Електронний варіант статті подається на дискеті чи диску.

3. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм.

4. Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або у порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Література* і виконується мовою оригіналу.

Обов'язковим є указання в переліку посилань загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3; 5; 7] або [3, 145; 5, 25; 7, 348].

5. Стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); номеру студентської групи; телефону; прізвища, імені, по-батькові наукового керівника.

Приклад:

Ю. В. Шевченко
(науковий керівник – доц. А. О. Ляшко)

РОЛЬ ОСВІТИ У ПОДОЛАННІ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

Анотація.

Ключові слова:

Текст статті

Література:

1. Бек У. Общество риска на пути к другому модерну. – М.: Прогресс-Традиция, 200. – 384 с.
2. Оксамитна С.М. Гендерні ролі та стереотипи. В кн.: Основні теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: "К.І.С.", 2004. – 536 с.
3. Узун С.В. Уявлення населення України стосовно життєво-вікових практик особистості: гендерний аспект // Український соціум, 2008. -№4. –С. 63-70.
4. Марценюк Т.О. Гендерна соціалізація як процес формування маскулінних та фемінних ознак гендерної ідентичності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV32_2004_sociol/05_martsenyuk_to.pdf.

СОЦІОЛОГІЯ. ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

*Збірка наукових праць студентів – членів проблемних груп
Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій*

Випуск 7

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей.

Головний редактор

В. Б. Євтух

Науковий редактор

В. П. Степико

Відповідальні секретарі

Т. В. Зайчикова, Ю. В. Сюзель

Верстка і художнє оформлення

І. В. Васильчук, А. С. Тулюлюк

Матеріали подані мовою оригіналу

Тексти друкуються в авторській редакції.

Автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Формат 60x84/16. Папір офсетний

Ум. др. арк. 19,53. Обл.-вид. арк. 23,7

Зам. № 848

ПП «Видавництво «Фенікс»

03680, м. Київ, вул. Шутова, 13Б

Свідоцтво ДК № 271 від 07.12.2000 р.